

VILNIAUS UNIVERSITETAS

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

VALSTYBĖS SAMPRATA LIETUVOJE:
MODERNIOS LIETUVIŠKOS POLITINĖS MINTIES
IŠTAKOS IR RAIDA

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007-2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Vytautas Radžvilas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02S)

Mokslinis konsultantas:

prof. dr. Alvydas Jokubaitis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02S)

Turinys

Įvadas	5
<i>Tyrimo problema ir aktualumas</i>	5
<i>Darbo tikslas ir uždaviniai</i>	10
<i>Tyrimo metodai</i>	10
<i>Tyrimų ir literatūros apžvalga</i>	12
<i>Darbo naujumas ir reikšmė</i>	20
<i>Ginamieji teiginiai</i>	22
<i>Darbo struktūra</i>	24
1. Politinė mintis kaip kalbėjimas: klausimai ir tyrimo principai	25
2. „Iki-valstybinės“ sąvokos: politinio žodyno, išreiškiančio politiją, tapimas	39
3. Valstybė kaip politiją apibrėžianti sąvoka	52
3.1. <i>Du valstybės sąvokos konceptualizavimo būdai</i>	53
3.2. <i>Valstybė kaip žodis. Kalbotyrinės išvalgos.</i>	58
3.3. <i>Politija kaip valstybė. Simono Daukanto sprendimas.</i>	63
4. Valstybės koncepcijos sklaida: ideologizuotos sąvokos link XIX a. pab.-XX a. pr. raštijoje	73
4.1. <i>Motiejus Valančius ir katalikiškosios politinės minties būdai nusakyti politiją</i>	75
4.2. <i>Publicistiniai ieškojimai</i>	82
4.3. <i>„Valstybės“ atradimas ir idėjos demokratizacija</i>	90
5. Ideologinės diskusijos dėl valstybės idėjos XX a. pirmojoje pusėje	97
5.1. <i>Katalikiškoji politinė mintis ir organiškoji valstybė</i>	98
5.2. <i>Tautininkiškumas: personalizuota ir „nuasmeninta“ valstybė</i>	111
5.3. <i>Pirmeiviai-demokratai: liaudininkai ir valstybė kaip organizacija</i>	123
5.4. <i>Kairioji valstybė: radikalios ekonomizmo formos ir valstybės koncepcijos naikinimas</i>	134

6. Valstybės sampratos transformacijos pokariu ir dabarties debatų gairės...	143
6.1. Sovietinė valstybės samprata: marksistinės (re)vizijos	144
6.2. Valstybė išėivijoje: tęstinumas ir naujovės.....	152
6.3. Sąjūdžio valstybė(s): semantiniai laukai, reikšmės ir metaforos	161
Išvados	174
Literatūros sąrašas:.....	181

Įvadas

Tyrimo problema ir aktualumas

XX a. pab. – XXI a. pr. modernios nacionalinės valstybės būklės ir statuso klausimas tapo vienu svarbiausių socialinių mokslų problemų. Globalizacijos, eurointegracijos, beprecedentiško visuomenės mobilumo, tapatybės kaitos bei savikūros ir kitų kuo įvairiausių socialinių, ekonominių, kultūrinių, politinių procesų kontekste bandymas pasakyti, kas vyksta su šiuolaikine valstybe, tapo klausimu, nuolat pritraukiančiu skirtingų tyrinėtojų dėmesį. Taip politikos antropologas pabrėš iššūkius kylančius valstybei kaip tapatybę formuojančiam dariniui¹; tarptautinių santykių specialistas akcentuos supranacionalinių organizacijų įtaką ir gilėjančią tarpusavio priklausomybę²; politikos sociologas atkreips dėmesį į mažėjantį visuomenės pasitikėjimą valstybės institucijomis bei naujų organizacinių formų dominavimą³ ir pan. Valstybės „sutraiškytas trikojis“ – ekonomika, politika, kultūra – tampa tiek „kairiųjų“, tiek „dešiniųjų“ intelektualų rūpesčiu⁴; jos kaita vienu autorių yra sveikinama, kitų kritikuojama, trečiųjų pripažįstama kaip neišvengiama tendencija. Net jei abejotume teze, jog valstybė nyksta, mažų mažiausiai tektų sutikti su teiginiu, kad funkcijos, anksčiau būdingos moderniai nacionalinei valstybei, transformuojasi. Nacionalinės valstybės atsiradimą paprastai siejant su modernybe, pastaraisiais dešimtmečiais pradėta kalbėti apie „naująją“, „antrąją“, „brandžiąją“ ar „post“ modernybę, kartu bandant nurodyti kokybiškai naujus valstybės ir visuomenės būklės kriterijus⁵. Trumpai sakant,

¹ Jean-Marie Guéhenno, *The end of the nation-state*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

² Plačiau žr., David Held et al., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002, 108-109. Manuel Castells, *Tinklaveikos visuomenės raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.

³ David Held, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002; Stephan Leibfried, Michael Zürn, *Transformations of the state?* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

⁴ Palyginimui: Zygmunt Bauman, *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa, 2007; Pierre Manent, *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vilnius: Versus aureus, 2008.

⁵ Pavyzdžiui, Ulrich Beck, *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press, 2000; Ulrich Beck, Anthony Giddens, Steve Lash, *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press, 1994; Ulrich Beck, *Risk society– towards a new modernity*. London: Sage Publications, 1992; Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000.

panašu, kad nacionalinė valstybė, pastaruosius kelis šimtmečius buvusi pagrindiniu dariniu nusakyti politinę bendruomenę ir įprasinti pačią politiką, išgyvena ne mažesnius pokyčius nei savo kūrimosi metu.

Analogiškas transformacijos tendencijas galima išvelgti ir Lietuvoje. Nusivylimas politinėmis institucijomis, suverenių galių perleidimas europinėms struktūroms, menkos galimybės vykdyti nuo tarptautinių organizacijų nepriklausomą politiką ir kitos tendencijos verčia konstatuoti, kad Lietuvos valstybė patiria rimtus iššūkius. Nenuostabu, kad analizuojant modernybės poveikį Lietuvos valstybei daugiau ar mažiau sėkmingai pasitelkiamos Vakarų mokslininkų taikomos tyrimo strategijos, kurios remiasi skirtingomis politikos mokslų disciplinomis – politine sociologija, lyginamąja politika, politine antropologija ir t.t. Taip atskleidžiamos institucinės Lietuvos politinės sistemos blogybės, konstatuojama nepalanki Lietuvai tarptautinė aplinka ar tiesiog nurodomos problemiškos tendencijos visuomenėje⁶. Kartu neretai pabrėžiama, kad (post)modernybės įtaka Lietuvoje net yra didesnė nei kitose valstybės, netiesiogiai suponuojant, kad valstybės erozija čia įgauna ypatingus mastus.

Minėtų diskusijų kontekste neatsižvelgiama į tai, kad valstybės raida ir net jos mokslinė analizė yra neatsiejama nuo pirminių, dažnai sąmoningai nereflektuojamų prielaidų apie valstybės prigimtį. Net akademiname lygmenyje, jau nekalbant apie kasdienes vertinimus, komentuojant bei aprašant valstybės būklę dažniausiai siūlomos įvairios pozityvistinės⁷ valstybės tyrimo strategijos, tokiu būdu užmirštant valstybės kaip visuomenėje plėtojamos idėjos prigimtį. Šiuo atveju idėja suprantama kaip paties bendriausio pobūdžio vaizdinys, kuris įgyja turinį konkrečiame istoriniame ir socialiniame kontekste ir gali lemti vienokią ar kitokią ją išsakančių elgseną.

⁶ Ši mintis plėtojama: Leonidas Donskis, *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Arūnas Sverdiolas, *Lėkšutė lėkšutėlė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Rūta Žiliukaitė et al., *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007; Mantas Adomėnas (sud.), *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus, 2007; ir kt.

⁷ Pozityvizmas čia vartojamas Leo Strausso prasme kaip pirmiausia atsakantis į klausimą „kaip“, bet ne „kodėl“: Leo Strauss, *What is Political Philosophy and Other Studies*. Chicago: University of Chicago Press, 1988, 18.

Tai yra, kokios institucijos kuriamos, koks valstybingumo modelis ginamas, kokios socialinės praktikos yra įgyvendinamos priklauso nuo valstybės sampratos, kurią gina kalbantysis(-tieji) politinės bendruomenės subjektas(-ai). Perfrazuojant Pierre'ą Bourdieu galima teigti, kad išankstinės prielaidos apie valstybės sampratą dažnai diktuoja apibrėžtas valstybės tyrimo strategijas, todėl būtina plėtoti savotišką „reflektyviosios sociologijos“ (ar, šio darbo atveju, politologijos) projektą, kurio dalimi taptų paties tyrinėtojo kritiškai suvoktos tyrime vartojamos koncepcijos, leidžiančios permąstyti analizės prielaidas⁸.

Šis darbas yra indėlis stiprinant lietuviškosios politinės minties ir vykdomų politologinių tyrinėjimų reflektyvumą, nes padeda geriau suprasti, kokios valstybės sampratos buvo ir yra plėtojamos. Kitaip sakant, teigiama, kad tai, kaip yra atsakoma į klausimą „kas yra valstybė?“ lemia, kas bus matoma kaip svarbiausias aspektas valstybei išsaugoti, transformuoti ar, atvirkščiai, jos atsisakyti; prieš nurodant, kokioje valstybėje mes gyvename ir kas jos laukia, būtina suvokti, kas turima omenyje kalbant apie valstybę, kokie jos atributai suvokiami kaip esminiai, kokias funkcijas ji atlieka etc. Pati valstybės samprata kaip centrinis disertacijos tyrimo objektas pasirinkta dėl kelių priežasčių. Pirma, tai tiesiogiai susiję su bandymais kritiškai įvertinti dabartiniu metu vykstančius valstybės transformacijos tyrimus, apie kuriuos buvo užsiminta anksčiau. Antra, remiantis lietuvių kalbos tekstynais, valstybės sąvoka yra viena populiariausių politinių ir socialinių sąvokų, taigi traktuotina kaip ašinė koncepcija lietuviškose politinėse diskusijose. Juolab kaip teigiama daugelio Vakarų autorių tyrimuose (plačiau žiūrėti skyrių 3.1. *Du valstybės sąvokos konceptualizavimo būdai*), jos išskyrimas taip pat ženklina politinės modernizacijos proceso pradžia. Galiausiai, nemažiau svarbu tai, kad tokiu būdu galima susiaurinti tyrimą ir vietoj bandymo aprašyti visą politinės minties struktūrą bei suprasti visas buvusias aktualias diskusijas, susikoncentruojama tik ties viena raktine sąvoka. Būtent valstybės sąvoka laikytina sintetinė ta prasme, kad ją naudojantys ir aiškinantys intelektualai jos pagalba apibrėžė

⁸ Pierre Bourdieu, *Įvadas į refleksiviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

asmens, visuomenės ir politinės tvarkos santykį bei nusakė politines ateities vizijas.

Greta šio teorinio aktualumo tenka konstatuoti praktinę problemą, susijusią su Lietuvos politine mintimi ir jos tyrimais apskritai. Konkrečiai, per dvidešimt nepriklausomybės metų ne tik nebandyta suvokti savo santykio su naudojamomis koncepcijomis akademinio lygmeniu, bet taip pat net nemėginta suprasti lietuviškos politinės minties tradicijos, kuri struktūravo dabartines politines ir politologines nuostatas. Susidaro įspūdis, kad Lietuvoje apie politiką ir konkrečiai apie valstybę anksčiau mąstyta nebuvo arba šis mąstymas neturi jokių sąsajų su dabartimi. Tad pati politinės minties istorija tampa pasakojimų apie praeities intelektualus bei jų veiklą rinkiniu arba vieno ar kito filosofo minčių komentavimu iš dabarties perspektyvos (žr. *Literatūros apžvalga*). Tačiau nesupratus buvusių Lietuvos visuomenės politinės savivokos dėmenų, negalima tikėtis sukurti „reflektyviai konstruojamos“ politologinės analizės. Šiuo atveju pirmiausia reikėtų nurodyti mažiausiai du prietarus, kurie pernelyg supaprastina Lietuvos politinės minties istorijos vaizdą. Pirmasis, bene labiausiai išsigalėjęs įsitikinimas yra tai, kad praktiškai iki XX a. pabaigos lietuviškos politinės minties iš esmės nebuvo – tarpukariu tebuvo banalus nacionalizmas, o sovietmečiu – dogmatiškas komunizmas. Taip atmetamos ir užmiršamos gana įdomios tarpukario politinės minties srovės, sovietinė mintis nesuprantama kaip reikšminga praeities ir dabartiniam politiniam mąstymui⁹. Antrasis iš dalies prieštarauja pirmajam: dabartinė Lietuvos politinė mintis pirmiausia suvoktina kaip „post-komunistinė“, t.y., vienaip ar kitaip susijusi ar kovojanti su sovietiniu paveldu. Neabejotina, kad sovietinės okupacijos laikotarpis negalėjo nepalikti pėdsakų atsikuriančios Lietuvos politiniame mąstyme, tačiau negalima pamiršti ir to, kad joje vienaip ar kitaip pasireiškė ankstesni, ne tokie ryškūs politinės minties elementai. Kitaip sakant, dabartinės diskusijos gali būti traktuojamos ne tik kaip sovietinės minties transformacija, bet ir kaip ankstesnių politiškumo sampratų atkūrimas ar naujų

⁹ Pavyzdžiui., Manto Adomėno sudaryta lietuviškos konservatyvios minties antologija pradeda nuo posovietmečio: Mantas Adomėnas (sud.) *Libertas & Pietas: lietuviškasis konservatizmas: antologija 1993-2010*, Vilnius: Eugrimas, 2010

įdiegimas. Juolab kad net vakarietišku kryptį pasirinkimas neretai yra neatsiejamas nuo asmens internalizuotos politinės paradigmos konkrečiame, lietuviškame, kontekste.

Taigi galima konstatuoti, kad, pirma, šioje disertacijoje valstybės sampratos kaitos problema nagrinėjama ne socialiniu ar instituciniu aspektu, bet tyrinėjant politinės minties sklaidos formas, žvelgiant iš politinės teorijos ir politinės minties istorijos perspektyvos. Tik tai padės suvokti valstybės sampratos kaitos trajektoriją ir identifikuoti idealiuosius valstybės sampratos tipus, kurie, tikėtina, ir sudaro dabartinės Lietuvos politinės savivokos pamatą. Ši analizė leis aiškiau ir tiksliau suvokti dabartinio lietuvių santykio su valstybe ypatumus. Antra, tai darant dėmesys koncentruojamas į valstybės sampratos istorinę raidą Lietuvoje nuo XIX a. pr., nes tik nuo tada išpopuliarėja moderni nacionalinės valstybės idėja ir lietuvių kalboje atsiranda pati valstybės sąvoka nusakanti modernią politiją. Taip ne tik rekonstruojama valstybės sampratų įvairovė, siūloma Lietuvos politinės minties istorijos interpretacija, bet ir bene pirmą kartą Lietuvoje atliekama nuosekli sąvokos istorijos analizė. Valstybės sampratos analizė iš politinės idėjos istorijos perspektyvos leidžia geriau suprasti buvusius ir dabartinius politinės minties pokyčius atsakant į klausimus: koku mastu galima kalbėti apie Lietuvos politinį mąstymą kaip artimą Vakarų politinei minčiai? Kaip vyko politinės mintis modernėjimo procesas? Kaip sovietinė politinė mintis sąveikauja su esama ir buvusia nepriklausomos Lietuvos politine mintimi? Koks dabartinės politinės minties santykis su buvusiomis diskusijomis? Galiausiai reikia pabrėžti, kad nepaisant iš dalies istorinio tyrimo pobūdžio čia nesiekama atrasti naujų istorinių faktų, bet įprastą istorinę analizę papildyti idėjine dimensija. Paprastai Lietuvos historiografijoje šie veiksmai vertinami retrospektyviai, atsižvelgiant į jų reikšmę valstybingumo ir demokratijos įtvirtinimui, tačiau reikėtų pripažinti, kad aktualus galimų elgesio motyvų spektras buvo (kaip ir yra) kur kas didesnis. Išsiaiškinus, kaip buvo apibrėžiama valstybė konkrečiais istorijos laikotarpiais, t.y. istorizavus pačią

valstybės sąvoką, galima geriau suprasti ir tų laikų politinių veikėjų veiksmų ir elgesio motyvus.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Darbo tikslas – istoriškai ir teoriškai rekonstruoti valstybės sampratos raidą Lietuvoje nuo XIX a. iki XX a. pabaigos. Taip bus parodytas valstybės sąvokos atsiradimas kaip modernios politinės minties raiškos forma, o skirtingos propaguotos valstybės idėjos pristatytos kaip raktinės koncepcijos dominuojančioms politinio mąstymo schemoms perprasti. Būtent valstybės koncepcijos ir jos vartojimo analizė yra svarbi suprantant dabartines politines diskusijas ir nuostatas valstybės atžvilgiu bei paaiškinant problemiško santykio su modernia valstybe ištakas.

Darbo uždaviniai:

- a) aptarti teorines ir metodologines politinių idėjų bei koncepcijų istorijos analizės prielaidas ir pasiūlyti galimą jų derinimo būdą;
- b) kritiškai įvertinti skirtingų politinių idėjų tyrimo strategijų išvalgas, parodant jų taikymo specifiką Lietuvos atveju;
- c) atskleisti politines, kultūrinės ir istorines modernaus politinio žodyno ir, pirmiausia, valstybės sampratos formavimosi Lietuvoje prielaidas;
- d) nagrinėjant valstybės sampratą išryškinti pagrindines politines paradigmas dominavusias Lietuvoje ir identifikuoti jų tipologinius bruožus;
- e) išanalizuoti teorines ir ideologines diskusijas dėl valstybės prigimties ir tikslo, parodant jas kaip ankstesnių debatų tęsą ir išryškinant problemišką asmens santykį su valstybe kaip modernia politija.

Tyrimo metodai

Taikomas tyrimo metodas pirmiausia remsis tokių mokyklų kaip angliakalbės idėjų istorijos, Cambridge'o istorijos mokyklos, vokiškos sąvokų

istorijos ir prancūziškos politiškumo istorijos prielaidomis. Nors jos bus kur kas plačiau aptartos teorinėje-metodologinėje darbo dalyje, tačiau čia svarbu paminėti kelis metodologinius panašumus, kurie yra lemiami renkantis jas kaip disertacijos tyrimo programas. Pirma, pagrindiniai jų analizės objektai yra tekstai ar, tiksliau tariant, kalba. Būtent kalba, viešojoje erdvėje funkcionuojančios ištaros (angl., *utterance*), joms poveikį darantys „didieji tekstai“ yra svarbiausias tyrimo objektas, iš kurio daromos atitinkamos išvados apie politinės sferos specifiką ir transformaciją. Nors tekstų pasirinkimo, analizės ir reikšmingumo pagrindimo strategijos šiose mokyklose skiriasi, tačiau paprastai tikima, kad būtent kalbinių struktūrų analizė padeda geriau perprasti socialinę tikrovę. Tad jų taikomus tyrimo metodus galima įvardinti kaip turinio ir diskurso analizę, kurios objektais yra reikšmingi politiniai tekstai, vadovėliai, enciklopedijos ir kiti rašytiniai šaltiniai, atspindintys ir kartu struktūruojantys visuomenės, konkrečių asmenų ar visuomeninių grupių politinį mąstymą. Toks reikšmingų tekstų supratimas neleidžia nusakyti vieno tiriamo tekstinių šaltinių žanro, tačiau įgalina nurodyti tam tikrus jos atrankos principus. Kaip reikšmingi politinės minties tekstai traktuojami tie, kurie: (a) yra „politizuoti“ – kalba apie politines sąvokas, ideologijas, idėjas ar politinį procesą, dalyvauja aktualiame politiniame ginče; (b) išsakomi viešai ir gali būti „girdimi“ reikšmingos politinės visuomenės grupės; (c) yra šaltiniai, kuriais remiamasi jų parašymo ar išsakymo metu arba vėliau gyvenusių autorių, nurodant juos kaip svarbius politinės tikrovės suvokimui.

Antra, jos visos atkreipia dėmesį į modernybės, kaip esminio lūžio taško/slenksčio politiniame mąstyme, svarbą. Interpretuojant modernybę kaip ribą, kuri ženklino radikaliai naujos politinės sistemos ir taip pat politinio žodyno susiformavimą (valstybės, *state*, sąvokos iškilimas tapo būdingas būtent šiam laikotarpiui), neišvengiama lyginimo skirtingais istoriniais laikotarpiais. Kitaip sakant, antroji metodologinė prieiga gali būti įvardijama kaip lyginamoji istorinė (idėjų) analizė – nuosekliai nagrinėjamos istorinės idėjos susiformavimo aplinkybės arba lyginamas sąvokos turinys skirtinguose istoriniuose laikotarpuose.

Trečia, kaip specifinį metodą galima paminėti hermeneutinę rekonstrukciją. Jau pats siekis kontekstualizuoti idėjas, bandant pagrįsti jų atsiradimą, nustatyti jų funkcijas ir prasmes lietuviškoje politinėje mintyje nurodo „supratimo“ paradigmos svarbą šiai disertacijai. Šiuo atveju tik galima patikslinti, kad „hermeneutinis ratas“ atrodo taip: (a) politinio veikėjo, mąstytojo ar teoretiko negalima suprasti nesuvokiant, kokia politijos koncepcija jis rėmėsi; (b) pastarosios supratimas yra neatsiejamas nuo autoriaus kasdienės gyvenamosios situacijos bei gyvenamojo laiko ir asmeninių motyvų; (c) tiek politinis „mąstytojas“, tiek pati politinė sąvoka funkcionuoja platesniame politinės kultūros reikšmių ir reiškinių kontekste. Šios trys tyrimo dimensijos bus reikšmingos ir šioje disertacijoje.

Tyrimų ir literatūros apžvalga

Disertacijoje remiamasi trimis specifinėmis politinės minties analizės mokyklomis. Pirmoji, idėjų istorijos mokykla, yra siejama su Arthur'o O. Lovejoy'jaus vardu. Pagrindines savo idėjas jis suformulavo klasikiniu tapusiame veikale „*The Great Chain of Being*“ ir keliuose programiniuose straipsniuose¹⁰. Vėliau pati prieiga aktyviausiai puoselėta jo redaguotame ir iki šiol einančiame žurnale „*Journal of the History of Ideas*“, o kritines metodologines išvalgas bene išsamiausiai pateikia Markas Beviras, Frederick J. Teggart ir kiti¹¹. Kaip svarbiausią Lovejoy'jaus idėjų revizionistą ir kritiką būtina paminėti Cambridge'o istorijos mokyklos atstovą Quetiną Skinnerį. Pastarasis dar 1969 m. parašytame straipsnyje „*Meaning and Understanding in*

¹⁰ Arthur Lovejoy, *The Great Chain of Being: a Study of the History of an Idea*. Harvard: Harvard University Press, 1970; Arthur Lovejoy, „The Reflections on the History of Ideas.“ *Journal of History of Ideas*, 1, 1940, 3-24.

¹¹ Mark Bevir, *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Taip pat dėmesio verti straipsniai Frederick John Teggart, „A Problem in the History of Ideas.“ *Journal of the History of Ideas*, 1, 1940, 494-503; Jotham Parsons, „Defining the History of Ideas.“ *Journal of the History of Ideas*, 68, 2007, 683-701; Anthony Grafon, „The History of Ideas: Precept and Practice“ *Journal of the History of Ideas*, 67, 2006, 1-33; Taip pat idėjos istorijos kaip disciplinos galimybes atskleidžia žodynai: Philip Wiener (sud.), *Dictionary of the History of Ideas*. Charles Scribner's Sons, 1974; ir Maryanne Cline Horowitz (sud.), *New dictionary of the History of Ideas*. Charles Scribner's Sons, 2004.

*the History of Ideas*¹² ne tik kritiškai vertina „deterministinius“ teksto interpretavimus, bet taip pat gana kritiškai atsiliepė apie Lovejoy'jaus tipo idėjų istoriją: jis atsisakė pripažinti, kad galima kalbėti apie beaiškiškas (angl. *timeless*), nekintančias „pavienes idėjas“ (angl. *unit-ideas*)¹³. Reikėtų pastebėti, kad vėlesniuose savo tyrimuose Skinneris dažnai atsisako pernelyg analitiško mikro-požiūrio į retorines priemones ir siekia atskleisti „platesnį“ būtent politinių idėjų (pvz., laisvės ir valstybės)¹⁴ raidos istorijoje vaizdą, apimdamas jos transformaciją per kelis amžius, taip priartėdamas prie Lovejoy'jaus programos.

Kaip dar vieną specifinę idėjų istorijos ir Cambridge'o mokyklos atmainą galima paminėti John G. A. Pococko prieigą. Vėlgi, kaip ir minėtiems autoriams, jam rūpi istorinė ištaros tikrovė, tačiau savo dėmesį jis kreipia ne į pavienes idėjas ir autoriaus intencijas jas išsakant, bet į bendrą politinės kalbos tradiciją, jo vadinama politine paradigma arba diskursu, kurioje ši idėja veikia. Šiuo atveju jis kalba apie pokyčius, kurie apima visą idėjų sistemą ir turi įtakos socialinio pasaulio (re)konstravimui (pavyzdžiui, kaip romėniško

¹² Quentin Skinner, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, *History and Theory*, 8 (1), 1969, 3-53; Taip pat metodologinės Cambridge'o mokyklos prielaidos išsamiai nagrinėjamos kituose Skinnerio straipsniuose: Quentin Skinner, *Vision of Politics*. Cambridge: Cambridge University press, 2003; Emmanuelle Tricoire, Jacques Lévy interviu su Skinneriu, „Concepts only have histories.“ Berlynas, 2007. <<http://www.espacestemp.net/document3692.html>> [Žiūrėta 2009 10 29]; Quentin Skinner, „The State of Language and Political Change.“ Kn. Terence Ball et al. (sud.), *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, 6-24; Quentin Skinner, „Rhetoric and conceptual change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999. <<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>> [Žiūrėta 2009 10 29]; Quentin Skinner, Javier Fernández Sebastian, „Intellectual History, Liberty and Republicanism: An Interview with Quentin Skinner.“ *Contributions to the History of Concepts*, 3, 2007, 103-123.

¹³ Lovejoy, *The Great Chain of Being: a Study of the History of an Idea*, 35. Taip pat, Joseph A. Mazzeo, „Some Interpretations of the History of Ideas“ Kn. Donald R. Kelely (sud.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, University of Rochester Press, 1994, Melvin Richter, *The History of Conceptual and Social Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 1995, 45.

¹⁴ Skinner, *Vision of Politics*, 13 dalis; Quentin Skinner, „The State.“ Kn. Terence Ball, James Farr and Russell L. Hanson (sud.), *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989; Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000; Quentin Skinner, „What is state? The question that will not go away.“ Cambridge, 2007. <<http://sms.cam.ac.uk/media/508596?format=mov&quality=high>> [Žiūrėta 2009 03 20]; Quentin Skinner, „Three kinds of liberty.“ Potsdam. <<http://www.berlinpicturecompany.com/ctv/history/skinner.html>> [Žiūrėta 2009 03 20] ir Quentin Skinner, „How many concepts of liberty?“ Sydney, 2006. <<http://www.philosophyblog.com.au/quentin-skinner-on-concepts-of-liberty/>> [Žiūrėta 2009 10 19].

respublikonizmo idėjos interpretavimas Italijoje ir JAV nulėmė politinių institucijų kūrimą), o ne tik pavienius jos elementus¹⁵.

Skirtingai nei anglofoniška idėjų istorijos tradicija, vokiečių sąvokų istorijos mokykla yra santykinai jaunesnės ir kur kas labiau integrali. Jos pradininku laikomas vokiečių istorikas ir filosofas Reinhartas Koselleckas. Kaip bene išsamiausią šios tyrimo srities praktinį pavyzdį galima paminėti septynių tomų veikalą „*Geschichtliche Grundbegriff*“, teorinius ir metodologinius jos principus puikiai atskleidžia Melvino Richterio straipsnių rinkinys „*The History of Political and Social Concepts*“¹⁶ ir paties Kosellecko straipsniai¹⁷. Nors tyrimo objektas apibrėžiamas kiek kitaip, vietoj pavienių idėjų tiriamos „pagrindinės sąvokos“ (vok. *Grundbegriffe*), dėmesys žodynui ir žodžių vartojimui šias mokyklas stipriai suartina.

Galiausiai trečioji, prancūziškoji politinės minties tyrimo mokykla yra politiškumo istorija. Ją atstovauja Pierras Rosanvallonas, kuris esmines savo metodo prielaidas išdėstė savo inauguracinėje *College de France* paskaitoje, tačiau nemažai įžvalgu galima perskaityti ir jo praktiniuose tyrimuose¹⁸. Rosanvallonui, kaip ir idėjų arba sąvokų istorikui, tekstas yra būdas suprasti praėjusius laikus, atskleisti tuomet aktualių debatų esmę. Tiesa, jo teorijoje šis teiginys veda kiek radikalesnių išvadų link – kalba taip stipriai veikia socialinę

¹⁵ John Pocock, *Political Thought and History: Essays on Theory and Method*. New York: Cambridge University Press, 2009; John Pocock, *Politics, Language and Time: essays on political thought and history*. Chicago: Chicago University Press, 1989; John Pocock, *The Machiavellian moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press, 2003.

¹⁶ Melvin Richter (sud.), *The History of Political and Social Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

¹⁷ Reinhart Koselleck, *The Practise of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press, 2002; Reinhart Koselleck, *Futures past: on the Semantics of Historical Time*. MIT Press, 1985; Reinhart Koselleck, „The Temporalization of Concepts.“ <<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201997/Koselleck%201997.pdf>> [Žiūrėta 2009 10 19]; Reinhart Koselleck, „Social history and Conceptual History.“ *International Journal of Politics, Culture and Society*, 2(3), 1989, 308-325; Javiér Fernández Sebastián, Juan Francisco Fuentes, „Conceptual History, Memory, and Identity: an Interview with Reinhard Koselleck.“ *Contributions to History of Concepts*, 2 (1), 2006, 99-127.

¹⁸ Pierre Rosanvallon, *Democracy past and future*. Columbia: Columbia University Press, 2007; Pierre Rosanvallon, *The new social Question: Rethinking welfare state*, Princeton: Princeton University Press, 2000; Pierre Rosanvallon, *The Demands of Liberty*. Harvard: Harvard University Press, 2007; Pierre Rosanvallon, *Counter Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008; Samuel Moyn, „Intellectual History and Democracy: an Interview with Pierre Rosanvallon.“ *Journal of the History of Ideas*, 68, 2007, 701 -702.

sanklodą, kad „mūsų žodžiai pasidaro atskirti nuo tikrovės ir [...] kalbos neatitikimas lemia statistikos bereikšmiškumą ir politinių sprendimų vėlavimą“¹⁹. Be šių „didžiųjų“ mokyklų, galima išskirti jomis sekančias ir bandančias modifikuoti nacionalines mokyklas: suomišką²⁰, olandišką²¹, ispanišką²² ir t.t. Jas visas vienijantis bruožas yra tai, kad savo programa jos metodologiškai stengiasi pagrįsti ir praktiškai bando sujungti visas minėtas mokyklas, kartais nepaisant gana skeptiško pačių minėtųjų mokyklų pradininkų nusistatymo²³.

Prie reikšmingų tiriamųjų darbų, kurie yra aktualūs šiai disertacijai, priskirtini konkretūs istorinių tyrimų pavyzdžiai. Tai gana bendro pobūdžio, tačiau šiam darbui aktualūs veikalai skirti konkrečiai valstybės konceptualizavimo problemai. Tarp tokių pirmiausia paminėtini Patrick Dunleavy ir Brian O’Leary „Valstybės teorijos“, Alexandero Wendto „Tarptautinės politikos socialinė tikrovė“ ir Andrew Vincent „*Theories of the state*“²⁴. Visgi kur kas svarbiau paminėti straipsnius ir darbus, kurie naudoja mūsų aptartas teorines žiūras. Turbūt lengviausia yra identifikuoti valstybės sąvokos nagrinėjimą programiniuose enciklopediniuose minėtų mokyklų leidiniuose: „*Dictionary of History of Ideas*“ ir „*Geschichtliche*

¹⁹ Pierre Rosanvallon, *Democracy past and future*, 38.

²⁰ Tuija Pulkkinen, „Valtio: on the Conceptual History of Finish „state.“ Helsinki, 1989, 129 - 158. <<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%202000/Pulkkinen%202000.pdf>> [Žiūrėta 2009 10 19]; Pauli Kettunen, „Ihteiskunta: „Society“ in Finish.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 4, 2000, 159 – 197. <<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%202000/Kettunen%202000.pdf>> [Žiūrėta 2009 10 19].

²¹ Pim den Beor, „Toward comparative history of concepts: Civilisation and beschaving.“ *Contributions to the History of Concepts*, 3, 2007, 207-233; Karin Tilmans, Wyger Velema, „Applying Begriffsgeschichte to Dutch History: some remarks on a practice and future of the Project.“ *Contributions to the History of Concepts*, 2, 2006, 43-58.

²² João Feres Júnior, „For a Critical Conceptual History of Brazil: Receiving Begriffsgeschichte.“ *Contributions to the History of Concepts*, 1, 2005, 185-200; Javier Fernández Sebastián, Gonzalo Capellán De Miguel „The Notion of Modernity in Nineteenth-Century Spain: An Example of Conceptual History.“ *Contributions to the History of Concepts*, 1, 2005, 159-184.

²³ Pavyzdžiui, tai atvirai sakoma interviu darytuose su Skinneriu ir Rosanvallonu: Quentin Skinner, Javier Fernández Sebastian, „Intellectual History, Liberty and Republicanism: An Interview with Quentin Skinner.“ *Contributions to the History of Concepts*, 3, 2007, 114; Samuel Moyn, „Intellectual History and Democracy: an Interview with Pierre Rosanvallon.“ *Journal of the History of Ideas*, 68, 2007, 701 -702.

²⁴ Patrick Dunleavy, Brian O’Leary, *Valstybės teorijos*. Vilnius: Eugrimas, 1999; Alexander Wendt, *Tarptautinės politikos socialinė tikrovė*. Vilnius: Eugrimas, 2005; Andrew Vincent, *Theories of the state*. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1994.

*Grundbegriffe*²⁵. Pirmasis, sekdamas Lovejoy'jaus tradicija, pateikia gana plačią valstybės idėjos istorijos raidą nuo Antikos iki šių laikų²⁶. Antrajame daugiau dėmesio kreipiama į pačią *staat* sąvoka ir jei semantiškai artimus žodžius Vokietijoje – ieškoma ne tik žodžių, kurie turėjo valstybės idėjos konotacijų, bet ir tai, ką pats žodis *staat* išreiškė skirtingais istoriniais momentais ir kaip jį suprato skirtingos socialinės ir/ar politinės grupės. Kaip ir būdinga sąvokų istorijai, daugiausia dėmesio skiriama Vokietijos šaltinių analizei. Šia prasme panašią strategiją pasirenka Skinneris nagrinėdamas žodžio *state* istoriją Britanijoje – pradėdamas nuo pirmojo *status* paminėjimo Bizantijoje ir baigdamas modernybe (Thomo Hobbo politine filosofija) ir *state* kaip mistinio kūno samprata²⁷. Tai tik keli tipiški ir, galima sakyti, garsiausi mokyklų darbai susiję su valstybės sąvoka, tačiau nesunkiai galima rasti ir daugiau darbų, kurie seka panašia programa, daugiau dėmesio kreipdami į faktų tikslinimą, analizės gilinimą ar paprasčiausią koncepcijų palyginimą skirtingose valstybėse. Tarp tokių darbų paminėtini Cecille Laborde britiškos ir prancūziškos valstybių sampratos palyginimas, Haskello Faino pateikiami argumentai, kodėl JAV *state* tapo kitkuo nei Britanijoje, pats žodis *valstybė* skirtingose kalbinėse tradicijose Haroldo C. Dowdallo straipsnyje²⁸. Galiausiai šiai tyrimų grupei priskirtini ir kitų valstybių mokslininkų darbai, kurie nagrinėja valstybės sąvokos atsiradimą specifinėse aplinkose. Visi šie darbai svarbūs kaip konstruojantys idealius nacionalinius valstybės sampratos modelius, kurie gali būti palyginti su lietuviškuoju.

Kalbėti apie lietuvišką literatūrą, kuri būtų artima tiek disertacijos problematikai, tiek tyrimo metodams, tiek kryptčiai, yra ganėtinai sunkus. Pristatytos mokyklos bei tyrimai yra gana specifiniai ir santykinai nauji, juolab kad, kaip minėta, Lietuvoje politinės minties ar juo labiau politinių idėjų

²⁵ Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (sud.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1994, T. 6, 1-98.

²⁶ *Dictionary of the History of Ideas*. <<http://virgobeta.lib.virginia.edu/catalog/u618815>> [Žiūrėta 2009 05 06].

²⁷ Skinner, *Vision of Politics*, 13 skyrius.

²⁸ Cecile Laborde, „The Concepts of the state in British and French Political Thought.“ *Political Studies*, 48, 2000, 540-557; Haskel Fain, „The Idea of the State.“ *Nous*, 6, 1972, 15-26; Harold Chaloner Dowdall, „The word „State.“ *Law Quarterly Review*, 39, 1923, 98-125.

studijos nėra nuosekliai plėtojamos. Turbūt artimiausias pagal nagrinėjamą objektą straipsnis būtų Alfredo E. Senno tyrimas apie valstybingumo sąvoką Lietuvoje sovietmečiu, nors jame ir nukrypstama į normatyvinę paties autoriaus valstybingumo koncepcijos interpretaciją ir ji lyginama su kai kuriais jos vartojimo pavyzdžiais Lietuvoje²⁹. Visgi dėl minėtų programų daugiadiscipliniškumo galima įvardinti dar kelias lietuviškos literatūros grupes, kurios yra artimos disertacijos problematikai, o ne retai gali reikšmingai prisidėti atsakant į keliamus klausimus. Bendriausias vardiklis tokiai literatūrai būtų kritinė skirtingais istoriniais laikotarpiais plėtotos politinės minties refleksija ar domėjimasis Lietuvos politine kultūra kaip tam tikra diskursyvine praktika³⁰. Atsižvelgiant į tai norėtusi išskirti kelias artimas akademinės literatūros kryptis ir trumpai aptarti jų galimą santykį su disertacija.

Pirmajai literatūros grupei priklauso literatūra, kurios dėmesio centre yra plačius istorinius laikotarpius apimanti lietuviškos politinės minties analizė. Tipiškiausias tokios analizės pavyzdys yra Broniaus Genzelio veikalai, kuriuose didžiausias dėmesys kreipiamas į konkrečius autorius ir jų turėtas socio-politines idėjas, Vytauto Kavolio svarstymai apie lietuvišką tapatybę³¹. Panašia tyrimo strategija remiasi darbai skirti „liberaliosios“, „konservatyviosios“, katalikiškosios ar socialistinės minties istorijai Lietuvoje atskleisti³². Jas visas vienija bandymai atsekti tam tikrą lietuviškos politinės

²⁹ Alfred Erich Senn, „Apie žodį „valstybingumas.“ *Lietuvos istorijos studijos*, 3, 1996, 148-159.

³⁰ Net ir šiuo atveju galima sakyti, kad iškyla didelė problema – naudojantis minėtų politinės minties analizės mokyklų prielaidomis darosi sunku atskirti, kuris tekstas turėtų būti traktuojamas kaip analizuojamas šaltinis, o kuris – kaip kritinis santykis su sprendžiama problema, su kuria gali polemizuoja „istoriją“ rašantis autorius, t.y. tas pats tekstas gali būti traktuojamas ir kaip analizės objektas, ir kaip diskusijos subjektas. Šios dilemos iš dalies padeda išvengti referavimas į „senesniąją istoriją“, į analizės akiratį neįtraukiant naujausių šaltinių. Iš dalies tai padeda paaiškinti ir gana sąmoningą atsakymą įtraukti po Nepriklausomybės atgavimo atsiradusius tekstus.

³¹ Bronislas Genzelis, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje: būti ar nebūti Lietuvai*. Vilnius: Margi raštai, 2005; Bronislas Genzelis, *Kultūrų sąveika*. Vilnius: Mintis, 1989; Bronislas Genzelis, *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2001; Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1986; Jonas Balčius, *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*. Vilnius: KFM institutas, 2005.

³² Vytautas Kavolis (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*. Čikaga: Santaros-šviesos federacija, 1959; Vincentas Lukoševičius, *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab-1940*. Vilnius: Valst. Leidybos centras, 1995; Žvilgsnis į politinę kairę. Vilnius: Socialdemokratinės minties institutas, 2005; Albinas Bagdonas, Česlovas Bauža (sud.), *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. Vilnius: VU leidykla, 1996; Vladimiras Laučius (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*.

minties raidos genealogiją, dažnai nevenigiant normatyvinių vertinimų apie tai, kiek viena ar kita teorija atitiko demokratines vertybes, arba pernelyg uolių bandymų rasti idėjas, kurios tuo metu nebuvo būdingos ar buvo interpretuojamos iš esmės kitaip³³.

Antrajai literatūros grupei priklauso disertacijos programai artimos trumpų istorinių laikotarpių analizės, kurios neretai naudoja vienos iš mokyklų pasiūlytą strategiją. Geriausi tokių tyrimų pavyzdžiai yra Dariaus Kuolio „Asmuo, tauta, valstybė LDK istorinėje literatūroje“ ir Halinos Beresnevičiūtės-Nosalovos „Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795-1831 metais“, iš dalies jiems priskirtini Pauliaus Subačiaus „Lietuvių tapatybės kalvė“, Sauliau Pivoro „Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida“ ir Nerijos Putinaitės „Nenutrūkusi styga: pasipriešinimas ir prisitaikymas Lietuvoje“³⁴ ir kt. Tiesa, visi darbai yra labiau orientuoti ne į vienos idėjos ar sąvokos nagrinėjimą, o į bendrų probleminių politinės savivokos klausimų rekonstrukciją ir interpretaciją. Taip Kuolį domina respublikinė tradicija kaip polemika su Maskvos kunigaikštystės patvaldystės režimu, Beresnevičiūtė – lojalumo interpretacijos LDK žlugimo periodu, Subačius ir Putinaitė koncentruojasi į literatūrinius kūrinius kaip atskleidžiančius tam tikrus santykio su politinio režimu tipus. Šiai grupei tekstų gali būti priskirti ir įdomūs iševijos intelektualų bandymai suprasti ir paaiškinti sąsajas tarp tarpukario ir posovietinės Lietuvos visuomenės politinės

Vilnius: Aidai, 2001, Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje*. Vilnius: Eikoma, 2010 ir kt.

³³ Turbūt labiausiai tipiškas tokio sąvokos conceptualinio išplėtimo pavyzdys yra liberalizmo sąvokos naudojimas. Santaros-Šviesos pastangos į liberalios ideologijos tradiciją įtraukti Vinčą Kudirką ir Simoną Daukantą dar gali būti traktuojamos kaip iš dalies pagrįstos, nors greičiausiai abu autoriai šio epiteto nepripažintų dėl šios sąvokos vartojimo specifikos jų gyvenamajame laikotarpyje, tačiau knygoje „Lietuviškasis liberalizmas“ į liberalią tradiciją įtraukus tautininkus, socialdemokratų ir kitas politines jėgas kyla klausimas, kas Lietuvoje apskritai gali būti ne-liberalizmas.

³⁴ Halina Beresnevičiūtė-Nosalova, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795-1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001; Steponas Tunaitis, *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2004; Darius Kuolys, *Asmuo tauta, valstybė LDK istorinėje literatūroje*. Vilnius, 1992; Darius Kuolys, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Saulius Pijoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*. Kaunas: Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2000; Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: pasipriešinimas ir prisitaikymas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007; Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai, 1999; Kęstutis Nastopka, „Gedimino laiškai.“ *Baltos lankos*, 12, 2000.

elgsenos. Pavyzdžiui, Vytauto Vardžio atveju tai buvo įvardinta kaip „politinės kultūros“ nuostatų analizė, o Aleksandro Štromo – „politinės sąmonės“ struktūros interpretacija, tačiau abiem atvejais prieinama prie gana įdomių išvadų apie galimą visuomenės raidos trajektoriją³⁵. Kaip darbas skirtas išimtinai vienai idėjai konkrečiu istoriniu laikotarpiu išskirtinas Sauliaus Šiliausko knyga „Demokratijos refleksija Lietuvoje“, skirta demokratijos idėjos analizei tarpukariu³⁶.

Trečiajai grupei priskirtinos Lietuvių politinės istorijos analizės, kurios glaudžiai susijusios su tradicine Lietuvos istoriografija ir daugiau kalba apie politinių institucijų transformacijas ir vykusius debatus, nei apie vartojamų sąvokų reikšmes, reikšminius pokyčius ir politinę mintį kaip tokią. Tipiški šios grupės pavyzdžiai – Lietuvos atgimimo istorijos studijų daugiatomėje kelti klausimai ir daryti tyrimai³⁷. Nepaisant skirtingų interpretacijų ir akcentų, istorikus vienija principas, kad Lietuvos valstybė – objektyvus istorinis faktas, kurio raida yra/buvo nulemta kitų socialinių, politinių, ekonominių veiksnių. Tai yra, nesiremiamą politinės minties interpretacijomis, bet daugiau koncentruojamasi į istorinį procesą kaip įtvirtinusį tam tikrą politinę tikrovę. Kita vertus, istorinės studijos ne tik padeda geriau atskleisti XIX-XX a. istorinį kontekstą, bet ir suteikia naudingų nuorodų ir šaltinių, kuriais remiantis galima pagilinti disertacijos tyrimą.

Pagaliau ketvirtąją tyrimų grupę sudaro atskirus autorius ir politines ideologijas nagrinėjanti literatūra, kuri svarbi siekiant dar labiau pagilinti supratimą apie politikos teoretikų ir praktikų sprendžiamas problemas. Nors tenka pripažinti, kad per dvidešimt metų Lietuvoje taip ir nebuvo pabandyta kritiškai suvokti politinės minties tradicijos kaip tęstinio proceso, susieti ją su Lietuvos modernėjimo projektais ir institucine kaita, galima aptikti ne mažai

³⁵ Vytautas Vardys, *Lietuvos politinė kultūra ir laiko reikalavimai*. „Į laisvę“ žurnalo leidinys, 1993; Aleksandras Štromas, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*. Londonas: Nida, 1980.

³⁶ Saulius Šiliauskas, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918-1940)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.

³⁷ Egidijus Aleksandravičius, *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Vilnius: Sietynas, 1990; Egidijus Aleksandravičius et al. (sud.), *Lietuvos valstybės idėja (XIX-XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991; Gytis Vaškėlis, *Liaudis virsta tauta*. Baltoji varnelė, 1993; Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulikauskas, *Carų valdžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 1996 ir kt.

istorinių darbų, kurie nagrinėja vieną ar kitą autorių, temą ar judėjimą konkrečiu istoriniu laikotarpiu³⁸. Šie darbai paprastai yra orientuoti ne tiek į idėjų kaitos ir jų tarpusavio santykio analizę, o yra bandymai užfiksuoti, „nufotografuoti“, tam tikrus politinių institucijų elementus, pavyzdžiui, valstybės veikėjų ar intelektualų politines nuostatas. Ši literatūra svarbi siekiant interpretuoti ir geriau suprasti atskirų teoretikų turėtas valstybės sampratas ir jų prielaidas, tačiau toli gražu neleidžia kalbėti apie nuoseklią politinės minties istoriją.

Darbo naujumas ir reikšmė

Tyrimas yra naujas ir aktualus dėl teorinių ir praktinių priežasčių. Pirma, bus siekiama rekonstruoti dabartinio lietuvių politinio žodyno atsiradimą: analizuojamos sampratų ištakos, ginčų dėl koncepcijų prielaidos ir tendencijos. Gyvo valstybės sampratos tapimo analizė nėra savitiksli dalykas, nes kartu bus pateikta dabartinių klausimų ir sampratų genezė, savotiškai „istorizuota“ Lietuvos politinė mintis ir parodytos istorinės diskusijų ištakos. Tam sąmoningai siekiama analitiškai atskirti ir suderinti idėjų, sąvokų ir politiškumo istorijos keliamus klausimus ir duodamus atsakymus. Lietuvos akademijos kontekste bus siekiama derinti filologinius, istorinius ir politinės minties tyrimus, kaip potencialiai atskleidžiančius dabartinės visuomenės problematiką. Tik rekonstravus lietuviško politinio mąstymo tradiciją, atskleidus pagrindą, kuris apibrėžia dabartines diskusijas, tampa įmanoma tęsti ir plėtoti autentišką politinę mintį.

Antra, valstybės sąvokos atsiradimo ir idėjos kaitos analizė leis geriau suvokti modernios Lietuvos valstybės tapimą. XX a. Lietuvos valstybės

³⁸ Pvz., Mindaugas Maksimaitis, *Mykolas Riomeris – Lietuvos sūnus*, Vilnius: MRU leidybos centras, 2006; Mindaugas Maksimaitis (sud.), *Mykolas Riomeris ir šiandiena*. Vilnius: LTU, 2000; Vincentas Lukoševičius, *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998; Petras Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*. Chicago: LKDS, 1975; „Socialdemokratų ir liaudininkų veikla bei idėjos tarpukario Lietuvoje (1919-1940) ir jų aktualumas šandien“ <knyga.kvb.lt/uploads/files/studija.doc> [Žiūrėta 2011.03.15]; Viktoras Petkus, *Krikščionys demokratai pasaulyje ir Lietuvoje*. Vilnius, 1991; Daiva Dapkutė, *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002; ypatingai įdomus tekstas yra kultūros filosofijos problematiką Lietuvoje nagrinėjantis tyrimas Arūnas Sverdiolas, *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1983 ir kt.

atkūrimui lemiamos reikšmės turėjo ne tik palankios politinės ir pakitusios socialinės aplinkybės, bet ir naujas politinės savivokos tipas, kurio analizė ir bus atliekama šiame darbe. Tik tokiu būdu bus galima pasakyti, kas lemia dabartinio lietuvių santykio su valstybe specifiką ir eventualiai nustatyti galimas politinės savivokos kaitos formas. Nors analizė pirmiausia skirta intelektualinės istorijos kismui atskleisti, tačiau jos negalima atsieti nuo bendrų visuomenėje vyraujančių diskusijų ir sampratų, kuriomis didesniu ar mažesniu mastu vadovaujamasi iki šiol. Kitaip sakant, darbe bus įrodoma, kad lietuviškos politinės minties specifiką ir sudėtingą visuomenės santykį su valstybe nereikėtų suvokti tik kaip sovietinio režimo primastos ideologijos padarinį. Būtina matyti gilesnes šių problemų ištakas, kurios susijusios su modernaus politinio mąstymo forma.

Trečia, atsiranda prielaidos kritikuoti kai kuriuos istorinius tyrimus ir atskleisti mechaninio sąvokų taikymo aiškinant praeities įvykius klaidingumą. Kaip elegantiškai tai išreiškė Zenonas Norkus „jie [istorikai] apskritai vengia eksplicitiškai apibrėžti savo naudojamas sąvokas, o todėl neišvengiamai perima tokią žodžio „imperija“ [ir valstybė, *pas. mano*] vartoseną, kurią diktuoja tų žodžių reikšmės susiejimas su tam tikrais paradigminiais kultūrinės lingvistinės tradicijos, kuriai priklauso jų kasdienė kalba, politinio diskurso referentais“.³⁹ Kitaip sakant, net jei istorinis veikėjas kalba apie valstybę, nėra jokių priežasčių teigti, kad jis turi omenyje šiuolaikinę valstybės supratimą. Taip pat istorinio veikėjo negalima matyti kaip ginančio valstybingumą modernia šios sąvokos prasme, jei modernios nacionalinės valstybės samprata jam apskritai nebuvo žinoma. Kaip ir negalima mechaniškai dabartinių debatų perkelti ir koncepcijų taikyti aiškinant praeities Lietuvos įvykius.

Ketvirta, integruotos ir Lietuvos atvejui tirti pritaikytos gana naujos žiūros, susiejančios istorijos, politinės minties ir sociologijos tyrimus. Nors yra studijų, besiremiančių svarbiausiais anksčiau minėtųjų mokyklų autoriais, taikomos strategijos (vienos sąvokos tyrimas) Lietuvoje kol kas nėra dažnos. Be to, nėra bandymų kritiškai įvertinti pačių minėtųjų tyrimo strategijų

³⁹ Zenonas Norkus, *Nepasiskelbusi imperija*. Vilnius: Aidai, 2009, 174.

taikymo galimybių posovietinėje erdvėje – unikali sovietinė patirtis bei jos įtakoje besiformuojanti politinė mintis taip ir lieka šiuolaikinių politinių sampratų tyrinėjimų paribyje. Taigi naudojamos teorijos bus kritiškai įvertintos ir pritaikytos mažųjų, santykinai vėlai savo politinį žodyną suformavusių, „pokolonijinių“ visuomenių politinei istorijai tirti.

Ginamieji teiginiai

1. Viena iš reikšmingiausių politikos raiškos formų yra kalba. Pakitimai kalboje parodo pokyčius politikos suvokimo ir įprasminimo būduose bei pačiame politiniame veikime. Visapusiškas politinės minties raidos suvokimas galimas jungiant tris tyrimo strategijas. Pirmoji, sąvokų istorija, leidžia identifikuoti esminius mąstymo apie politiką lūžius, kurie įvyksta su naujų sąvokų atsiradimu ar senųjų sąvokų prasmų pakitimu. Antroji, idėjų istorija, leidžia kalbėti apie politinės minties istoriją kaip apie sąmoningą ginčą dėl idėjų, siekiant apginti vieną ar kitą pasaulėvokinę nuostatą. Trečioji, politiškumo istorija, leidžia matyti šiuos semantinius pokyčius ir ideologines diskusijas kaip kuriančius specifinę politiškumo erdvę, kurioje veiksmas įgauna konkrečias politines prasmes ir pasekmes.

2. Valstybės sąvoka, kaip XIX a. pr. Simono Daukanto pasiūlytas naujadaras, ženklino naujos, modernios politinės minties atsiradimą Lietuvoje ir, konkrečiau, lietuviškoje kalbinėje praktikoje. XIX a. Lietuvoje, formuojantis moderniai tautinei savivokai, taip pat galima kalbėti apie perėjimą nuo „klasikinio“, dažniausiai su valdovo asmeniu siejamu, politijos⁴⁰ supratimo, kurį įprasmino tokios sąvokos kaip viešpatystė (imperija), karalystė ar, tam tikru mastu, bendrystė (respublika), prie abstraktaus politijos kaip valstybės, valstijos ar viešpatystės jau modernia šio žodžio prasme supratimo. Politinės minties istorijos požiūriu tai reiškia tris esmines transformacijas: (a) politiją apibrėžiančios sąvokos tampa etinėmis –

⁴⁰ Politija čia ir toliau suprantama kaip bendriausias terminas politinei būklei apibūdinti, angl. *polity*.

jos gali nurodyti į bet kurį istoriškai egzistavusį „politijinį“ subjektą, kuriam būdinga suvereni valdžia; (b) valstybės suverenas tampa aiškiai neapibrėžtas, tad su valstybe gali būti tapatinama tiek liaudis, tiek administracinis aparatas, tiek valdovas; net pati valstybė gali tapti anonimišku ir suvereniu dariniu; (c) valstybė kaip politija reprezentuoja išimtinai sekuliarų politikos supratimą, individo kuriamą tikrovę.

3. Valstybės kaip ašinės sąvokos raidos trajektorijos tyrimas, t.y., įdiegimo, santykio su kitomis sąvokomis ir vartojimo istorija, leidžia apibūdinti lietuvių politinės minties modernėjimo istoriją. Svarbu tai, kad *valstybė* ašine sąvoka politikai įprasmini tampa tik XX a. pradžioje, taip kartu ženklinant ir modernios politinės savivokos išsigalėjimą lietuviakalbėje bendruomenėje. Visgi jau XIX a. galima išvelgti dvi esmingai skirtingas paradigmines nuostatas politikos atžvilgiu. Pirmoji išimtinai sekuliari, valstybę matanti tik kaip priemonę žemiškai gerovei siekti. Valstybės ar kitų sinonimiškų sąvokos vartojimas, šiuo atveju, reikės kaip pačios politinės bendruomenės atnaujinimas – bandymas nusakyti išimtinai pasaulietinę, su žmogiškąja veikla siejamų socialinių darinių prigimtį. Antroji sietina su katalikiška, neo-tomistine politine mintimi, kuri bandė suderinti modernų pasaulietinės valstybės supratimą su transcendentine, dvasine žmogaus prigimtimi. Modernėjimas šiuo atveju pasireiškė kaip bandymas į tradicinės katalikiškosios minties sferą įtraukti naujas mąstymo apie socialinę tvarką formas.

4. Tarpukario Lietuvoje galima kalbėti apie keturias dominuojančias politines ideologijas, kurios skirtingai apibrėžė valstybės idėją, kartu ir visą politinę tvarką: krikščionišką-organišką, kurios esmę nusako teiginys „individualybė yra palenkta valstybei, valstybė palenkta asmenybei“; tautininkišką, kuri pripažįsta valstybę kaip aukščiausią, visiškai autonomišką ir savaveiksmį darinį; legalistinę-liaudininkišką, valstybę traktuojančią kaip visuomenės išsivystymo pakopą, instituciją padedančią spręsti individo gerovės klausimus; socialistinę-komunistinę, interpretuojančią valstybę instrumentiškai kaip priespaudos įrankį, kurį reikia panaikinti.

5. Pokario išėivijos ir okupuotos Lietuvos „diskusijos“ dėl politikos ir, konkrečiai, valstybės atkartojo jau tarpukaryje susiformavusias paradigmines nuostatas. Sovietinės Lietuvos viešojoje erdvėje dominavo „anti-valstybinė“ komunistinė interpretacija, kuri vėliau buvo papildyta legalistinei tradicijai artima „administracinė“ valstybės samprata. Išėivijoje be jau minėtų srovių taip pat buvo formuojama nauja liberali valstybės samprata, kuri iš dalies atkartojo ankstesnius legalistinius valstybės prigimties argumentus. Sąjūdžio metu tiek sovietinei Lietuvai, tiek išėivijai artima legalistinė tradicija buvo galutinai įtvirtinta, užgožiant kitas alternatyvias paradigmines nuostatas.

Darbo struktūra

Darbas suskirstytas į šešias dalis. Pirmojoje pateiktos teorinės ir metodologinės būsimo tyrimo prielaidos, aptartos mokyklos, kuriomis remiamasi atliekant Lietuvos atvejo tyrimą. Antrojoje, siekiant geriau suprasti šiuolaikinės valstybės sampratos modernumą, apžvelgiamos „iki-valstybinės“ lietuviškos sąvokos, apibrėžiančios politiką. Trečiojoje pateiktos užsienio autorių, kalbėjusių apie valstybės idėją, išvalgos ir pateikiama valstybės sąvokos atsiradimo istorija Lietuvoje. Ketvirtojoje plėtojamas valstybės sąvokos atsiradimo Lietuvoje klausimas, t.y., išnagrinėtos tolesnis valstybės sąvokos formavimasis – kada valstybės tapo ašine sąvoka ir ką ji įprasmino. Paskutinės dvi dalys bus skirtos valstybės sampratos sklaidai aptarti. Penktojoje – identifikuotos „ideologinės“ tarpukario nuostatos dėl valstybės prasmės ir turinio. Šeštojoje – nurodytos dviejų pokario kalbėjimų, sovietinio ir išėivijos, apie valstybę kryptys bei pristatyti bandymai „rekonceptualizuoti“ valstybę Sąjūdžio metais⁴¹.

⁴¹ Analizė baigiama Sąjūdžio metu plėtotų politikos koncepcijų apžvalga ir jos santykiu su dabartinėmis valstybės sampratomis. Viena vertus, tai verčia daryti praktinis supratimas, kad po devyniasdešimtųjų atsiradusios galimybės ginti ir plėtoti skirtingas politiškumo vizijas lėmė nepaprastai didelį kiekį literatūros, publicistikos ir tyrimų atsiradimą, kurių vertę šiuo metu įvertinti gana sunku. Kita vertus, tenka pripažinti, kad dauguma dabar plėtojamų koncepcijų vis dar yra glaudžiai susijusios su ankstesnėmis politinėmis paradigmomis ir nepaisant to, kad atsiranda galimybės politinės minties inovacijoms (visgi tiek galimybė susipažinti su Vakarų politiniais teoretikais, tiek realūs politiniai pokyčiai, pvz., įstojimas į ES lemia naujos polemikos atsiradimą), viešojoje erdvėje vis dar nėra esmingai besiskiriančių naujovių.

1. Politinė mintis kaip kalbėjimas: klausimai ir tyrimo principai

Vienas didžiausių iššūkių kalbant apie Lietuvos politinės minties istoriją, juo labiau konkrečios politinės sąvokos raidos istoriją, yra surasti ir pasirinkti tinkamiausią jos analizės būdą. Šis metodologijos pasirinkimo klausimas yra sudėtingas dėl kelių priežasčių. Pirma, reikia pripažinti, kad lietuviškoje akademijoje apie Lietuvos politinę ir socialinę mintį beveik nekalbama. Dažniausiai ji tarnauja tik kaip papildomas kontekstas paties autoriaus plėtojamiems politiniams įsitikinimams pagrįsti arba tiesiog yra iliustracijomis politinių institucijų istorijai aprašyti. Pirmuoju atveju galima kalbėti apie savotišką bandymus dirbtinai sumoderninti praeities faktus – pastangas skirtinguose istoriniuose laikotarpiuose surasti modernui būdingas politines vertybes (pvz., demokratija, tolerancija, moterų ir vyrų lygybė, individo autonomiškumas ir pan.) kaip visada egzistavusias. Veik hėgeliškai tikima demokratijos, išlaisvinimo ar klasinės visuomenės istoriniu triumfu, link kurio nuosekliai ir neišvengiamai judama. Antruoju atveju galima užčiuopti savotišką „institucinį determinizmą“ – politinė mintis tėra objektyvių institucinių pokyčių padarinys, nes reiškiasi tik kaip į juos reaguojanti.

Kita vertus, XX a. antrojoje pusėje įvyko transformacija, kuri įvardinama kaip socialinių mokslų kalbinis posūkis. Su Ludwigo Wittgensteino vardu siejamos paradigmos akiratyje pirmiausia atsiduria kalba, ją reprezentuojantys žodžiai ar teiginiai, kurie suprantami kaip veiksmas, t.y., retorika tampa sudėtine veiksmo (taigi ir politinio gyvenimo) dalimi⁴². Šiuo atveju politinė mintis kaip kalbinis aktas gali būti analizuojama analitinės filosofijos pagalba. Tačiau šiuo atveju iškyla hermeneutinė kalbinio vertimo problema, kurios esmė ta, kad vėlesnių epochų ar kitų socialinių kontekstų interpretatoriams autentiškas kitokių kalbinių struktūrų suvokimas tampa nesvarbus ir apskritai neįgyvendinamas uždavinys. Šioje prieigoje Lietuvos politinė mintis būtų svarbi kaip tam tikru metu įvykusi specifinė ištara, tačiau

⁴² Kari Palonen, *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetorics*. Cambridge: Polity, 2003, 3-6.

neaktualizuota nei kaip lietuviška (veikianti konkrečioje socialinėje-kultūrinėje erdvėje), nei kaip politinė (turintį poveikį kasdienio politinio gyvenimo praktikai), nei kaip mintis (sietina su konkretaus individo sąmoningomis pastangomis veikti politinėje bendruomenėje).

Siekiant išvengti minėtų kraštutinumų, šioje dalyje bus trumpai⁴³ pristatytos trys prieigos – idėjų istorija (II), sąvokų istorija (SI) ir politiškumo istorija –, kurios didesniu ar mažesniu mastu bando suvokti ištarą kaip svarbų politinį veiksma. Išskirtini keli esminiai elementai, kurie įgalina šias mokyklas vertinti kaip tinkamiausią instrumentą plėtoti politinės minties istorijos studijas ir kartu atskleidžia svarbius skirtumus:

Pirma, analizės objektas. Visos trys mokyklos nagrinėja kalbą ar ištarą kaip reikšmingą politinį veiksma. Akcentuojant idėjos svarbą formuojantis politinei teorijai kaip praktinio veikimo įrankiui svarbiausiu idėjų istoriko tikslu tampa atkurti tikrąjį idėjos ar teksto tapatumą – suprasti idėjos prigimtį, panaudojimą ir vidinę logiką⁴⁴. Taigi II gali būti vertinama kaip deskriptyvi pažintinė programa, artima „tradicinei“ istorijai, bet akcentuojanti kalbines praktikas. Kitos mokyklos šį kalbos, veiksmo ir socialinės tikrovės santykį akcentuoja dar aiškiau, pavyzdžiui, pasak Kosellecko:

Individualūs veiksmai priklauso nuo kalbos panaudojimo [...]. Joks socialinis veiksmas, jokia politinė sutartis, joks ekonominis susitarimas yra neįmanomas be sutarimo, be planuojamų diskusijų, be viešų debatų ar slaptų derybų [...]. Bet kuri istorija yra priklausoma nuo kalbinio veiksmo.⁴⁵

Labai panašią mintį plėtoja ir Rossanvalonas:

[Politiškumo istorija siekia] suprasti sąlygas, kurioms esant *kategorijos pagrindžiančios veiksmus kuriamos ir transformuojamos*, analizuoti, kaip iškeliami klausimai ir kaip jie veikia socialinę tvarką, nurodyti [problemos sprendimo] galimybių lauką, parodyti opoziciją ir galimus iššūkius.⁴⁶

⁴³ Plačiau žr., Justinas Dementavičius, „Trys politiškumo istorijos programos: ne galios požiūris į politikos ir istorijos santykį“, *Politologija*, 2010/1 (57), Vilniaus universiteto leidykla.

⁴⁴ Lovejoy, „The Reflections on the History of Ideas“, 4.

⁴⁵ Reinhart Koselleck, *The Practise of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press, 2002, 24.

⁴⁶ Pierre Rosanvallon, *Democracy past and future*. Columbia University Press, 2007, 74.

Kita vertus, vien iš šių mokyklų pavadinimų galima spręsti, kad jos pasirenka kiek kitus analizės aspektus ar akcentuoja skirtingus elementus. II nagrinėja idėjų kaip žodžių turinių pasirinkimo priežastis ir raiškos formas. Tai daroma keliai būdais – pasitelkiant Lovejoy'jaus siūlytą „makro tyrimą“ ir šiuo metu populiariesnius „mikro tyrinėjimus“. Pirmuoju atveju idėjas siekiama išskaidyti į sudedamuosius elementus, vadinamąsias „unit-ideas“, pavienes idėjas – mažiausius prasminius ir nekintančius idėjinius vienetus. Jie nuolat (at)kartojami ir yra išliekantys, tačiau jų panaudojimas ir pritaikymas, santykis su kitais socialiniais elementais (pirmiausia kalba ir praktikomis), skiriasi. Tokiu būdu tai tampa savotiška „filosofinė semantika – šventų žodžių tyrimas įsiklausant į skirtingas jų reikšmes, siekiant suprasti, kaip tai veikė doktriną“⁴⁷. Antruoju, mikro-tyrimo atveju, dėmesys kreipiamas ne į diachronišką aiškinimą, lyginant idėjų reiškiamąsi keliuose istoriniuose laikotarpiuose, o į idėjos sinchroniką – ko ja siekiama konkrečiu istoriniu momentu⁴⁸. Tai savotiškas anksčiau vykusios diskusijos, kurioje dalyvavo atskiri mąstytojai (filosofai, rašytojai, politikai ir kt.) atkūrimas⁴⁹. Šiuo atveju atmetamas Lovejoy'jaus įsitikinimas, kad galima tirti tariamai stabilias „pavienes idėjas“, pirmiausia pabrėžiant tai, jog net viename istoriniame etape ji gali būti vertinama skirtingai, o pats pavienių idėjų autonomiškumo ir nekintamumo statusas yra abejotinas⁵⁰. Pasak Skinnerio, Cambridge'o istorijos mokykla tiria ne „savarankiškos idėjos“ istoriją, bet žodžių panaudojimo argumentuose istoriją⁵¹ – su konkrečiu istoriniu subjektu sietas idėjos panaudojimo intencijas; tai, kaip idėja padėjo autoriui geriau pasakyti tai, ką jis norėjo išreikšti konkrečioje situacijoje.

⁴⁷ Lovejoy, *The great Chain of Being: a Study of the History of an Idea*, 14.

⁴⁸ Diachroniškos ir sinchroniškos kabos analizės lygmenys idėjų ir conceptualinėje istorijoje perimti iš F. de Saussure'o ir apibrėžiami taip: „diachroniškas kalbos apibūdinimas nustato istorinę kalbos plėtotę ir išryškina pokyčius skirtinguose laiko perioduose: taigi „diachroniškas“ [aiškinimas] yra tapatus „istoriniam“. Sinchroniškas kalbos aprašymas yra neistorinis: jis nustato kalbos pobūdį tam tikru konkrečiu laiko momentu.“ Cituota iš Melvin Richter, *The History of Conceptual and Social Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 1995, 45.

⁴⁹ Intencionalumo argumentą plėtoja: Mark Bevir, *The Logic of History of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Skinner, *Vision of Politics*, T.1.

⁵⁰ Joseph A. Mazzeo, 379 – 394.

⁵¹ Quentin Skinner, Javier Fernández Sebastian, „Intellectual History, Liberty and Republicanism: An Interview with Quentin Skinner,“ 115.

Savo ruožtu sąvokų istorija pirmiausia žiūri ne į konkrečiu laikotarpiu buvusių idėjų ar ginčų reiškimąsi, bet nagrinėja sąvokų, konkrečių žodžių kaip įforminančių tam tikras idėjas, atsiradimo ir kaitos istoriją. Idėja II atveju yra nekintamas principas, kurį galima atrasti praeityje, tad tiriama, kodėl ir kaip ji reiškiasi; sąvoka – forma, kuri gali išreikšti vieną ar kitą idėją, įtraukti naujas, tad tiriama, kodėl ir kaip sąvoka pakito. SI kur kas aiškiau ir pagrįsčiau apibrėžia tyrimo objektą (sąvoką) ir akcentuoja jos atsiradimo ar kaitos socio-politines prielaidas, tačiau iš dėmesio išleidžia asmenybės įtaką politinių koncepcijų transformacijos istorijoje. Kitaip sakant, idėjų istorikui pirmiausia rūpi retorika – kaip diskutuojama, kaip šios diskusijos verčia keisti savo ištaros turinį, o sąvokų istorikui – pasakymo vieta istoriniame socialinės transformacijos procese⁵².

Politiškumas kaip analizės objektas Rossanvalono tyrimų programoje suprantamas dar kitaip. Pirma, kaip sritis – vieta, kur susikerta socialinių veikėjų „gyvenimai“, kuomet veiksmai ir diskusijos tampa savotiška bendra kūryba. Antra, kaip projektas – procesas, kurio metu visuomenė pripažįsta save kaip bendruomenę, vadovaujasi tomis pačiomis taisyklėmis, nuolat kuria politiką. Abiem atvejais politiškumas reiškiasi kaip kalba, nuolatiniai debatai aktualiomis politinėmis temomis, taip apimant praktiškai visas galimas politinio gyvenimo sferas ir aspektus⁵³. Pats Rosanvallonas, siūlydamas tokį platų politiškumo apibrėžimą, mato pirmiausia simbolinę-institucinę visuomenės dimensiją – procedūras, kuriomis apibrėžiama visuomenė, kuriama specifinė politinė tapatybė; ginčai, kuriuose išryškėja svarbiausios opozicijos, taip kurdamos specifinę politinę kalbą⁵⁴. Tačiau į siūlomą politiškumo sampratą taip pat reikėtų žiūrėti kaip į filosofinę nuostatą kasdienės patiriamos

⁵² Kosellecko plėtos laikinės perspektyvos (*temporal perspective*) ir Skinnerio reprezentuojamos retorinės perspektyvos skirti plėtoja Kari Palonen, „Rhetorical and Temporal Perspective on Conceptual Change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999; Quentin Skinner, „Rethoric and conceptual change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999. <<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 04].

⁵³ Pierre Rosanvallon, „Democracy past and future“, 34-36.

⁵⁴ Atskleisti įtampą tarp oponuojančių jėgų idėjų ir parodyti tai kaip specifinį legitimų naratyvą siekiama: Pierre Rosanvallon, *The Demands of Liberty*. Harvard: Harvard University Press, 2007; Pierre Rosanvallon, *Counter Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

tikrovės atžvilgiu, kuri reikšminga papildant pristatytas mokyklas – politiškumas pirmiausia yra savitas individo socialinio egzistavimo matmuo, kurį galima aktualizuoti per kalbą ir kuriamas institucijas. Tad politiškumo istorija taip pat yra ir bendrabūvio formų įsivaizdavimo ir diegimo istorija.

Antra, konteksto supratimas. Visos minėtos mokyklos stipriau ar silpniau akcentuoja istorinį kontekstualumą – praeities idėjos, koncepcijos ir diskusijos turi būti suprantamos kaip prasmingos specifiskame istoriniame laikotarpyje ir nebūtinai sutapti su mūsų turimomis sąvokų prasmėmis ir nuostatomis. Adekvatus ištaros supratimas reikalauja nuodugnaus jos naudojimo konteksto aprašymo – atsiradimo priežasties, kitimo ir daromos įtakos tolesnei diskusijai dėl socialinės tikrovės. Patys politinės minties ir teorijos istoriniai tyrinėjimai galimi tik nuodugnai suvokiant ir suprantant autoriaus kasdienės patirties pasaulį: jis gali reaguoti į kitokius iššūkius, spręsti kitokias problemas, akcentuoti kitus dalykus, naudoti kitokius įrodymus, nei mes linkę manyti ar naudotume atsižvelgdami į dabartinės politinio mąstymo paradigmas⁵⁵. Ypatingai aiškiai tai akcentuoja skinneriškoji tyrimo strategija. Pirmiausia, pasisakantis yra racionalus – sąmoningai ir tikslingai naudoja vieną ar kitą idėją, kurios sudaro prasmingą tekstą. Taip pat, autorius yra intencionalus, t.y., savo pasisakymu siekia vieno ar kito tikslo. Galiausiai svarbi jo socialinė situacija ir autonominis sprendimas: viena vertus, jis yra susietas su kontekstu – priverstas naudotis esamu žodynu, dalyvauti istoriškai susiformavusiame ir visuomeniškai aktualiame dialoge, yra veikiamas tų pačių politinių įvykių ar mokslinių prietarų; kita vertus, tuo pat metu jis yra savarankiškas ir valingas – gali suteikti naujas prasmes, naudoti naujas metaforas, kelti naujus aktualius klausimus, kurie geriau atitiktų jo gyvenamąjį pasaulį ar leistų išspręsti teorinį prieštaravimą⁵⁶. Kiek paradoksaliai sekama Strausso, vieno labiausiai Skinnerio kritikuoto autoriaus, padiktuota programa – atkurti tik tai, kas turėta mintyje sakant kažką, bet nesistengti suprasti

⁵⁵ Plačiau, John G. A. Pocock, *Political Thought and History: Essays on Theory and Method*. Cambridge: Cambridge university press, 2009.

⁵⁶ Plačiau apie tai Mark Bevir, *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, dalys „On Meaning“ ir „On Believe“.

sakančiojo geriau už jį patį⁵⁷.

SI ypatingai pabrėžia socialines sąlygas ir tradiciją atsekant sąvokų pokyčius, t.y., neatmetama, kad sąvokos yra socialiai determinuotos ir individualiai naudojamos – nauja koncepcija gali būti susijusi su individualia patirtimi ir turimu žodynu, bet ji niekada negali būti per nauja, neturėti aiškios prasmės ištarą paskatinusiame lingvistiniame kontekste⁵⁸. Tad reikšmingas SI kontekstas yra ne tik laikas, bet ir erdvė. Jei II rūpi parodyti, kuo idėjos skiriasi skirtingais istoriniais laikotarpiais, tai SI kalba ne tik apie „istorinę semantiką“, žodžių reikšmės kitimą istorijoje, bet taip pat apie „kultūrinę semantiką“, sąvokos daugiaprasmiškumą skirtingose valstybėse ar visuomenės sluoksniuose, t.y., skirtingos tautos, kultūros, valstybės formuodamos savo nacionalines švietimo sistemas, sekdamos savo specifine intelektualine tradicija, naudodamos turimais „žodyno ištekliais“ ir kalbos struktūra kuria (arba tam tikroms sąlygoms esant gali kurti) skirtingas koncepcijas, skirtingas politinės erdvės interpretacijas, skirtingai įprasminti socialinius fenomenus⁵⁹. PI pritarinama bendruomenės kaip specifinės politinės kultūros nešėjos prielaidai taip pat gilina tik į vieną politinį darinį, Prancūziją. Dar daugiau, suvokdama politiškumą plačiai, kaip erdvę, kurioje vyksta skirtingų argumentų išsakymas, naudojamos labai skirtingos argumentacijos strategijos ir pati politinė diskusija apima įvairius visuomenės lygmenis, PI kaip reikšmingus tyrimo šaltinius interpretuoja visas kultūrinės praktikas, turinčias ar potencialiai galinčias turėti politinį turinį (dainos, karikatūros, laikraščių straipsniai ir pan.⁶⁰). Kontekstas nėra tik tekstas kaip II ar epochos/erdvės

⁵⁷ Strauss, 47. Pabrėžtina, kad šis principas taip pat padeda Idėjų istoriją atskirti nuo Foucault taikytos žinojimo archeologijos programos. Pastarojoje ne tik teigiama, kad galima identifikuoti išorinį galios „tinklą“ (diskursą), kuris verčia autorių kalbėti tam tikru būdu, bet taip pat iš esmės atmetama subjekto savarankiškos, sąmoningos ištaros galimybė. Kita vertus, „žinojimo archeologijos“ ir „idėjų istorijos“ skirtį yra pabrėžęs ir pats Foucault. Jis išskyrė kelis svarbiausius skirtumus: a) archeologija tiria ne sąvokas, o diskursą, taisykles, kurias jas formuoja; b) archeologija nesiekia užčiuopti pokyčio, bet siekia atskleisti diskurso specifiškumą; c) archeologijai rūpi ne ištara, o taisyklės, pagal kurias ištara funkcionuoja; d) archeologija nesiekia parodyti, ką ištara norėjo pasakyti subjektas, ką jis manė, norėjo, troško; jai rūpi pats diskursas kaip objektas. Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*. NY: Pantheon Books, 1972, 138-140.

⁵⁸ Koselleck, *The Practise of Conceptual History*, 31.

⁵⁹ Javiér Fernández Sebastián, Juan Francisco Fuentes, 111.

⁶⁰ Pierre Rosanvallon, *The new social Question: Rethinking welfare state*. Princeton: Princeton University Press, 2000, 101.

specifika kaip SI, bet veikiau konkrečios politinės problemos.

Trečia, kaitos formos ir priežastys. Kalbant apie kaitos formas, idėjų istorija, akcentuodama individo dalyvavimą išryškinant naujas politines idėjas, pripažįsta, kad visos idėjos yra išsakomos turint tam tikrą intenciją – išreiškia vieną ar kitą poziciją ir dalyvauja diskusijose. Tuo pat metu jos yra ir instrumentas, kurio pagalba išsakoma mintis (įtvirtinamas ar keičiamas socialinis pasaulis), ir objektas, kurio vieta politinėje diskusijoje dėl individualių preferencijų gali kisti. Tad idėjų istorikas seka intelektualinės istorijos tradicija ir aiškindamas „idėjinius“ pokyčius pirmiausia koncentruojasi į individualias intencijas ir biografinę situaciją, o savo analizės objektu dažniausiai pasirenka konkrečius autorius ir jų tarpusavio sąveiką⁶¹. SI individualūs autoriai geriausiai atveju atlieka visuomenėje esančių idėjų apibendrinimo ir kritinės refleksijos funkcijas, tačiau esminiai socialiniai pokyčiai yra bendri visiems, taigi sąvokinis pokytis yra visuomeninis procesas. Bet kuris istorinis pokytis (kultūrinis, ekonominis, politinis, socialinis) lemia žmonių santykio su kasdienybe peržiūrą ir elgsenos pasikeitimą, o tai savo ruožtu atsispindi kalbinėse praktikose, įvedant naujas sąvokas ar naujai apibrėžiant senas. Kaip svarbiausias tokios transformacijos taškas yra laikoma modernizacija, ar, Kosselecko terminija tariant, „pereinamasis laikotarpis“ (vok., *sattelzeit*)⁶². Būtent šiuo metu galima užčiuopti sąvokų prasmės kaitą ir naujų atsiradimą. Nevienareikšmišką koncepcijų vartojimą ir transformacijas, apimančias jau minėtus pokyčius, nulemia neatitikimas tarp to, kas yra patiriama, ir to, ko tikimasi remiantis tradicija ir turimu žodynu (pasak Kosselecko – patirties erdvės vok. *Erfahrungsraum* ir lūkesčių akiračio vok. *Erwartungshorizon*)⁶³, t.y., tam tikra nauja kasdienė patirtis reikalauja naujų jų aiškinimo ir įprasminimo būdų. Vienas svarbiausių SI teorijos principų – hipotezė dėl pereinamojo laikotarpio poveikio koncepcijai. Teigiama, kad pereinamuoju laikotarpiu sąvokos tampa (a) suvisuomenintos/demokratizuotos (vartojamos visuotinai), (b) „įlaikintos“ /temporalizuotos (nurodančios į tam

⁶¹ Richter, 125-126.

⁶² Pasak Kosselecko, šis laikotarpis Vokietijoje tęsėsi maždaug nuo 1750 iki 1850 metų.

⁶³ „In Honor of Reinhard Koselleck.“ *Contributions to History of Concepts*, 2 (1), 2006, 5.

tikrą istorinę būklę), (c) ideologizuotos (įgyjančios nevienodas prasmes) ir (d) politizuotos (naudojamos kaip įrankiai politinėje kovoje).

Tuo tarpu PI kur kas didesnis akcentas dedamas ne į tai, kas ir kodėl sakoma ar ką ištara reiškia, bet į veiksmą (sprendimą ar susilaikymą), kuris seka ar gali sekti tą ištarą ar konkuruojančias ištaras. Kaip sako pats Rosanvallon'as, „tokios istorijos objektas [...] atsekti bandymų ir klaidų kelią, konfliktus ir nesutarimus, per kuriuos politija pasiekia savo legitimiją formą“⁶⁴. Politinis veiksmas gali būti tiek asmeninis, tiek visos visuomenės ar atskiros grupės, tačiau visais atvejais nutolstama nuo retorinių bei semantinių idėjų istorijos bei sąvokų istorijos polinkių ir daugiau dėmesio kreipiama į ištaros santykį su ją sekusiu politiniu procesu. Galima sakyti, kad jei II rūpi idėjų sklaidos kaip diskusijos dalies istorija, SI – sąvokos kaitos istorija kaip socialinės raidos dalis, tai PI kreipia dėmesį į diskusijos dėl politinių principų istoriją ir jos pasekmes – kokios politinės praktikos buvo sukurtos ir kokią įtaką jos padarė tolesniems debatams dėl šių praktikų. Taigi šios mokyklos apima tris svarbias politinės minties tyrimo dimensijas: II – politinė mintis reiškiasia kaip individualių nuostatų įtvirtinimo forma, SI – kaip socialinės raidos padarinys, PI – kaip specifinė politinė praktika.

Visos šios prielaidos diktuoja programą leidžiančią, politinę tikrovę analizuoti iš kalbinės-istorinės perspektyvos, o šiuo metu vartojamas politines sąvokas aiškinant praeitį vertinti kur kas kritiškiau, t.y., suprasti, kad šiuo metu vartojamų sąvokų turinys, kartu ir tikrovės įprasminimo būdai, kito ir kinta. Politikos mokslams, pirmiausia politinei teorijai, kur kas svarbesnės praktinės tokio tyrimo implikacijos – taip formuojamas kritiškesnis požiūris į vartojamas sąvokas, jų galimybes aiškinti buvusią, iš dalies ir esamą, tikrovę ir atsiranda potencialas parodyti tikrąją ištaros/minties vietą bei reikšmę istoriniuose politiniuose debatuose. Svarbiausia yra tai, kad atsisakoma savotiško „istorinio parapijūškumo“ ir anachronizmų vertinant praeities mąstytojus – savo analizės objektu pasirinkdami turėtas politines intencijas ir keltus klausimus galime geriau suprasti praeities politinę erdvę ir spręstas problemas. Susiduriama su

⁶⁴Pierre Rosanvallon, „Democracy past and future“, 38.

viena iš istoristinės prieigos apraiškų – metodologiniu reikalavimu „vengti anachronizmą, kiekvieną istorinį faktą analizuoti atsižvelgiant į jo istorinį kontekstą, į atskirų kultūrų ir epochų individualumą ir specifiką, pažinti jas „per jas pačias“⁶⁵. Politinės minties tyrinėjimai čia pirmiausia turėtų tapti ne šiuo metu turimų idėjų adaptacija ir integracija su buvusiomis ar buvusių idėjų vertinimas remiantis dabartinėmis nuostatomis, o autentiškos minties rekonstrukcija, parodant jos unikalias funkcijas ir reikšmes konkrečiu istoriniu momentu.

Apibendrinant galima sakyti, kad visos trys pristatytos „socio-humanitarinės“ mokyklos (idėjų istorija, sąvokų istorija ir politiškumo istorija) sutaria, kad veiksmas negali būti atskirtas nuo idėjos, kuri pirmiausia reiškiasi per ištarą. Taip pat daroma prielaida, kad visuomenė yra integrali ir joje funkcionuojančios idėjos bei išsakomi teiginiai leidžia tirti visuomenės politiškumo specifiką. Teigiant, kad idėjos yra socialios, pabrėžiama istorinio ir politinio konteksto svarba. Tai reiškia, kad idėjos negali būti distopiškos – nepriklausomos nuo vietos, jos visada yra nulemtos sakančiojo patiriamą pasaulio (kultūrinio, politinio ir socialinio konteksto); jos negali būti dischroniškos – nepriklausomos nuo laiko, galiojančio žodyno ir aktualaus istorinio-politinio laikotarpio. Pažymėtina, kad tokiu būdu nėra užkertamas kelias idėjų prasminiams pokyčiams ir konceptualinėms bei politinėms inovacijoms – kalba disponuojantys individai gali bandyti pritaikyti ištaras prie naujos socialinės tikrovės, legitimuoti savo veiksmus ar išspręsti teorinius prieštaravimus⁶⁶.

Ši trumpa teorijų apžvalga leidžia kelti darbinę hipotezę, kad kalbos analizė yra reikšminga norint suprasti socialinių ir politinių transformacijų

⁶⁵ Zenonas Norkus, *Istorika*. Vilnius: Tauras, 1996, 83. Pripažįstant, kad tai gali sukurti sąlygas vadinamajai „istoristinei aporijai“ – pats pažinimas yra istorizuotas ir ribotas – reikėtų pabrėžti, kad ji sprendžiama renkantis Robin George Collingwood’o kelią – pripažįstant praeities istoriją kaip „užbaigtą“, tačiau nuolat reikalaujančią naujo santykio su ja nustatymo ar, kaip savo kritinėje studijoje minėjo Bevir, pripažįstant „silpną reliatyvizmą“. Plačiau apie Collingwood’o reikšmę idėjų istorijai: žr. Kenneth B. McIntyre, „Historicity as Methodology or Hermeneutics: Collingwood's Influence on Skinner and Gadamer.“ *Journal of the Philosophy of History*, 2 (2), 2008, 138-166; taip pat Quentin Skinner interviu, 2008. <<http://www.youtube.com/watch?v=-0rY78EQ2B4>> [Žiūrėta: 2012 01 08].

⁶⁶ Nors, reikia pripažinti, šis santykis negali būti vertinamas vienareikšmiškai. Lygiai taip pat galima kalbėti apie priešingą sąveikos modelį – naujos idėjos ir reikšmės reikalauja tam tikrų institucinių inovacijų, kurios vėlgį plečia konceptualinių pokyčių erdvę.

pobūdį ir mastą. Aiškinant, kodėl tam tikros politinės tendencijos yra suvokiamos kaip keliančios problemas Lietuvoje, būtina analizuoti, kaip jos yra suprantamos, kokios įtampos atsiranda bandant teoriškai paaiškinti valstybę, demokratiją, tautą, pilietį ir t.t. Kitaip sakant, galima teigti, jog priklausymas vienai visuomenei reiškia vienos politinės kalbos vartojimą ar diskusijas dėl tam tikrų koncepcijų, seka išvada, kad „susiskaldžiusi kalba lemia susiskaldžiusią visuomenę“⁶⁷. Klausiant, „ar visada laisvė lietuviams reiškė tą patį? Ką vadinome respublikomis LDK, SSRS ir nepriklausomybės laikais? Kada lietuviai pradėjo siekti „demokratijos“? Kokios politiškumo paradigmos dominuoja, konkuruoja ir atsiranda?“ ir pan., ne tik mėginama aprašyti, koks buvo Lietuvos politinis žodynas, bet ir suprasti, kaip jis siejosi su konkrečiomis politinėmis diskusijomis, skirtingais sprendimais ir praktikomis, ką šie klausimai ir sąvokos reiškė konkrečioms žmonėms konkrečiu istoriniu momentu. Dar daugiau, minėtos priegigos į dabartines Lietuvos politines problemas leidžia žiūrėti ne tik iš institucinės perspektyvos, bet kaip į asmens/-ų santykio su politinėmis ir socialinėmis institucijomis raiškos formą, kuri pasireiškia kaip bandymai apibrėžti ir paaiškinti vykstančius procesus, t.y., formuoti politinę mintį. Minėtas procesas mažų mažiausiai turi kelias tyrimo dimensijas. Viena vertus, skirtingos kalbinės nuostatos kuria skirtingas politinės tvarkos interpretavimo schemas bei elgesio praktikas. Kita vertus, remiantis Karlo Mannheimo žinojimo sociologijos tradicija⁶⁸, taip pat galima sakyti, kad šios politinės nuostatos ar ideologijos visada turi tam tikrą utopinę dimensiją ir projektuoja geriausius galimus pasaulius remiantis turimomis ideologinėmis nuostatomis apie jį. Institucijų kūrimas ir perkūrimas potencialiai priklauso nuo to, kas ir kaip apie jas yra mąstoma. Šių diskusijų, nesutarimų, argumentų visuma ir sukuria specifinę politiškumo erdvę. Idėjų/sąvokų/politiškumo istorija analizuoja konceptualinę kaitą ir kalbines inovacijas, taip parodant, kokia prasme jos yra svarbios

⁶⁷ Terence Ball et al. (sud.), *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, 1.

⁶⁸ Karl Mannheim, *Ideology and utopia: an introduction to the sociology of knowledge*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1985.

politinio režimo, politinės sistemos ar politikos (kaip *policy*) legitimacijai ir įprasminimui.

Visgi atstovaudamos skirtingoms intelektualinėms tradicijoms jos, net ir gana panašiai keldamos klausimus, akcentuoja kiek kitokius modernizacijos aspektus, naudojasi skirtingais šaltiniais, analizuoja nevisiškai tapačius objektus, siekia kiek kitokių uždavinių. Todėl svarbu suprasti, kodėl būtent šių mokyklų darinys traktuojamas kaip tinkamiausia priemonė analizuoti Lietuvos politinę mintį ir, konkrečiai, valstybės sampratą. Šio darbo kontekste ypatingai aktualūs trys aspektai, kuriuos apima skirtingos mokyklos. Pirma, norint tirti idėjas kaip savarankišką socialinio pasaulio reiškinių reikia suvokti jas kaip esančias ne tik apibrėžtose instituciniuose „rėmuose“ ar istoriniame kontekste, bet ir kaip sąveikaujančias tarpusavyje – jos visos reprezentuoja specifinę socialinės tikrovės interpretaciją ir dalyvauja aktualiame politiniame ginče. Dėl šios priežasties neužtenka žiūrėti į ideologiją ar juo labiau idėją kaip iliustraciją ar nepriklausomą, su kitomis idėjomis nesusijusį, tyrimo objektą. Idėjos išsakomos siekiant transformuoti esamas ar reaguojant į jau išsakytas mintis. Tad adekvatus politinės minties suvokimas reikalauja matyti platų šios diskusijos lauką, kuris apimtų tiek vienu metu propaguojamas idėjas, tiek jų sąveikos nulemtą raidą. Būtent idėjų istorija padeda nustatyti reikšmingas pokyčių gaires, identifikuoti ideologijų elementus ir rekonstruoti idėjų raidos trajektoriją. Šia prasme, Lietuvos politinę mintį galima matyti kaip kintančią, perimančią senas ir įgyjančią naujas formas ir galima klausti, kokios politinės paradigmos dominuoja aktualiame istoriniu laikotarpiu, kaip apibrėžiamas jų turinys ir kas lemia kaitą?

Antra, idėjų istorijos prieigos perėmimas reikalauja plataus žvilgsnio į politinę mintį, o tai gali tapti itin ilgalaikiu projektu. Todėl vienos sąvokos istorija padeda susiaurinti tyrimą, neišleidžiant iš akių reikšmingos kaitos ir politinių idėjų spektro dimensijos. Be to, būtent SI padeda išspręsti vieną aktualiausių vėlai savo rašytinę kalbą sukūrusių tautų problemą, kuomet faktiškai politinių ginčų dar nėra, bet neabejotina, kad dėl vykstančių socialinių pokyčių ir funkcionuojančios akademijos politinės mintis jau plėtojama. Tokiu

atveju net nematant vykstančių ginčų ir nebandant nustatyti dominuojančių idėjų galima pasitelkti labiau lingvistinę SI žiūrą, nurodant vartojamus sinonimus ir antonimus ar identifikuojant sąvokų semantinį lauką. Svarbiausia, kad derinama su II ši mokykla ne tik padeda atskleisti galimą politinių diskusijų spektrą, bet ir leidžia atkurti modernios politinės kalbos susiformavimą – identifiкуoti, kada galima kalbėti apie esminius paradigminius lūžius konceptualizuojant politiką.

Trečia, kaip prasmingas toks tyrimas gali būti suprastas tik ji „supolitus“, susiejus buvusių ginčus su konkrečiomis jas sekusiomis politinėmis praktikomis ir dabartimi. Šis susiejimas yra problemiškas naudojant II programą ir turi trūkumų kalbant apie SI. Būtent PI, siekdama atskleisti diskusijų santykį su jas sekusiomis politinėmis transformacijomis ir vertindama politines diskusijas kaip reikšmingą politinės kultūros elementą, tam teikia tvirčiausią pagrindą. Kitaip sakant, klausiant, „kokias pasekmes formuojantis politinei erdvei ar politiškumui turi konkreti politinė mintis?“, būtent PI gali pasiūlyti įtikinamiausius atsakymus.

Šių mokyklų derinimą kaip analizės būdą verčia pasirinkti ir Lietuvos atvejo specifika. Prisiminkime, kad II pirmiausia referuoja į didžiuosius tekstus ir intelektualus, kurių veikla gali paaiškinti tam tikras konceptualines inovacijas, t.y. neįmanoma suprasti politinės minties kaitos ne analizuojant įtakingų intelektualų minčių. Tokia prieiga naudinga bandant suprasti konkrečios diskusijos reikšmę ar atsekant intelektualinį ištarnos kontekstą, tačiau tenka pripažinti, kad specifinė intelektualinė aplinka Lietuvoje susiformavo gana vėlai, tik XX a. pirmojoje pusėje⁶⁹. Tai yra, ilgą laiką nebuvo išbaigtų politinių teorijų, koncepcijų analizių ar akademių intelektualų diskusijų, todėl taikant vien idėjų istorijos siūlomas priemonės neišvengiamai susidurtume su medžiagos atrankos problema. Galima teigti, kad šiuo atveju

⁶⁹ Reikia pripažinti, kad ši formulotė atmeta LDK patirtį. Tai daroma dėl kelių priežasčių. Pirmą, kalbama išimtinai apie modernios valstybės sampratos formavimąsi Lietuvoje, tad darbo laikotarpis gana stipriai susiaurėja. Antra, LDK politinė kultūra apėmė palyginus reikšmingą, bet toli gražu nepavadintina masinę, t.y. negali būti traktuojama kaip „demokratizuota“ politinė mintis, įleidžianti labai skirtingus žodynus. Trečia, vėlyvosios LDK politinė tradicija ir kultūra glaudžiai susijusi su lenkiškąja, todėl darosi sunku nagrinėti ją kaip atskirą ir specifišką.

naudingesnės būtų labiau į kalbines praktikas orientuotos sąvokų ir politiškumo istorijos programos, tačiau čia didesniu ar mažesniu mastu susiduriama su antrąja problema, kuri įvardintina kaip pernelyg schematiški apibendrinimai. Pirmiausia tai pasakytina apie sąvokų istoriją, kuri nurodydama sąvokos kaitos dimensijas neišvengiamai pirmiausia ieško jų raiškos formų. Tačiau pats šis procesas yra prieštaringas – sunku įsivaizduoti, kaip visapusiška sąvokos raidos analizė gali būti atlikta naudojantis tik diachronine analize. Norint efektyviai pasinaudoti diachroniška analize būtinas skinneriškas dėmesys konkrečiam istoriniam laikotarpiui.

Galiausiai verta priminti, kad nagrinėjant politinio žodyno transformacijas daugiausia dėmesio skiriama Vokietijai, angliakalbėms valstybėms ar Prancūzijai. Tačiau net be detalesnio tyrimo akivaizdu, kad šie modeliai neatitinka Lietuvos politinės raidos tiek dėl Lietuvos kaip atskiros visuomenės specifikos, tiek dėl istoriškai susiformavusios geokultūrinės⁷⁰ priklausomybės skirtingiems galios centrams, reprezentuojantiems skirtingas mąstymo tradicijas ir turintiems skirtingus politiškumo supratimus, pvz., „vakarų europietiška“ ir „rusiška“. Galima teigti, kad „lietuviška“ politinė idėja galėjo atsirasti dar prieš lietuvišką žodį ir tirti, kaip viena ar kita sąvoka tapo priimtina ir dominuojanti apibrėžiant šią idėją, kokią įtaką tai padarė apibrėžiant politinę realybę ir kas turėta omenyje vartojant vieną ar kitą žodį. Nelengvesnį klausimą kelia lietuviškosios politinės minties santykis su lenkiškąja. Viena vertus, galima aiškiai atskirti bandymus apibrėžti būtent lietuvišką politiją, tačiau ankstyvajame Žečpospolitos (XV-XVI a.) laikotarpyje jau buvo dalyvaujama bendruose debatuose su lenkais⁷¹, o vėlyvajame (XVIII a.) šis persilieėjimas buvo dar ryškesnis – dalis lenkiškos politinės minties tekstų buvo aktyviai įsisavinami ir Lietuvoje⁷². Tad visada išlieka geokultūriškai keliamas klausimas – kaip žodyną gali paveikti didesnis

⁷⁰ Geokultūra suprantama kaip kitos kultūrinės tradicijos, įvaizdžių ir sąvokų perėmimas iš kitų (kolonijinės ar kaimyninės valstybės).

⁷¹ Apie tai plačiau: Darius Kuolys, „Kovos dėl respublikos: Lietuvos didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis.“ *Senoji Lietuvos literatūra*, 24 knyga, 2007. Iš pirmųjų šaltinių kaip tipiškiausias pavyzdys paprastai cituojamas Augustino Rotundo „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu.“ 1564.

⁷² Pvz., žinomas lenkų XVI politinis mąstytojas Andrzej Frycz Modrzewski dar XVI išleido veikalą apie „Apie respublikos pagerinimą“, kuris buvo skaitomas ir leidžiamas iki pats XVIII a. ir Vilniuje.

atvirumas vienos ar kitos (geo)politinės jėgos politinėms koncepcijoms? Kiek galima kalbėti apie autonomišką Lietuvos tradiciją?

Praktinis tyrimo realizavimas integruojant minėtas mokyklas yra gana nemenkas iššūkis. Kaip bebūtų, atsižvelgiant į anksčiau išsakytas mintis, tam tikrus riboženklis toliau plėtojamam tyrimui galima nurodyti jau dabar. Pirma, pradėsime nuo bandymo apibrėžti savotišką konceptualinę erdvę – nustatyti, kokios politiją apibrėžiančios koncepcijos apskritai buvo vartojamos. Toliau bus aiškinama, kaip atsirado „valstybės“ sąvoka ir atskleidžiama jos prasmė. Remiantis sąvokų istorijos prielaidomis tikėtina, kad būtent tai ženklintų modernybės įsigalėjimo pradžią. Sekantis, trečias, žingsnis būtų bandymas parodyti, kaip valstybės sąvoka sąveikavo su kitomis politiją išreiškiančiomis ar politinėmis idėjomis. Ketvirta, naudojant Kosellecko modelį, galima parodyti jos ideologizacijos, politizacijos ir demokratizacijos procesą bei pasekmes. Galiausiai, valstybei tapus ašine sąvoka, pažiūrėti, kaip ji skleidėsi skirtingais istoriniais tarpsniais ir skirtingose ideologinėse schemose, t.y., pereiti prie idėjos istorijos analizės, kartu matant ją kaip politiškumo analizės sudedamąją dalį – bandyti parodyti diskusijas dėl valstybės ir valstybės sampratos kaitą kaip bandymą įprasminti kuriamą politinę tvarką.

2. „Iki-valstybinės“ sąvokos: politinio žodyno, išreiškiančio politiją, tapsmas

Reikia pripažinti, kad visos trys minėtos mokyklos siūlo plačią tyrimo programą, kurios naudojimas Lietuvos politinės minties raidos istorijai tirti reikalautų apimti ne vieną amžių ir sąvoką. Tačiau disertacijos tyrimo objektas ir laikotarpis susiaurėja, jei atsižvelgsime į faktą, kad pirmą kartą žodis „valstybė“ lietuviškoje raštijoje pasirodo tik XIX amžiuje. Anksčiausiai, remiantis Lietuvių kalbos instituto žodžių kartoteka, raštijoje jį pavartojo Simonas Daukantas. Žinoma, negalima teigti, kad sąvokos „valstybė“ ar jo vedinių lietuviai anksčiau nevartojo sakytinėje kalboje, tačiau to įrodyti nėra jokių praktinių galimybių. Belieka remtis turimais rašytiniais šaltiniais, kurie įgalina mus tikslinti ir plėsti anksčiau iškeltus klausimus: kuo galima paaiškinti tokį vėlyvą žodžio atėjimą į kalbą? Ar tai reiškia, kad valstybės sampratos iki tol Lietuvoje nebuvo? Ar ji buvo tapati anksčiau buvusiems politijos supratimams?

Prieš pradėdant ieškoti atsakymų į minėtus klausimus reikėtų padaryti bent nedidelį žingsnį atgal. Tai yra prieš teigiant, kad su valstybės sąvoka reikėtų pradėti kalbėti apie unikalią politiškumo suvokimo formą, būtina nurodyti, kaip politija buvo apibrėžiama iki tol; prieš pradėdant kalbėti apie valstybės sąvokos kaip ašinės išsigalėjimą reikia apžvelgti, kokios sąvokos išreikšti politijai buvo naudojamos anksčiau. Šiuo atveju nebus remiamasi II programa bandant rekonstruoti debatus dėl šių sąvokų, o tik nurodyti kai kurie bendriausi politiją apibrėžiančių darinių idėjiniai principai. Taip pat nėra nei vietos, nei galimybių atskleisti šių sąvokų santykio su politiškumu, politijos kaip institucinio darinio pokyčiais, nes šių abiejų programų taikymas būtų neatsiejamas nuo platesnių debatų vykusių ne tik Lietuvoje (LDK), bet ir Lenkijoje. Tad lengviausiai pritaikoma programa šiuo atveju yra sąvokų istorija, kurio pagalba galima identifikuoti ir aiškinti anksčiau vartotas sąvokas politijai išreikšti.

Panaudoti SI įrankius šiuo atveju būtina mažiausiai dėl trijų priežasčių. Pirmoji yra istorinė – lietuviška raštija pradėjo formuotis dar gerokai iki XIX a., todėl pokytį ar lūžį politinių sąvokų vartojimo tendencijose lengviausiai galima užčiuopti būtent palyginant „ankstyvąjį“ ir „vėlyvąjį“ lietuvišką politinį žodyną. Antra, būtent SI siekia parodyti artimų politinių sąvokų lauką ir taip geriau iliustruoti sąvokų pasirinkimo ar pakeitimo radikalumą. Trečia, toks sąvokų palyginimas leistų bent iš dalies nustatyti jų santykį su valstybės sąvoka ir išryškinti jos specifiškumą. Taigi esminė šios išanginės dalies užduotis yra pristatyti lietuvių raštijos politinį žodyną, susijusį su politiją nusakančiomis sąvokomis. Tai pirmiausia bus daroma remiantis Konstantino Sirvydo žodynu kaip reikšmingu ir aktyviai naudotu šaltiniu⁷³, kuris jau XVII a. pasiūlė vertinius ir neologizmus ATR naudotoms politinėms sąvokoms išreikšti. Kita vertus, kaip papildomi argumentai taip pat bus pasitelkiami ir gretinami kiti reikšmingi lietuviškos raštijos paminklai.

Imperija ir viešpatystė kaip politija. Pradėkime nuo sąvokos *imperija* (nuo lot. *imperia* iš *imperare* – kažką valdyti), kurios vartojimas gana išsamiai aptartas intriguojančiame ir provokuojančiame Norkaus veikale „Nepasiskelbusi imperija“. Vienoje iš vietų, svarstant apie sąvokas, kurios gali būti vartojamos socialinei ir politinei realybei aiškinti, išskiriamos etinės ir eminės sąvokos. Eminėmis vadinamos „sąvokos, kuriomis operuoja tyrinėtojo tiriamos kultūros ar visuomenės nariai, „etinės“ tos, kurias sukuria tyrinėtojas, iš šalies tiriantis tam tikrą kultūrą ar visuomenę [...] Tie patys eminiai socialinės tikrovės faktai gali būti konceptualizuoti skirtingomis etinėmis sąvokomis, o viena ir ta pati etinė sąvoka tyrinėtojų būna nevienodai apibrėžiama“⁷⁴. Savo knygoje Norkus akivaizdžiai pasirenka „etinių“ sąvokų tyrinėjimo strategiją – svarbiausias uždavinys yra aptarti mokslininkų siūlomus imperijos apibrėžimus ir pasirinkti tą, kurio pagalba, kaip manoma, galima

⁷³ Kiek plačiau apie Sirvydo žodyną ir naudojimą iki pat XVIII a., *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 5-25; Giedrius Subačius, „K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum.“ *Mūsų kalba* 2, Vilnius, 1987.; Giedrius Subačius (sud.), *Simono Daukanto raštai, Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

⁷⁴ Norkus, *Nepasiskelbusi imperija*, 78

būtų ištirti LDK kaip politinės bendrijos prigimtį. Kita vertus, šio darbo tikslai reikalauja eminių sąvokų tyrinėjimo, taip keliant dvi polemines prielaidas. Pirmą, apie LDK kaip imperiją negalima kalbėti, jei ji pati savęs taip neapsibrėžė. Jei taip iš tiesų buvo, reikia pabandyti suvokti paties politinio darinio, kurią ši sąvoka išreiškia, prigimtį tuo metu, o ne bandyti ją apibūdinti pagal savavališkai susikurtus kriterijus. Antra, parafrazuojant Norkų galima teigti, kad tie patys socialinės tikrovės faktai gali būti konceptualizuojami skirtingomis eminėmis sąvokomis, o viena ir ta pati eminė sąvoka gali būti ją naudojančios visuomenės suprantama skirtingai. Tai reikalauja nuoseklaus Skinnerio tipo istorinio tyrimo, siekiant atkurti tuometines imperijos sąvokos naudojimo formas.

Pirmąją prielaidą iliustruoti gana nesunku. Jau pats Norkus, pateikdamas gana išsamią „imperijos“ idėjos raidos ir raiškos Vakarų civilizacijoje istoriją, pastebi, kad save imperijomis (ir valdovus imperatoriais) įsivardindavo politiniai dariniai, kurie tradicinėje historiografijoje imperijomis nėra laikomi. Dar daugiau, galima aptikti pavyzdį, kad save imperatoriumi vadina ir Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas: „Από τόν βσσιλέα Λιτβών τόν ‘Αλγερδος“ („nuo lietuvių imperatoriaus Algirdo“)⁷⁵. Žinoma, reikėtų pripažinti, kad ir šiuo atveju nėra tiesioginės nuorodos į politiją, o kalbama apie konkretų politinį subjektą – valdovą, imperatorių/basilijų – Algirdą. Tačiau neatmestina, kad pati politija gali būti įvardinta pagal valdovo statusą, net jei jis būtų nepripažįstamas krikščioniškos bendruomenės. Šią mintį išsamiai plėtoja Skinnerio esė „*On State*“ ir knyga „*Vision of Politics*“: vėlyvoji viduramžių valstybė (XII-XIV a.) buvo suvokiama per valdovo, paprastai karaliaus, asmenį⁷⁶. Tokiu atveju imperija reiškiasi per du fenomenus: (a) konkretų politinį subjektą (*imperator*), kuris (b) gali valdyti (*imperare*), tad hipotezė, kad Algirdas galėjo būti vadinamas imperatoriumi ar basilijumi, yra gana pagrįsta, nors ir sunkiai patikrinama.

⁷⁵ Norkus, *Nepasiskelbusi imperija*, 29-31. Šiuo atveju, pasak Norkaus, apibūdinimas *basileus* atėjo į Lietuvą iš Rytų Romos imperijos, kurioje lotyniškas *imperator* buvo išverstas į graikiškus *autokratos* arba *basileus*. Pastarojo pirminė reikšmė buvo karalius, tačiau vėliau jis tapo apibrėžiamas per *regnus*, o *basileus* įgijo imperatoriaus reikšmę.

⁷⁶ Skinner, *Vision of Politics*; Skinner Quentin, „The State of Language and Political Change,“ 90-131.

Kad imperija buvo svarbi politinio žodyno dalis, kuri pirmiausia susijusi su valdymo procesu, rodo ir Sirvydo žodynas, kur aptinkama tiek sąvoka *imperium*, tiek *imperator*. Abiem atvejais vertime Sirvydas naudoja semantiškai artimus žodžius: *walditoias* bei *viešpats*, kalbant apie valdantįjį subjektą (lot. *imperator, dominus, gubernator*) ir *waldzioimas* bei *viešpatystė* (lot. *Imeprium, regnum*), kalbant apie politiką⁷⁷. Svarbu pabrėžti, kad „valdžiojimo“ daryba nurodo ne statišką dalyką, bet procesą – tai iš valdančiojo subjekto (valdytojo) kylantis veiksmas. Panaši išvada darytina ir kalbant apie viešpatystės sąvoką – viešpatystė kilo ir konotuoja su veiksmazodžiu viešpatauti, o pats žodis neabejotinai susijęs su baltiškos kilmės *viešpats* – visą galintis pats. Tiesa, čia pažymėtinas vienas svarbus skirtumas – viešpats taip pat yra sąvoka, kuri gana glaudžiai susijusi su sakraliu žodynu ir išreiškia Dievo asmenį. Tokiu būdu jo normatyvinis krūvis buvo kur kas didesnis ir sietinas su dangiškos prigimties valdymu – net jei viešpats (arba imperatorius) yra pasaulietinės valdžios atstovas, jis reprezentuoja universalią dieviškąją tvarką ir turėtų būti jai pavaldus⁷⁸.

Ypatingą imperijos prigimtį ir jos kaitą modernybėje patvirtina ir imperijos sąvokos analizė pateikta prancūzų teisės filosofės Emmanuelle Jouannet. Ji atkreipia dėmesį, kad klasikinei imperijos sąvokai būdingi trys principai: a) imperija neatsiejama nuo galios personalizacijos, kuri siejama su imperatoriaus asmeniu; b) imperija kuriama remiantis religiniu ar dievišku pagrindu; c) imperijos teritorija negali būti ribota. Moderni nacionalinė valstybė, kuriai būdinga de-personalizacija (nuasmeninimas), sekuliarumas ir aiškiai apibrėžtos teritorinės ribos ženklino šios sąvokos išstūmimą ir esminę transformaciją, dažniausiai nebesuteikiant jokio religinio turinio, remiantis daugiau ar mažiau centralizuotos nacionalinės valstybės supratimu ir

⁷⁷ Konstantinas Sirvydas, *Dictionarium trium linguarum*, 1620. iš senosios lietuvių raštijos duomenų bazės <<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=20>> [Žiūrėta: 2012 01 08].

⁷⁸ Iliustratyvu, kad, pavyzdžiui, Samuelio Bitnerio Naujojo Testamento (1701) vertime Jėzaus Kristaus valdžiai apibrėžti vartojama Viešpatystės ir karalystės sąvoka, kuri nėra tapati to meto žemiškai ciesorystei. Samuelis Bitneris, *Naujasis testamentas*, 1701. <<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=26&page=15>> [Žiūrėta: 2012 01 08].

pabrėžiant abstrakčios visuomenės, liaudies ar žmonijos valdymą⁷⁹. Analogiškas transformacijas, imperijos sampratai (kaip turinčiai paklusti Dievo nustatytiems principams) prarandant savo transcendentinį turinį ir ją pakeičiant absoliučios pasaulietine valdžia valstybės subjektams, savo veikaluose yra pabrėžęs ir M. Foucault. Jis supriešina imperiją su modernia valstybės samprata ir teigia, kad „valstybė niekuo neprimena imperinės struktūros, kuri turėtų artėti ar būti pajungta daugiau ar mažiau artimai istorinei perspektyvai atstovausiančiai Dievo teofaniją pasaulyje, vedančią žmogų į galutinai suvienytą žmoniją”⁸⁰.

Visgi gana platus lotyniškų atitikmenų sąrašas, susijęs su *viešpaties* ir *valdžiojimo* sąvokomis lietuvių kalboje, leidžia daryti prielaidą, kad imperijos kaip unikalios dvasinės ir pasaulietinės valdžios santykių formos prasmė galėjo išreikšti ir modernią *valstybės* sampratą. Kad tokio pobūdžio transformacija buvo įmanoma, rodo *valdžiojimo* sąvokos vertimas į lenkų kalbą. Šiuo atveju ji suprantama kaip *państwo*, kuri šiuo metu dažniausiai verčiama kaip valstybė. Minėtojo termino įsitvirtinimas lenkų kalboje ir *rzeczpospolitos* kaip ašinės sąvokos išstūmimas taip pat turėtų būti siejamas su modernybe. Neatsitiktinai žinomi ATR konstitucijos vertimai į lietuvių kalbą vartoja būtent *ponystės* terminą politijai išreikšti. Dar daugiau, viešpatystę kaip pirmiausia su valdymo procesu susijusią kategoriją leidžia interpretuoti ir ankstyvieji lietuvių-vokiečių žodynai, kuriuose kaip sinonimiški terminai politijai įprasminti greta viešpatystės minimi *viešpatavimas*, *karalystė*, *ponystės*, *waldanija* (visi terminai vokiškai verčiami kaip *Herrschaft*)⁸¹.

⁷⁹ Emmanuelle Jouannet, “The disappearance of the Concept of Empire. Or, The Beginning of the End of Empires in Europe from the 18th Century.” Pranešimas konferencijoje, „A Just Empire? Rome’s Legal Legacy and the Justification of War and Empire in International Law, Commemorative Conference on Alberico Gentili (1552-1608)“, New York University School of Law, March 13-15, 2008.

⁸⁰ Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: lectures at the College de France, 1978-79*, New York: Palgrave Macmillan, 2008, p. 5

⁸¹ Pilypas Ruigys, *Littauisch- Deutsches und Deutsch- Littauisches Lexicon*. Königsberg, 1747, p. 200. XVII a. Lexicon lituanicum ši vokiška sąvoka net verčiama tiesiog kaip *valdžia*. Taip pat žiūrėti: Kristijonas G. Milkus, *Deutsch-litauisches wörter buch*, , Königsberg, 1800.

Karalystė ir kunigaikštystė kaip politija. Karalystė ir kunigaikštystė yra sąvokos, kurios kur kas dažniau buvo naudojamos lietuvių kalboje apibrėžti politinę santvarką, tad nenuostabu, kad jos labiau atpažįstamos kalbant apie Lietuvą kaip politinį darinį. Jos sutinkamos ne tik Sirvydo žodyne, bet yra pakankamai dažnos ir kituose ankstyvuosiuose lietuvių raštijos paminkluose. Išreikšdamos tam tikrą būklę jos taip pat suponuoja aiškia režimo prigimtį – tai monarchinės valstybės, kuriose yra vienas valstybės vadovas, karalius arba kunigaikštis. Kitaip sakant, nors naudojami skirtingi lotyniškų žodžių atitikmenys (*rex* ir *dux*), tačiau jie įprasmino panašią politinę tvarką⁸².

Jų semantinį artimumą pirmiausia įrodo lingvistiniai argumentai. Manoma, kad kaip ir daugelis politinę erdvę bei naujas socialines formacijas apibūdinančių sąvokų, sampratos „karalystė” ir „kunigaikštystė” į lietuvių kalbą atėjo dėl kaimynų, pirmiausia germanų, įtakos. Kaip teigia Zigmas Zinkevičiaus ir kitų kalbininkų analizė, „karaliaus” sąvoką į lietuvių kalbą pateko per slavus, nors pati yra germaniškos kilmės žodis, kuris reiškia valdovą. Panašios išvados darytinos apie sąvoką *kunigaikštis*, kuris kilo iš *kunigo*, o šis, savo ruožtu, vėlgi yra subaltintas vokiško *konig* (slavams būdinga *kniazj*) atitikmuo⁸³. Taigi abiem atvejais matomas aiškus politijos subordinavimas vienam valdančiajam asmeniui, kuris ir gali išreikšti bei įprasminti jos būtį, t.y., tiek karalystė, tiek kunigaikštystė gali būti įkūnyta tik per konkretų politinį subjektą – karalių ir kunigaikštį. Šia prasme būtent (a) politijos kaip santykio tarp subjektų samprata ir (b) jos subordinacija aiškiai įjasmenintam politiniam valdovui daro šias dvi sąvokas iš dalies artimas imperijos/viešpatystės sąvokai.

Taip pat abu žodžiai yra vediniai su priesaga –ystė, kuri žymi atitinkamo subjekto veikimo domeną. Domenas šiuo atveju reiškia ne paprastą erdvę, tam tikrą teritorinį darinį, bet specifinį funkcionavimą, savotišką amatą, gebėjimą daryti tam tikrą veiklą (palyginimui, kalvystė, jūrininkystė)⁸⁴. Ši

⁸² Aktualios XVI a. diskusijos dėl kunigaikštystės ir karalystės skirtumų: Augustinas Rotundas, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu”. *Šešioliktojo amžiaus raštija*. Vilnius, 2000, 115-171

⁸³ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslas, II dalis, 1987, 119.

⁸⁴ Jonas Kruopas et al. (sud.), *Lietuvių terminologija*. Vilnius: Mokslas, 1975, 39.

išlyga svarbi ta prasme, kad leidžia atsisakyti Lietuvos ar bet kokio politinio darinio matymo kaip fiksuoto geografinio objekto, o reikalauja žvelgti į sąryšį tarp subjekto, jo atliekamos funkcijos ir erdvės. Taip kunigaikštystė jokių būdu nėra tas pats kas kunigaikštija. Kunigaikštija semantiškai gali reikšti tam tikrą apibrėžtą teritoriją ir savo prasme artima valstybės-šalies sampratai, tačiau tokiu būdu prarandamos kunigaikštystės kaip proceso, institucijos ir veiklos prasmė – ji nėra duotybė, o atsiranda tik veikiant kunigaikščiui ar karaliui⁸⁵. Šia prasme valdymas ir valdančiojo subjekto buvimas šias sąvokas daro artimas viešpatystės terminui, nors ir kitaip nei pastaroji aiškiai nurodo aukščiausią valdantįjį subjektą.

Žemė, kraštas, šalis ir tėvynė kaip politija. Be jau minėtų politijos sąvokų, kurios sietinos su valdovo asmeniu ir/ar valdymo sistema, paminėtinos ir kelios kitos, galinčios būti suvoktos kaip politijos išraiška. Tai, pirmiausia, geografinės apibrėžtys, administraciniai (valdomi) vienetai – žemė, šalis ir kraštas⁸⁶. Visos trys ne tik nurodo tam tikrą geografinę vieneta, bet ir gali tapti politijos raiškos erdve. Šalia jų paminėtina tėvynės (tėviškės, tėvonijos) sąvoka kaip iš dalies artima dėl aiškiai išreiškiamo subjekto ir geografinės aplinkos ryšio. Jei pirmosios trys sąvokos iš dalies gali būti suprantamo kaip sinonimai, jos visos įprasmina kažkuo išsiskiriančią teritoriją, *tėvynės* (Sirvydo žodyne – *tėvykščia*) sąvoka ir samprata yra kiek sudėtingesnė ta prasme, kad santykis su ja yra subjektyvus ir emocinis, ji vartojama kur kas jausmingiau⁸⁷. Kaip ir lotyniškas (*patria*) ar lenkiškas (*ojczyzna*) jos atitikmuo, sąvoka *tėvynė* ženklina santykį su šeima ir gimine iš tėviškos pusės. Tokiu būdu formuojamas ryšys su vieta, kurioje gimta, ir ji traktuojama kaip paveldo objektas. Kita vertus, tai ne tik subjektyvi priklausymo tai žemei jausena, bet neretai ir tam tikros specifinės bendruomeninės tvarkos apibrėžtis. Turėti tėvynę reiškia

⁸⁵ Platesnė diskusija: „Kunigaikštija ar kunigaikštystė? Senosios Lietuvos realijų pavadinimų, asmenvardžių ir vietovardžių problemos“, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: VU leidykla, 23 knyga, 2007, 123-144 ir kt.

⁸⁶ Pavyzdžiui, V. Kamuntavičienės teigimu, lenkiškoje LDK raštijoje „terminas kraštas buvo vartojamas daugiau geografinė prasme [...] kai reikėjo nurodyti regioną, vietovę“. Vaida Kamuntavičienė, „Lietuvos samprata K. Z. Paco laiškuose“, *Darbai ir dienos*, 2006, Nr.44, 172.

⁸⁷ Ten pat, 170.

priklausyti specifinei bendruomenei, kuri kuria politiką. Kitaip sakant, politinė savivoka čia yra susijusi su tam tikru įsipareigojimu konkrečiai vietai ir jos gyvenimo būdu⁸⁸. Tokiu būdu į šias sąvokas galima žiūrėti kaip kur kas labiau abstrakčius politikos sampratos kontūrus. Jomis ženklina ne priklausymas valdovui, bet tam tikras teritorinis vienetas, kuris ir nusako politiką. Pabrėžtina, kad šios sąvokos vis dar nėra tokios abstrakčios kaip valstybės sąvoka, nors ir nenurodo jokio apibrėžto valdymo principo.

Respublika kaip politija. Šiuo metu respublikos sąvoka paprastai žymi tam tikrą specifinę sistemą, kuriai būdinga renkama valdžia. Pavyzdžiui, politinių terminų žodyne taip ir rašoma: „republika – valstybės valdymo forma, kai aukščiausieji valstybės valdymo organai renkami tiesiogiai“⁸⁹. Paradoksalu, kad šiuo metu pripažįstant semantinę respublikos sąvokos kilmę iš lotynų *res publico* – viešas arba liaudies reikalas – norima pagrįsti demokratinį piliečių įtraukimą, nors apie demokratiškumą ir pilietiškumą pati sąvoka neužsimena⁹⁰. Respublikos sąvokos transformacijoms aptarti reikėtų atskiro tyrimo, tuo tarpu šioje dalyje mums rūpi parodyti, kad respublikos sąvoka ir jos vertiniai taip pat galėjo įprasminti pačią politinę bendriją, nenurodant jos veikimo principų, bet, pirmiausia, nusakant pačią politiką.

Daugiausia dėmesio ankstyvajai LDK respublikonizmo tradicijai savo tyrimuose yra skyręs (ir vis dar skiria) Darius Kuolys. Pateikdamas išsamiai LDK lotyniškoje raštijoje vykusios polemikos dėl respublikos turinio istoriją jis atvirai remiasi Skinnerio pristatyta programa. Pagrindinė kūrinių mintis, kurią gina ir puoselėja Kuolys, yra teiginys, jog respublikinė tradicija yra neatskiriama LDK bajorijos politinės savivokos dalis. Pats respublikonizmas šiuo atveju interpretuojamas gana plačiai: tai ir bajoriškos laisvės (galimybė dalyvauti politinės bendruomenės gyvenime), ir rinkimų teisė, ir pareiga ginti

⁸⁸ Pvz., žr. Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės LDK proginiai pamokslai*. Vilnius: LLTI, 2005.

⁸⁹ Algimantas Jankauskas et al. (sud.), *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: VU leidykla, 2007, 119.

⁹⁰ Reikia pastebėti, kad bent jau kituose kontekstuose ir valstybėse demokratiškumo bei respublikumo skirtis buvo kur kas aiškesnė ir išsakoma gana aštriai. Apie šiuos debatus: Pierre Rosanvallon, *The Demands of Liberty: Civil Society since the Revolution*. Cambridge, Mass: Harvard U.P., 2007.

politinę bendruomenę. Naudodamas šią gana daugiaprasmę interpretaciją autorius neišvengiamai patenka į spąstus, dėl kurių įspėjo Skinneris: viena vertus, pati respublika interpretuojama iš modernistinių, šiuolaikinių, pozicijų teigiant, kad jos turinys yra nekintamas ir stabilus, t.y., remiamasi veikiau Lovejoy'jaus strategija išskirti elementariausias idėjas (lygybė, teisė dalyvauti politiniame gyvenime ir t. t.), kurios ir sudaro doktrinos (šiuo atveju respublikoniškumo) turinį. Kita vertus, rodant platų šios sąvokos vartojimo spektrą, jai suteikiamos prasmės nepaprastai varijuoja – nuo valdymo sistemos iki politinės bendruomenės apskritai. Sutinkant, kad tokia tyrimo strategija yra galima, nes semantinis sąvokos turinys yra stipriai priklausomas nuo konteksto, kuriame pavartojama pati sąvoka, svarbu parodyti, jog respublikos sąvoka išreiškė savotišką politijos formą ir eventualiai galėjo tapti sinonimiška (kai kuriais atvejais ir tapo ar tampa) valstybės sąvokai.

Santykinau daug dėmesio tam, ką reiškė sąvoka *rzeczpospolita*, skyrė lenkiškoji istoriografija⁹¹. Paprastai nurodoma, kad Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) jos supratimas buvo skirtingas, tačiau respublikos kaip politijos – konkrečios gyvenamosios erdvės – interpretavimas buvo vienas iš dažniausių⁹². Kad sąvoka respublika pati savaime nebūtinai sietina su teisės valdymu, nuolatiniais rinkimais ir juo labiau nėra sinonimas demokratijos ar kitokios siektinos tvarkos, nurodo ir pačioje Kuolio knygoje pateikta citata: „Respublika be įstatymo ir teisingumo tarsi jūreiviai be vairininko audringoje jūroje, tarsi miręs kūnas be sielos [...] tvarkingos respublikos teisė ir nutarimai – tai pati saulės šviesa“⁹³. Akivaizdu, kad šioje ištraukoje pateikiami du priešingi respublikos modeliai (steigtinas ir peiktinas) leidžia suprasti ją kaip koncepciją, kurioje gali sutilti ir geras, teisės, valdymas ir bloga, neteisėta ir tironiška, valdžia. Šia prasme gera respublika ir „sugedusi“ respublika atitinka tai, ką dabar galėtume vadinti gera valstybė ar bloga valstybė. Panašų

⁹¹ Pavyzdžiui, Dorota Pietrzyk-Reeves, Bohdan Szlachta, „Respublika.“ Kn. Bogdan Szlachta (sud.), *Słownik społeczny*. Kraków, 2004, 1081-1116; Dorota Pietrzyk-Reeves, „O pojęciu „rzeczpospolita“ (res publica) w polskiej myśli politycznej XVI wieku.“ *Czasopismo Prawno-Historyczne*, LXII (1), 2010, 40-46.

⁹² Žr. Pietrzyk-Reeves.

⁹³ Kuolys, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija*, 237.

argumentą pateikia Skinneris, užsimindamas apie respublikos sąvokos vartojimą italų raštijoje ir jos tapatinimą ar net prioritetą prieš *stato* sąvoką: „nors Contarini turi aiškia valdžios aparato, kaip institucijų visumos, nepriklausomos nuo tų, kurie jas valdo, sampratą, jis niekada nevartojo termino *status* joms apibūdinti, bet linkęs kalbėti apie jų valdžią kaip įkūnytą pačioje respublikoje“⁹⁴.

Respublikos kaip tam tikro politinio būvio, bendrabūvio interpretaciją taip pat galima išvelgti Sirvydo žodyne. Respubliką jis įvardina kaip *bindryste*, *wisatine*, *visiškyste*, greičiausiai pateikdamas savo sukurtus naujadarus⁹⁵. Darybos logika gana paprasta – tam tikri politiniai ir socialiniai fenomenai traktuojami kaip bendros aktualijos, kartu pasirenkant jau aptartą priesagą – ystė išreiškiančią pati valdymo procesą. Bindrystė – tai buvimas kartu. Pabrėžtina, kad atsisakome bet kokių nuorodų į gerą ir steigtiną valdymą, taigi respublika jokiu būdu nėra normatyvinis geros politijos apibrėžimas, išskirtinė valdymo sistema. Tai principas, nurodantis į bendrabūvį, bendros politinės tikrovės kūrimą, kuris yra natūralus žmogiškai prigimčiai – kiti du vertiniai (*visatinė* ir *visiškystė*) nurodo visą ką aprėpiančią politijos pobūdį. Šia prasme respublika jau nėra suprantama tik kaip specifinė valdymo(si) forma, o nurodo politiją. Dar daugiau, XVI-XVII a. lenkų politinės minties ir respublikos sąvokos vartojimo tendencijos leidžia teigti, kad skirtingai nei viešpatystė tai jau yra pasaulietinio savivaldumo, žmonių kuriamos tvarkos įsikūnijimas, kuriai patobulinti pakanka tam tikrų institucinių reformų.

Lieta kaip politija. Galiausiai galima įvardinti paskutinę politijos idėją įprasminančią sąvoką, kurią kartais bandoma pristatyti kaip vieną esminių Lietuvos valstybingumą išreiškusių sąvokų. Tai pasakytina apie žurnale „Naujasis Židinys-Aidai“ pasirodžiusį Algirdo Patacko straipsnį „Lietuva,

⁹⁴ Skinner, „The State of Language and Political Change,“ 106-109.

⁹⁵ Simonas Daukantas, *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, 347-348. Apie patį Sirvydo žodyną paties žodyno įvadiniai straipsniai ir Subačius, „K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ ir Daukanto „Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas,“ 11–15.

lieta, leitis, arba ką reiškia žodis Lietuva?“⁹⁶. Jo teigimu, skirtingai nei populiariu manyti, žodis Lietuva kilo ne nuo hidronimo, upės Lietauka, bet nuo seno baltizmo „lieta“, kuris, be kita ko, reiškė valstybę.

Politinis sąvokos „lieta“ turinys ir artimumas valdžiai bei valstybei yra grindžiamas trimis argumentais. Pirma, achajų kalbos, vienos iš senosios indoeuropiečių kalbų, žodžio „leiton“ semantiniu artimumu „lietai“. *Leiton*, pasak Patacko, buvo vadinama rinktinių vyrų taryba, tad „lieta – pirminė socialinė-militarinė aglomeracija, tam tikra rinktinių vyrų taryba“⁹⁷. Antra, tiesioginių įrodymų randama Didžiajame lietuvių kalbos žodyne, kur aiškinant žodį „lieta“ pateikiamos net šešios reikšmės, iš kurių viena yra valstybė ir valdžia⁹⁸ (tiesa, pastaroji reikšmė pateikiama su klaustuku, taip nurodant, kad ja yra abejojama). Galiausiai, trečia, remiamasi pirminiu šaltiniu – Daukanto raštais (dauguma vėlesnių žodžio vartojimų perimta būtent iš jo), pirmiausia „Būdu senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (BSLKŽ) – teigiama, kad lietos vartojimas čia semantiškai negali reikšti nieko kito kaip tik valstybę. Tokia prielaida daroma ir paskutiniame BSLKŽ leidime, lietos sąvoką verčiant priklausomai nuo konteksto ir ne kartą jai priskiriant valstybės reikšmę.

Pirmas argumentas dar gali būti traktuojamas kaip įdomus ir suprantamas (indoeuropiečių kalbų artimumas iš tikrųjų sukūrė prielaidas kai kurių žodžių semantiniui artimumui, nors ir per drąsu teigti, kad kai kurie panašūs žodžiai turėtų būti suprantami identišškai), net nepaisant gana drąsios „leiton“ vartojimo interpretacijos: daugiakalbiuose žodynuose „leiton“ pirmiausia reiškia būdą, viešybę, reikalą, liaudį. Tačiau antrasis argumentas pagrįstas Daukanto interpretacija, kuri yra iš esmės klaidinga. Pirmiausia tai įrodo atidesnis Daukanto skaitymas. Net tos vietos, kurios paaiškintos lietos sąvokai suteikiant valstybės reikšmę, gali būti gana lengvai perinterpretuotos suteikiant žinomas reikalo, dalyko, būdo, viešybės ar kitas reikšmes, palyginimui: „Lietos [paaiškinime, valstybės, *aut. p.*] nuomonėj toksai kiemas

⁹⁶ Algirdas Patackas, „Lietuva, Lieta, Leitis, arba ką reiškia žodis „Lietuva.“ *Naujasis židinys-Aidai*, 7, 2009. <<http://www.lrytas.lt/-12499654771249731456-p3-lietuva-lieta-leitis-arba-ka-reiskia-zodis-lietuva.htm>> [Žiūrėta 2010 01 20].

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ Be šios reikšmės taip pat pateikiama: nauda, tikslas, įrankis, reikalas, būdas.

vadinosi dar ūkiu“ (palyginimui: Viešoj/bendroj nuomonėj toksai kiemas vadinosi dar ūkiu) arba „į kuopas suėję, tarp savęs, vyrus dorus, išmintingus, viso patyrusius, kuriems, kūrėjų kūrėjo pasiteiraujant, ūkės lieta [suprasti kaip valstybę, *aut. p.*] rėdyti reikėjo“ (palyginimui: į kuopas suėję, tarp savęs, vyrus dorus, išmintingus, viso patyrusius, kuriems, kūrėjų kūrėjo pasiteiraujant, ūkės reikalus rėdyti reikėjo)⁹⁹. Lietos sąvoka Daukanto raštuose veikiau įgauna tam tikro bendro naudingo reikalo prasmę, kas atitiktų ir lietos reikšmė latvių kalboje (išvertus iš latvių kalbos „lieta“ yra reikalas). Taip „lietos medis“ yra bendram reikalui naudingas medis, „lietos vyras“ – „reikalo vyras“, žinantis kaip elgtis visiems naudingai. Pabrėžtina, kad lieta praktiškai visur supriešinama su kare (t.y., karas nėra susijęs su lieta) ir ūke kaip bendra gyvenimiška tvarka. Atvirkščiai, kur kas dažniau socialinei tvarkai išreikšti vartojama ūkės sąvoka. Viena dalis, skirta pirmiausia politinei tvarkai apibūdinti, taip ir pavadinta – „Ūkės rėda“¹⁰⁰. Tokiu būdu net jei sutiksime, kad lieta gali reikšti ir tam tikru metu reiškę valstybę ar valdžią, ši sąvoka tikrai neturėtų būti suprantama modernios valstybės prasme. Atvirkščiai, savo semantiniu lauku, reikšminėmis konotacijomis lieta priartėja prie klasikinio respublikos kaip bendro reikalo supratimo.

Vien iš pateiktų nuorodų į Sirvydo žodyną, galima matyti, kad susiduriama su kur kas platesniu sąvokų, apibūdinančių politiją, pasirinkimu nei yra vartojama šiuo metu. Toks onomasiologinis (terminų išreiškiančių panašias idėjas) pristatymas ne tik leidžia susidaryti vaizdą, kokias galimybes ankstesni autoriai turėjo nusakyti Lietuvos politiją, bet ir matyti prielaidas terminų transformacijai ir neologizmų įdiegimui ateityje. Maža to, galima teigti, kad šios sąvokos leidžia daryti tam tikras „politinės lingvistikos“ išvadas. Pirmoji susijusi su politinių fenomenų abstraktumo lygiu – panašu, kad ankstyvosios politijos sąvokos buvo konkretesnės, nurodė aiškiai apčiuopiamą politijos prigimtį siejant politiją su valdovo asmeniu. Ar tai būtų

⁹⁹ Simonas Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Vilnius : Ethnos'91, 1993, 141.

¹⁰⁰ Ten pat.

per viešpatį apibūdinama viešpatystė, ar per karalių – karalystė, ar per bendrą buvimą – bindrystė, jos visos turi aiškiai apibrėžtus politinius subjektus, nusako dalyvavimo socialinėje veikoje ir kuriamos tvarkos pobūdį. Antra, net ir ganėtinai apibendrintas politinių terminų aptarimas leidžia vertinti jas kaip mėginimą įdiegti „vakarietiškus“ politinės minties ir terminijos naudojimo bei interpretavimo principus. Kitaip sakant, lietuviškos politinės minties formavimąsi reikėtų suvokti kaip europinės politinės minties sklaidą, tuo pat metu adaptuojant sąvokas lietuviakalbiam kontekste. Turbūt ryškiausiai Vakarų ir Lenkijos renesansinės politinės minties įtaką padeda nusakyti atsirandanti įtampa tarp dieviškos tvarkos principams subordinuotos *viešpatystės* ir pasaulietine tvarka grindžiamos *bindrystės*. Galiausiai, trečia, svarbu pažymėti, kad dauguma sąvokų, kurios vartotos kaip terminai apibrėžti politiją, buvo jau XVI a., tačiau valstybės sąvokos dar nėra. Taigi galima daryti prielaidą, kad politinio mąstymo pasikeitimo mastas turėjo būti gan ženklus – valstybės sąvokos atsiradimas susijęs su nauju būdu bandyti nusakyti politinę tikrovę. Tai leidžia kiek labiau patikslinti jau anksčiau keltus klausimus: koks buvo valstybės sąvokos santykis su kitomis politiją išreiškiančiomis sąvokomis? Kodėl ji sugebėjo išstumti kitas politiją išreiškiančias sąvokas? Kokią politijos formą leidžia nusakyti valstybės sąvoka? Kokios priežastys lėmė, kad būtent valstybė tapo pagrindine politiją apibrėžiančia sąvoka? Pagaliau, ką tai gali pasakyti apie politijos ir paties politiškumo transformacijas Lietuvoje?

3. Valstybė kaip politiką apibrėžianti sąvoka

Kaip minėta, valstybė – gana vėlai lietuvių kalboje atsiradęs ir dar vėliau įsitvirtinęs žodis politikai išreikšti. Tai reiškia, kad „iki-moderni“ valstybės sąvokos analizė yra praktiškai neįgyvendinamas dalykas. Nors galima kalbėti apie politiką įprasminančias sąvokas ir jų analizę, čia svarbiau išryškinti lūžį, kuris sietinas su nauju būdu apibūdinti politinę tikrovę tiek suteikiant naują turinį senoms sąvokoms, tiek kuriant neologizmus. Ankstesniuose tyrimuose ne kartą buvo įrodyta, kad dabartinė valstybės samprata yra modernybės padarinys, todėl nagrinėti valstybės sąvokos atsiradimą modernybės laikotarpiu yra būtina sąlyga siekiant išryškinti modernių politikos sampratų sklaidą Lietuvoje. Šioje dalyje norima atsakyti į kelis klausimus, kurie gali būti suprantami kaip artimi sąvokų istorijos programai: kada atsirado valstybės sąvoka ir ką tai gali pasakyti apie visuomeninių transformacijų pobūdį? Koks valstybės sąvokomis santykis su anksčiau aptartomis? Atsakant į šiuos klausimus, pirma, remiantis jau atliktais tyrimais kitose šalyse, norima trumpai pristatyti du būdus konceptualizuoti valstybę – „vakarų europietiška“ ir „rytų europietiška“. Viena vertus, tai parodys tam tikrą Lietuvoje ir platesnėje europinėje erdvėje vykusią pokyčių sinchroniką. Kita vertus, tikėtina, kad prasminės valstybės žodžio konotacijos yra glaudžiai susijusios su Lietuvos geokultūrine aplinka – slaviškų tautų kaimynystė turėjo didelės įtakos pagrindinėms apibrėžiančioms politiką sąvokoms ir jų prasmei, o pačios sąvokos istorija savo ruožtu gana stipriai skyrėsi nuo vakarietiškosios tradicijos. Antra, pristatant valstybės sąvokos specifiką, pasitelkiamos atliktos lingvistinės analizės ir pateikiamos išvalgos dėl žodžio „valstybė“ kilmės bei jo sąryšio su kitais artimais žodžiais. Galiausiai bus pasiūlyta tam tikra istorinė interpretacija, kodėl sąvoka atsirado būtent XIX a. pradžioje ir koks buvo pirminis jos santykis su kitomis, jau aptartomis, sąvokomis – respublika, karalyste, viešpatyste ir t.t. Tokiu būdu bus ne tik atskleistos galimos lingvistinės valstybės sąvokos interpretacijos, bet

ir parodytos politinės bei socialinės sąlygos specifinėms politinės minties struktūroms atsirasti, kurios vėliau tapo kertinėmis politinėse diskusijose ir praktikose.

3.1. Du valstybės sąvokos konceptualizavimo būdai

Ankstesnėje dalyje aptarėme vartotų sąvokų politikai nusakyti spektrą. Svarbu ne tik tai, kad XIX a. buvo sukurtas neologizmas „valstybė“, bet ir tai, kad naujam politiniam būviui įprasminti ir teorijai formuluoti nebuvo panaudota nei viena iš anksčiau vartotų sąvokų. Kad suprastume šios tendencijos priežastis, mažų mažiausiai turėtume pripažinti, jog reikšmingos sąvokų transformacijos (tiek kuriant naujas, tiek suteikiant naujas reikšmes senoms) buvo būdingos visai besimodernizuojančiai Europai. Galima kelti darbinę hipotezę, kad lietuviško žodyno (re)konceptualizavimas turėtų būti artimas kitų kalbų praktikoms. Kitas klausimas ir, kaip jau buvo minėta, vienas iš didžiausių sunkumų bandant rekonstruoti valstybės sąvokos bei idėjos istorijos raidą Lietuvoje yra santykio su kitų kalbų koncepcijomis, apibūdinančiomis politiją, nustatymas. Šioje dalyje norima parodyti, kaip kitų valstybių idėjų/sąvokų istorikai aiškina valstybės sąvokos atsiradimą bei vartojimą, ir sugretinti šias išvadas su Lietuvos atvejo tyrimu. Tokiu būdu tikimasi apibrėžti savotišką idealų koncepcijos kaitos modelį, kuriuo remiantis galima būtų įvertinti lietuviškos valstybės sąvokos atsiradimo ir raidos specifiką. Pabrėžtina, kad čia pirmiausia siekiama atskleisti prielaidas moderniai valstybės sąvokai atsirasti, tačiau nebus bandoma rekonstruoti diskusijų dėl anksčiau minėtų sąvokų turinio ar ideologinio nesutarimo dėl valstybės prigimties, suvereniteto turėtojo, jos prasmės, galios ir pavaldumo santykių bei kitų su modernia valstybės teorija sietinų klausimų¹⁰¹.

¹⁰¹ Tai galima padaryti skaitant kur kas platesnes ir išsamesnes politinės minties studijas, pvz., Sheldon Wolin, *Vision and Politics: continuity and innovation in Western political thought*. Princeton: Princeton University Press, 2004; Andrew Vincent, *Theories of the state*. Oxford: Blackwell, 1994 ir kt.

Valstybės sąvokos etimologiją ir prasminius pokyčius kitose Europos kalbose galima suskirstyti į dvi dideles grupes. Pirmajai priskirtinos Vakarų Europos sąvokos, kurios dažniausiai yra siejamos su lotyniškuoju *stato*. Antrajai priklauso Rytų Europos kalbos¹⁰², kurių susiejimas su lietuviškaisiais bandymais konceptualizuoti valstybę yra ypač aktualus. Bene geriausiai žinoma išsami Skinnerio valstybės koncepcijos analizė koncentruojasi į šios koncepcijos atsiradimą ir prasminius pokyčius anglų (iš dalies, ir italų) kalboje. Teigdamas, kad XVI a. buvo lūžio amžius, kada pradėjo rasti modernios valstybės koncepcija, jis nuosekliai tiria ankstesnę *state*¹⁰³ sampratos specifiką. Esminė Skinnerio užduotis – parodyti *state* sąvokos transformaciją iš „klasikinės“ į modernią. Pirmas reikšmingas lotyniško termino *status* vartojimas politiniame kontekste fiksuojamas Justiniano kodekso skyriuje *De status hominum*: „kadangi visi įstatymai kuriami žmonių labui, mes pirmiausia turime apibrėžti tokių asmenų *status*“¹⁰⁴. Kiek vėlesnis ir jau kiek pakitęs *status* sąvokos vartojimas siejamas su karališkuoju *state*: „dėl kokios priežasties jūs išsižadėjote ir baigėte karaliaus *state*“¹⁰⁵. Tokia personalizuota, su karaliaus asmeniu tapatinama *state* samprata, nurodo ne tiek modernią *state* kaip valstybės sampratą, kiek *state* kaip pačią būklę įprasminantį principą. Naudojamos formuluotės *status rei publicae, optimus status ar en bon etat*¹⁰⁶. Tad galima teigti, kad minėtos prasės pirmiausia turi *state* kaip statuso, padėties ar socialinės būklės (neatsitiktinai Vakarų kalbos luomo sąvoka, pvz., angl. *estate* susijusi su valstybe) konotacijas.

Renesanso ir reformacijos laikotarpio raštijos analizėje galima identifikuoti mažiausiai tris „klasikines“, ankstyvasias, *state* prasmes: (a) *state* kaip teisinis santykis tarp skirtingų subjektų (karaliaus, luomų ir pan.); (b) *state* kaip politinės bendrijos valdymo forma (karalystė, kunigaikštystė, respublika),

¹⁰² Kita vertus, reikia pripažinti, kad, kaip ir reikėtų tikėtis, panaši sąvoka yra vartojama Latvijoje – *valsts*, taip pat yra išlikusi *valstība*, paprastai reiškianti valstybingumą. Be to, panaši sąvoka yra vartojama Suomijoje (*valtio*). Viena iš valstybę nusakančių sąvokų yra germaniškos kilmės *valtion*, sietina su *valta* – galia.

¹⁰³ Toliau, kalbant apie Skinnerio analizę visur, kur tikslinga, bus vartojami lotyniški ar angliški terminai dėl to, kad būtent jie turi aiškia etimologinę sąsają su lotynišku *status*.

¹⁰⁴ Skinner, „The State of Language and Political Change“, 91.

¹⁰⁵ Ten pat, 91.

¹⁰⁶ Skinner, „The State of Language and Political Change“, 90.

kitaip sakant, režimas; (c) *state* kaip bendruomenėje esanti tvarka ar tiesiog socialinė būklė. Toks sąvokos heterogeniškumas neturėtų stebinti – paprasčiausiai ji buvo naudojama ne kaip pirminis, o kaip papildomas terminas, leidžiantis apibūdinti kur kas svarbesnes sąvokas, tokias kaip *respublica*, *imperium*, *regnum* ir kt. Taigi ankstesnė *state* samprata nėra tapati moderniai valstybei, kuri siejama su valdančiuoju aparatu apibrėžtoje teritorijoje. Tik kartu su moderniąja politine teorija *state* pradedamas vartoti panašiai kaip šiuo metu. Tai interpretuojama kaip teoriniai bandymai legitimuoti ar sukritikuoti absoliutizmą: vienu atveju atskiriant *state* nuo karaliaus asmens, kitu – parodant *state* kaip neatsiejamą su juo kaip aukščiausiu suverenu susijusį ir nuo jo neatskiriamą¹⁰⁷.

„Rytų Europoje“ *valstybės* sąvokos istorija kitokia. Šiuo atveju mus domina dvi aktualiausios – rytų slaviškoji/rusiškoji ir lenkiškoji. Pradėkime nuo pastarosios, nes istoriškai lenkų kultūros, taip pat, tikėtina, ir politinio žodyno bei politinės minties tradicijos įtaka buvo jei ne didesnė, tai tikrai akivaizdžiai matoma bent jau „ankstyvojoje modernybėje“ polemizuojant dėl ATR prigimties, religinės laisvės, politinės santvarkos ir t.t.

Kaip ir Lietuvoje, ankstyvoji lenkų politinė raštija buvo rašoma lotynų kalba, daugiausia sekant Ciceronu, šv. Augustinu ir Aristotelium. Tad nenuostabu, kad politinis žodynas šiuo laikotarpiu iš esmės nesiskyrė nuo likusios Europos – Lenkija buvo *regnum*, *dominum* ir, kaip dažniausiai yra pabrėžiama kalbant apie lenkų politinę tradiciją, *respublica*. Jei pirmos dvi sąvokos išreiškė gana aiškų santvarkos pobūdį, pastaroji Lenkijoje dažnai buvo ir politijos sinonimu, pvz., taip net Platono „Politėja“ yra verčiama kaip „Respublika“¹⁰⁸. Net bene garsiausias senosios Lenkijos politinės minties politijos apibrėžimas Andrzej Frycz Modrzewski knygoje „Apie respublikos pataisymą“ (1551) įvardina respubliką ne kaip specifinį režimą, bet kaip

¹⁰⁷ Quentin Skinner, „What is the state.“ Cambridge. <<http://vimeo.com/14979551>> [Žiūrėta 2011 03 01].

¹⁰⁸ Tik 1948 metai išleidžiamas W. Wiwickio vertimas vartojant *Państwo* sąvoką.

„sąjungą žmonių liaudies surištą bendra teise, susiejančią daugelį kaimynų, geram ir laimingam gyvenimui sukurtą“¹⁰⁹.

Literatūroje lenkų kalba įsitvirtino tiesioginiai lotyniškų žodžių vertimai politikai įprasminėti, kurie gali būti lengvai susieti ir su naudotais Lietuvoje: *królewstwo*, *rzeczpospolita* ir, galiausiai, *państwo*. Būtent pastaroji sąvoka atitinka tai, kas Sirvydo žodyne buvo įvardinta kaip viešpatystė. B. Markiewiczus, remdamasi Bruknerio „Lenkų kalbos etimologijos žodynu“ teigia, kad etimologiškai šis žodis kilo iš žodžio *pan* (atitinkamai lietuviškai – viešpats) ir yra būdingas tik Vakarų slavams. Pasak jo, *pan* anksčiau buvo suprantamas kaip tas, kuris gali rinkti mokesčius ir siejama su dominavimu, *dominium*, veiksmu¹¹⁰. Manoma, kad kaip pagrindinė sąvoka, išreiškianti politiką, šis terminas įsitvirtino tik XIX a., t.y. praradus respubliką ir suverenumą. Iki tol net buvo tam tikros pastangos į lenkų kalbą įvesti *stan* terminą, kaip artimą *status*, tačiau po ATR žlugimo, greičiausiai dėl rusų įtakos, buvo pasirinktas *państwo* terminas¹¹¹.

Tiesa, studijos, skirtos rytų slavų termino analizei, rodo, kad šis ryšys nebuvo toks paprastas ir vienakryptis. Bene išsamiausiai žodžio *gosudarstvo* genezę analizavęs politikos teoretikas Olegas Kharkhordin’as taip pat pradeda nuo akivaizdaus teiginio, kad Rusija pasirinko kitą politikos konceptualizacijos kelią nei Vakarų Europa, t.y. šis žodis neturi nieko bendro su būkle ir luomais¹¹². Khorchordinas, remdamasis atliktais lingvistiniais tyrimais skirtais rusiškoms koncepcijoms, teigia:

pagrindinis rusiškas terminas valstybei nusakyti, *gosudarstvo*, kilęs iš *gosudar’* – reiškiantis valdovą ar namų ūkio šeimininką, taip tapdamas akivaizdžiu lotyniškojo *dominus* ekvivalentu [...] Senieji slavai turėjo žodį *gospodar’*, siejamą su *gospod* arba *gospodin*, reiškiantį „namų ūkio galvą,

¹⁰⁹ Andrzej Frycz Modrzewski, „O poprawie rzeczypospolitej.“ *700 lat Mysli Polskiej*, 2, 244-264.

¹¹⁰ Arkady Rzegocki (sud.), *Państwo jak wyzwanie*. Krakow: OMP, 2000, 28-29.

¹¹¹ Ten pat, 30.

¹¹² Oleg Kharkhordin, „What is the state? The Russian concept of gosudarstvo in the European context.“ *History and Theory*, 40, 2001, 213.

nuosavybė turėtoją“ [...] Kiek vėliau *gospodar* įgijo politinę prasmę, tapęs kai kurių rusų kunigaikščių oficialiu titulu. Tai atsitiko dėl lotyniškos kanceliarinės kalbos įtakos rusų valdovams per Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Rusijos oficialią kalbą [...] Priežastys, dėl kurių *gosudar*’ atsirado ir išstūmė *gospodar*’ nėra pakankamai aiškios. Kai kurie istorikai mano, kad pagrindinė skirtis yra ne tarp *gospodin-gospodar*’-*gosudar*’, bet tarp šių sąvokų ir anksčiau naudoto didžiojo kunigaikščio titulo. *Velikii kniaz*’ reiškia *primus inter pares*, o titulas *gosudar*’ implikavo, kad kunigaikščio [Maskvos kunigaikščio Ivano III] subjektai gali būti laikomi tarnais ar asmenine *dominus* nuosavybe. [...] Terminas *gosudarstvo* pradėjo reikšti du dalykus – pasireiškimas ir buvimo *gosudar*’iumi kokybę arba jo valdomą teritoriją.¹¹³

Ši analizė iš tiesų patvirtina prielaidą apie Maskvos/Rusijos patvaldišką valstybės prigimtį kaip orientuotos į konkretų valdovo-suvereno-šeimininko asmenį, taigi prieštaraujančios „demokratinei“ respublikos-valstybės (bendrystės) idėjai. Kitaip sakant, valstybės kaip su valdovo asmeniu siejamo darinio, kurio valdžiai paklūsta visi teritoriniai dariniai, koncepcija Lenkijoje, taip pat ir Lietuvoje, galėjo atsirasti siejant tai su rusiška *gosudarstvo*. Tiek *państwo*, tiek *gosudarstvo* buvo naudojamos pirmiausia *dominium* prasme, t.y. atitiko ankstyvąją lietuvišką viešpatystės koncepciją. Visgi, nurodydamas į kitas studijas, Khorchordinas teigia, kad valstybės kaip *gosudar*’iaus teritorijos koncepcija buvo naudojama dar XV a. pas Vakarų slavus (ukrainiečius ir baltarusius)¹¹⁴ dėl lenkų įtakos, pirmiausia kalbant apie bajorišką valdą, tad ši sąvoka savotiškai grįžo atgal kartu su nauja, patvaldiška (ar, naudojant tiesioginį graikišką atitikmenį, autokratiška) prasme: *gosudarstvo* jau ne tik bajoro, bet ir aukščiausio pasaulietinio valdovo nuosavybėje esanti teritorija.

Net ir šie keli „Vakarų“ ir „Rytų“ Europos valstybės konceptualizavimo būdų pavyzdžiai bei jų interpretacijos padeda išryškinti

¹¹³ Kharchordin, 213-216.

¹¹⁴ Ten pat, 217.

įtampą, su kuria susiduriama renkantis adekvačią politikos apibrėžtį. Galima kalbėti apie du skirtingus būdus apibrėžti valstybę. Pirmuoju atveju kalbama apie valstybę kaip apie tam tikrą būklę – pirminė *stato* prasmė yra tai-kas-yra, socialinė aplinka, apimanti tiek patį valdovą, tiek (arba) valdomuosius, tiek (arba) jų tarpusavio santykius. Tam tikra prasme ji net gali būti suprantama kaip Sirvydo pateiktos respublikos sąvokos *visatinė* atitikmuo. Nenuostabu, kad būtent respublika LDK buvo naudojama kaip svarbiausia eminė sąvoka buvusiai politikai išreikšti. Antruoju atveju Rytų Europoje ir pirmiausia Rusijoje buvo stengiamasi apibūdinti politinę tvarką, kuri buvo siejama su konkretaus asmens dominavimu, *dominium* arba *gosudarstvo*. Šis dominavimas tapatintinas ne tik su hierarchine tvarka, kurioje karalius yra valstybės galva, bet ir su besąlygišku domeno valdymo(si) principu – autokratiškumu. Autokratas, valdantis pats, nėra paklusnus niekam kitam, išskyrus save patį. Galima kelti prielaidą, kad LDK atsiduria įtampoje tarp šių dviejų skirtingų politikos konceptualizavimo būdų: viena vertus, respublikoniškai pripažįstama politija kaip bendro rūpesčio sfera; kita vertus, tuo pačiu siekiama absoliutaus asmeninio dominavimo, kuris peržengia privačią sferą ir tampa esminiu politiką apibrėžiančiu principu. Kaip bebūtų, abu jie neabejotinai yra modernūs, nes būtent individą, monarchą ar bajorą, daro esminiu politiniu subjektu, nuo kurio laisvos valios priklauso politinė tvarka ir ūkinė gerovė.

3.2. Valstybė kaip žodis. Kalbotyrinės išvalgos

Nepaisant savo aktualumo, svarbos ir kasdienio vartojimo politiniai žodžiai gana retai nagrinėjami kalbotyroje. Palyginti lengvai galima aptikti lietuviškų straipsnių skirtų matematinių, medicininių ir kitų sričių terminijos analizei, tuo tarpu politinių sąvokų raida sistemiškai nėra aptarinėjama. Kaip vienintelę išimtį galima paminėti Alvydo Umbraso tekstus, skirtus teisės

terminų aprašymui¹¹⁵. Tiesa, dažniausiai tokie tyrimai apsiriboja populiariausių žodžių suminėjimu, jų prasmių paaiškinimu ir sugrupavimu. Kiek artimesni šiam darbui tiek savo metodologija, tiek tyrimo objektais yra Jolantos Zabarskaitės ir Vilijos Sakalauskiene darbai bei kalbininko Prano Skardžiaus kai kurie straipsniai, skirti politinėms ir teisinėms sąvokoms (piliėtis, tauta, valstybė ir kt.)¹¹⁶. Pagrindinis šios dalies tikslas ne tik aprašyti kalbotyrines išvalgas, skirtas valstybės sąvokai, bet ir iškelti klausimus, į kuriuos atlikti tyrimai neatsako, bei pasiūlyti kai kuriuos galimus atsakymus. Kita vertus, esami tyrimai reikalingi kaip papildomi argumentai pagrindžiant valstybės termino atsiradimo ir įsigalėjimo datas, taip pat parodant galimus prasminius laukus, kurie atsiranda dėl pačios sąvokos specifikos. Taigi šioje dalyje daugiausia dėmesio kreipsime į žodžio darybą ir jo vartojimą.

Pirmiausia pabrėžtina, kad politinės sąvokos yra vienos dažniausiai vartojamų šiuolaikinėje lietuvių kalboje. Remiantis lietuviškų tekstynų duomenimis, šiuolaikiniu rašytinės kalbos dažniniu žodynu, *valstybė* yra viena populiariausių politinių sąvokų (nusileidžia tik *Seimas* ir *įstatymas*)¹¹⁷. Panašios tendencijos fiksuojamos ir ankstesniuose spausdintuose dažniniuose žodynuose: 1997 m. žodyne žodis „valstybė“ yra bene dažniausiai minima politinė-teisinė sąvoka (pastebėtina, kad 1990 m. išleistame žodyne, kuriame daugiausiai buvo tiriama sovietinė publicistika, žodis valstybė pasitaiko santykinai rečiau ir nusileidžia tokioms sąvokoms kaip respublika, tarybinis, liaudis, socialistinis ir pan.)¹¹⁸.

Pasak Vilijos Sakalauskiene, etimologiškai „valstybė“, kaip ir valdžia, yra „šaknies „vald“, „veld-“ vedinys (plg. Ide. Val-‘stark sein’). Germanų, baltų ir slavų kalbose šios šaknies vediniai išplėsti dantiniu priebalsiu d- (-dh-)

¹¹⁵ Alvydas Umbrasas, „Teisės terminijos padėtis Lietuvoje 1918–1940 metais.“ *Terminologija*, 8, 2001, 76-94.

¹¹⁶ Jolanta Zabarskaitė, „Politinis pasaulėvaizdis didžiajame Lietuvių kalbos žodyne (valstybė, įstatymas, valdžia).“ *Parlamento studijos*, Vilnius: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm>; Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

¹¹⁷ Utka Andrius, „Dažninis rašytinės lietuvių kalbos žodynas“, Vilnius, 2009. <<http://donelaitis.vdu.lt/main.php?id=4&nr=2>>, [Žiūrėta 2010 10 25].

¹¹⁸ Vida Žilinskienė, *Lietuvių kalbos dažninis žodynas: publicistika*. Vilnius: Mokslo, 1990, 11.

(vok. -t- *walten*): got. *Waldan*, rus. *владеть*¹¹⁹. Tai gana paplitusi šaknis, kuri susieja žodžius, nurodančius kieno nors priklausomybės santykį su kitu subjektu. Taigi valstybė, skirtingai nei lotyniškos kilmės *state*, yra susijusi ne su kažkokia būkle, o su valdymo procesu kaip specifiniu santykiu tarp dviejų valingų subjektų. Nors toliau Sakalauskaitė nagrinėja įvairius vedinius, suskirstydama juos į grupes pagal jų santykį su valdžios sąvoka, tačiau *valstybės* sąvoka taip ir nepaminima. Teigti, kad tai lemia priebalsio -d- išnykimas šiame žodyje būtų klaidinga, nes pati autorė aptaria tokius žodžius kaip „valsčius“, „valstis“, „valstininkas“, „valstietis“ ir kt. Greičiau tai lėmė neapibrėžtas valstybės santykis su valdžios fenomenu – valstybė nėra tik valdanti ir nėra tik valdoma. Ji gali būti ir tai, ir tai. Taip, pavyzdžiui, ji galėjo drąsiai būti priskirta paskutinei grupei, turinčiai prasmę „teritorija“ (kartu su žodžiais valsčius, valdyba, valda, valdamystė, valdonija ir kt.)¹²⁰. Taigi kokias prasmines konotacijas gali įtvirtinti ir įtvirtina žodis valstybė dabartinėje lietuvių kalboje, jei ją matysime kaip „valdžios“ vedinį?

Didžiajame Lietuvių kalbos žodyne pateikiamos dvi valstybės reikšmės: a) organizuota politinė bendruomenė, turinti savo aukščiausią valdžią, vienos valdžios tvarkoma piliečių daugybė; b) tokios bendruomenės valdomas kraštas, šalis¹²¹. Antroji samprata akivaizdžiai nurodo į valstybę kaip į konkretų teritorinį darinį – valstybė yra erdvė. Santykis su valdžia čia yra pasyvus – ji yra valdoma. Kur kas įdomesnis ir prieštaringesnis yra pirmasis apibrėžimas, kuriame valstybė yra tiek pati valdžios turėtoja (valdantis subjektas), tiek paklūstanti valdymui (valdomas objektas). Abiem atvejais tai abstraktus darinys, kuris gali reikšti tiek pačią valdžią, tiek valdymo procesą, tiek piliečių visumą.

Priesaga –ybė (kaip ir jai artima –yba) taip pat gana populiaru terminijoje ir dažniausiai pasitaiko būtent ekonomikos, literatūros ir teisės (taip pat ir politikos) srityse. „Šio tipo vediniai pavadina ypatybes arba tam tikrą

¹¹⁹ Vilija Sakalauskienė, „Valdžios semantika ir jos reikšmė lietuvių kalboje.“ *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XL, 1998, 79.

¹²⁰ Ten pat, 85.

¹²¹ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

būklę, padėtį panašiai kaip ir priesagos -umas vediniai. Tačiau –ybė vedinių pavadinamosios ypatybės yra kiek intensyvesnės, konkretesnės, neretai turi dar priklausymo kam atspalvį¹²². Taip pat šios priesagos vediniai dažniausiai daromi iš būdvardžių¹²³ ir daiktavardžių. Tai verčia kelti klausimą, kokio žodžio vedinys yra valstybė?

Atsakymas į šį klausimą nėra toks paprastas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Sieti tai su žodžiu *valdžia* būtų paprasčiausias, bet ne būtinai teisingiausias veiksmas. Tokia darybinė forma turėtų išlaikyti priebalsį „d“ ir skambėtų kaip valdyba (beje, žodį „valdyba“ teritorinės organizacijos prasme pateikia ir Sakalauskienė). Tad kalbininkai linkę teigi, jog žodis „valstybė“ yra vedinys iš žodžio su kamieniu „valst-“, ir labiausiai tikėtinas žodis yra daiktavardis valstis/valsčius, reiškiantis tam tikrą administracinį vienetą. Yra žinoma nemažai šio žodžio vedinių: valstietis, valsčionis, valstinykas ir kt., todėl neatmestina, kad žodis *valstybė* taip pat sudarytas panašiu principu. Taip valstybė įgyja dar vieną papildomą prasmę – tai darinys turintis valsčiaus, valdomos teritorijos, bruožus. Tokią valstybės žodžio kilmę linkęs palaikyti ir Skardžius: „kilimo šis žodis [valstybė] yra vėlyvas naujadaras¹²⁴ [...] Visai senas, paveldėtinis pavadinimas yra latvių kalboje išlikusi „valsts“ [...] Lietuvių kalboje tai turėjo atliepti valstis, -ies, iš kurios vėlyvesniais laikais yra atsiradęs dabartinis valsčius „administracinė apskrities dalis“ [...] Kad lietuviai neišlaikė senos valsties, gali būti įvairiai aiškinama. Visų pirma valstis, kaip rodo jos kilmė, iš pradžios buvusi valdomoji sritis, apskritis, apygarda“¹²⁵.

Kad šios dvi sąvokos artimos semantiškai, leidžia teigti ir Lietuvių kalbos instituto kartotekos duomenys, kuriuose užfiksuota valstybės sąvokos vartojimas turint valsčiaus prasmę („Mės parapijos Naujų Trakų, o valstybės

¹²² Jonas Kruopas et al. (sud.), *Lietuvių terminologija*. Vilnius: Mokslas, 1975, 40. Iš esmės tokį patį apibrėžimą pateikia Pranas Skardžius: „pirmaisiais [žodžiais su priesaga –ybė] daugiausia linkstama žymėti konkretesnę, kiekvienam atskiram atvejui esmingiau galvojama ir todėl ilgiau trunkamą daikto savybę, kartais net patį konkretų daiktą“, Pranas Skardžius, 97.

¹²³ Šis faktas net buvo interpretuotas kaip konstanta ir lėmė, kad vienas kalbotyrinis pasažas „Varpe“ buvo skirtas būtent priesagos –ybė daiktavardžių vediniuose paneigimui.

¹²⁴ Skardžiaus teigimu, jis greičiausiai buvo sukurtas ar perimtas iš latvių Jablonskio, tačiau kitose darbo dalyse bus įrodyta, kad ši prielaida yra klaidinga.

¹²⁵ Pranas Skardžius, 855-856.

Rūdiškių¹²⁶) ir „XVI-XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas“, kuriame valsčius aiškinamas bendruomenės bei vyriausybės, valdžios prasmėmis¹²⁷. Šiame žodyne pateikiamas dar vienas gana įdomus žodis, turintis kamieną „valst-“ – valstas, arba, kaip nurodo žodynas, valia¹²⁸. Tokia interpretacija leidžia valstybę interpretuoti kaip valios (valsto) pasireiškimą, tam tikrą turimą ypatybę, kuomet reiškiasi valia. Apskritai valdžios ir valios sąvokų artimumas, atsižvelgiant į indoeuropietišką šaknį „val-“, yra gana tikėtinas, tačiau sunku pagrįstai pasakyti, kiek „valstas“ iš tiesų tapo prielaida išvesti „valstybės“ sąvokai. Pirmiausia tuo verčia abejoti tai, kad pats Daukantas naudojo valios sąvoką ir jo bibliotekoje knygos „Volfenbiutelio postilė“, kurioje ir aptikta *valsto* sąvoka, nebuvo.

Apibendrinant galima teigti, kad kalbotyrinės valstybės sąvokos interpretacijos siūlo gana daugiaprasmę valstybės interpretaciją. Ji gali reikštis ir kaip valdžios objektas, ir kaip valdžios subjektas, ir tiesiog kaip teritorinis ar bendruomeninis darinys, ir kaip specifinės erdvės ar bendruomenės kriterijus, ir kaip tam tikra ypatybė (valstybingumas). Visos suminėtos prasmės turi potencialo reikštis kasdienėje kalboje. Tačiau filologinė analizė net ir paaiškindama paties žodžio struktūrą, nurodydama jo galimas funkcijas kalbinėse praktikose, žvelgiant iš politinės minties istorijos perspektyvos, yra ribota dėl kelių priežasčių. Pirma, turimos reikšmės priimamos kaip konvencija, taip, geriausiu atveju, sukuriant prielaidas valstybės sąvokos reikšmės plėtrai, bet nekreipiant dėmesio į galimus esminius valstybės sąvokos turinio pokyčius. Tad pirmiausia mus domina anksčiau buvusios valstybės prasmės, ar jau nuo pat pradžių reikėtų kalbėti apie daugiareikšmį terminą „valstybė“? Ar buvo bandoma kai kurias iš minėtų sampratų nuslopinti ir paneigti, o kitas – įtvirtinti? Antra, šis klausimas darosi dar svarbesnis, jei bandytume žiūrėti į jį ne tik iš sąvokos istorijos perspektyvos, bet matytume valstybės sąvoką kaip kertinę koncepciją formuluojant politinę mintį. Toks

¹²⁶ Pasakymas rastas LKI kartotekoje, kortelė „valstybė“, 1957 m.

¹²⁷ Jonas Palionis, *XVI-XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius: Enciklopedijos leidykla, 2004, 525.

¹²⁸ Ten pat, 525.

supratimas atliekant sąvokų analizę leidžia įtraukti politinę dimensiją, nes dėmesio centre atsiduria ne pats žodis, bet sąvokos funkcijų ir santykio su kitomis politinėmis idėjomis aiškinimas. Be to, atsiranda galimybės analizuoti kalbinių bendruomenių pokyčius – naujų sąvokų įvedimas ir senųjų kaita padeda identifikuoti naujų mąstymo struktūrų atsiradimą. Kitaip sakant, reikia atsižvelgti ne tik į žodžio funkcijas kalboje, bet ir jo santykį su vykusiomis socialinėmis transformacijomis. Šiuo atveju galima kelti ir labiau istoriškai bei sociologiškai aktualų klausimą, susijusį su socialinėmis ir politinėmis sąvokos atsiradimo prielaidomis – kaip ir kodėl šis žodis tapo pagrindinis apibrėžiant politiją?

3.3. Politija kaip valstybė. Simono Daukanto sprendimas

Simono Daukanto vietą Lietuvos intelektualinėje tradicijoje galima vertinti įvairiai. Pastaruoju metu, ne be knygų, monografijų, įvairių straipsnių indėlio, jis yra vertinamas kaip istorikas – lietuviškos (kalbine prasme) historiografijos pradininkas. Kita vertus, dėl savo stiliaus specifikos jis ilgą laiką buvo vertinamas kaip lietuviškos grožinės prozos kūrėjas ir literatas. Taip jo palikimą pasidalino istorikai ir filologai (prie literatūrologų prisidėjo kalbininkai, bandantys parodyti Daukanto kalbos specifiką ir požiūrį į bendrinę kalbą). Taip Roma Bončkutė net apibendrina: „kalbininkams – „Darai“, o istorikams – „Darbai“¹²⁹. Tačiau šioje disertacijos dalyje siekiama parodyti Daukantą kaip politinės minties atstovą. Pripažįstant jo reikšmę lietuvių kalbai ir istorijai siekiama ne tiek atsiriboti nuo šių dviejų lietuvių humanistikos modusų, bet įprasminti juos pristatant Daukantą kaip intelektualą, kuris kartu pasiūlė ir lietuvių kalboje pradėjo diegti kokybiškai naujas politines sąvokas ir dėl šios priežasties stovi prie moderniosios lietuviškos intelektualinės ir politinės minties istorijos ištakų.

¹²⁹ Roma Bončkutė, „Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto darbų rankraščiai.“ Kn. Giedrius Subačius et al. (sud.), *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, 62.

Jau minėjome, kad būtent Daukanto raštuose pirmą kartą užfiksuota valstybės sąvoka¹³⁰. Šis faktas įdomus tiek iš kalbotyrinių pozicijų, siekiant suprasti politinės terminijos kūrimąsi, tiek iš istorinės perspektyvos, bandant suvokti, kaip ši sąvoka buvo integruota į to meto politinius ir istorinius veikalus. Dar daugiau, metodologinė darbo dalis parodė, kad šių dviejų tyrimo krypčių (kalbinės ir istorinės) integracija leidžia atsekti politinės minties formavimosi ir transformacijos procesą. Taigi būtent čia dar kartą verta priminti pagrindinius šios dalies klausimus: kas galėjo lemti valstybės sąvokos atsiradimą Daukanto darbuose? Ką Daukantas turėjo omenyje vartodamas valstybės sąvoką? Ar valstybės sąvoka sutapo su dabartine valstybės idėja? Jei taip – kur dingo kitos politiją išreiškiančios sąvokos? Jei ne – kaip kitaip buvo išreiškiama politija?

Pradedant nuo sąvokos istorijos rekonstrukcijos reikėtų pabrėžti, kad valstybės kaip Daukanto pradėtos vartoti sąvokos tikimybę didina jo turėtas kalbos funkcijos ir reikšmės supratimas¹³¹. Kartoti, kad lietuvių, liaudies, kalba turėtų tapti lygi kitoms kalboms, čia nėra prasmės. Svarbesnė Daukanto pozicija, kad (a) reikia siekti bendrinės kalbos sukūrimo siūlant raštą/koncepcijas, kurios būtų suprantamos tiek kalnėnams, tiek žemaičiams (taip raštijoje siūlė naudoti *ũ*, kuris, priklausomai nuo skaitančiojo tarmės, gali

¹³⁰ Giedrius Subačius, „S. Daukanto didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba.“ Kn. Egidijus Aleksandravičius et al. (sud.), *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 4: Liaudis virsta tauta*. Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, 135–216 (konkrečiai apie priesagą –ybė; -yba – 154-155).

¹³¹ Kad valstybės sąvokos atsiradimas ir apskritai bandymai lietuvių kalba apibrėžti visuomenės būkle buvo gana sąmoninga Daukanto programa, atitikusi to meto socialines realijas, galima įsitikinti trumpai žvilgtelėjus į Daukanto intelektualinę biografiją. Pirma, jo išsilavinimas leidžia Daukantą matyti kaip politiniais ir socialiniais procesais besidomintį asmenį. Įstojęs į Vilniaus universiteto filologijos fakultetą, jis po metų perėjo į moralės ir politikos mokslų fakultetą. Nors, rodos, pagrindine jo domėjimo sritimi išliko teisė bei istorija, tačiau nėra abejonių, kad tuometinė švietėjiška politinė mintis jam buvo gerai žinoma. Biografų teigimu, egzaminų metu jam teko atsakinėti į iš esmės politologinį klausimą: kaip turėtų būti suprastas Monteskjė posakis „respublikoniška valdžia yra dorybė (lenk., *cnota*), o monarchistinė – garbė (lenk., *honor*)“. Antra, lietuvių būklė jam neabejotinai buvo svarbus apmąstymų ir darbo objektas. Tam tiesioginės įtakos turėjo švietėjiškas istorijos koncepcijos idealas, kurį puikiai reprezentavo Daukantui tiesioginę įtaką padaręs istorijos profesorius Ignas Onacevičius: „tikroji istorija remiasi sumaniu tautų kilimo ir žlugimo priežasčių išaiškinimu, priežastingumo nustatymu [...]. Šitai suvokiama ir suprantama istorija yra svarbi ir naudinga, tuomet ji tampa valdovų ir tautų mokytoja, gyvenimo vadovė“. Kitaip sakant, istorija buvo dabarties mokytoja, o tai reiškia, kad istoriniai paties Daukanto veikalai pirmiausia tarnavo kaip dabarties ir praėties būklių supriešinimas, taip siekiant parodyti kelią geresnės visuomenės link. Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991, 35.

būti skaitomas kaip u, uo, ou arba ū); (b) jis pats neretai kūrė naujas, „lietuviškesnes“, koncepcijas, naudojosi senąja lietuvių raštija ir bandė savo raštuose vartoti jose esančias sąvokas; (c) jis tikėjo, kad tiek latvių, tiek prūsų kalbos yra lietuvių kalbos atmainos, todėl neretai naudojosi jų žodynu (kaip minėta, *lieta* greičiausiai yra latviškas skolinys). Pastarasis aspektas leidžia paaiškinti ir žodžio „valstybė“ atsiradimą Daukanto raštijoje. Istorijoje „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822 m.) jis, bandydamas įrodyti lietuvių ir latvių artimumą bei kalbos senumą, pateikia tris „Tėve mūsų“ maldos versijas lietuvių, latvių ir „erulių“ (kaip vėliau buvo įrodyta, iš tiesų tai buvo latvių kalba parašyta malda) kalbomis. Vieta „ateik karaliste tawa“ latviškame maldos variante parašyta „Laj nahkaks mums taw Wahlstiba“ („eruliškai“: „Einok mums tows walstibe“)¹³². Svarbu, kad čia ne tik pirmą kartą paminima valstybė sąvoka, bet ir tai, jog ji tapatinama su karalyste.

Tačiau valstybės sąvokos vartojimas originaliojoje Daukanto raštijoje leidžia daryti kiek platesnes išvadas. Kaip taikliai ir teisingai dar 1993 m. savo straipsnyje „Vargo pelė: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“ teigia Saulius Pivoras, valstybės sąvoka Daukanto nėra dažnai vartojama¹³³. Jis daro prielaidą, kad jos tiesiog vengiama, tačiau atidesnis žvilgsnis į Daukanto vartotas sąvokas verčia daryti kiek kitokias išvadas. Daukanto raštiją, kurioje yra ar potencialiai gali būti pavartotas žodis valstybė, galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmiausia tai Daukanto-kalbininko darbai: lotynų kalbos vadovėlis „Prasme Lotynu kalbas“ (1837), dvikalbiai lotynų-lietuvių (1838) ir lenkų-lietuvių žodynai (pradėtas XIX antroje pusėje; nebaigtas)¹³⁴. Visuose trijuose veikaluose yra žodis „valstybė“. Lotyniškame vertime jis suprantamas kaip *regnum* ir taip pat traktuojamas kaip sinonimiškas *rikie/riki* bei *wieszpatibe*. Tik paskutiniajame šaltinyje, „Didžiąjama lenkų-

¹³² Simonas Daukantas, *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1976, 54.

¹³³ Saulius Pivoras, „Vargo pele“: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“. Kn. Paulius Subačius (sud.), *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993, 83.

¹³⁴ Pirmasis – priedas prie adaptuoto lotyniško veikalo „Epitome. Historiae Sacrae“; antrasis – Valančiaus paskatintas pradėti, bet taip ir nebaigtas sudaryti.

lietuvių kalbos žodyne“, *walstybe* suprantama kaip *państwo*¹³⁵ ir yra sąvoka, kuri vartojama jau nebandant surasti sinonimų, t.y. kaip savarankiška politiją apibrėžianti sąvoka.

Tuo tarpu kito žanro tekstuose, Daukanto istorijų vertimuose, „valstybės“ sąvokos iš tiesų beveik nepasitaiko. Prie tokių kūrinių priskirtini Kornelijaus Nepoto „Gyvatas didžiųjų karvaidų senovės“ (1846) ir „Istorija Justinaus“ (rankraštinis vertimas, 2000) vertimai. Abu kūriniai yra aktualūs tuo, kad juose daug kalbama apie tautų, miestų ir, dabar sakytume, valstybių istorijas, todėl tai gali būti šaltiniai, kuriuose vartojama valstybės sąvoka. Visgi, reikia pripažinti, kad valstybės sąvokos juose nepavyko aptikti, net nepaisant to, kad pačiuose originaliuose tekstuose apstu *regnum* ir kitų valdžiai bei valdymui artimų žodžių vedinių. Atvirkščiai, šie žodžiai paprastai verčiami kaip *rikie* (pats Daukantas šį žodį kildino iš lotyniško *regis*) arba *uke*. Net tokia LDK tradicijai artima sąvoka kaip „*reipublicae statum*“ išverčiama kaip „ukes rieda“¹³⁶. Kitaip sakant, valstybės sąvoka nėra vartojama apibrėžiant politiją, o pasirenkamos kitos.

Ši tendencija dar ryškesnė Daukanto istoriniuose raštuose lietuvių kalba. Iki šiol geriausiai žinomos keturios Daukanto istorijos: „Darbai senovės lietuvių ir žemaičių“ (1822), „Istorija žemaitiška“ (1838), „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845), „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ (1850). Šios istorijos yra ne tik tradicinis istoriografinis pasakojimas, bet kartu antropologinis tyrimas, siekiantis aprašyti skirtingus tautos raiškos elementus. Kartu tai kalbininko tyrimas, bandantis pagrįsti kai kurių žodžių atsiradimą, reikšmę ir prasmes, tad bet kurio lietuviško naujadaro vartojimas nėra atsitiktinis. Šio darbo kontekste viena įdomiausių istorijos dalių pavadinta „Ūkės rėda“, kuri vėlesnių leidimų paaiškinimuose suprantama kaip „valstybės santvarka“. Visoje knygoje daugiausia dėmesio skiriama būtent

¹³⁵ Beje, pastaroji sąvoka Sirvydo žodyne taip pat verčiama kaip *regnum, imperium*, tačiau lietuviškas jos atitikmuo yra *viešpatystė* ir *valdžiojimas*. Kaip matome, Daukantas, nepaisant to, kad rėmėsi senaisiais raštais ir sąvokomis, atsisako *valdžiojimo* sąvokos. Galima tik spėti, kad jau tuo metu *państwo* jau reiškė abstraktų fenomeną, bet ne valdymo procesą, kurį ir išreikštų *valdžiojimo* sąvoka.

¹³⁶ Roma Bončkutė (sud.), *Istorija Justinaus*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 267.

ūkei, kaip lietuvių gyvenimo erdvei, ir tai neabejotinai leidžia teigti, kad būtent ūkės sąvoka Daukantui buvo priimtinausia išreiškiant politiką. Kaip jau buvo nurodyta anksčiau, versdamas sąvokas Daukantas ūkės sąvoką pasitelkdavo nusakyti respubliką. Valstybės sąvoka yra vartojama, tačiau ji iš esmės priešinama ūkei, o tai verčia klausti – koks ūkės ir valstybės santykis? Kokią politiką išreiškė „ūkė“? Kas, jei ne valstybė, buvo pagrindinis istorinio pasakojimo, kartu ir politikos subjektas?

Pastarasis klausimas svarbus tiek, kiek leidžia teigti, kad ne valstybė yra pagrindinis politinis veikėjas. Šis teiginys grindžiamas ne tik žodyno analize (valstybės sąvokos kaip tokios nėra), bet ir konceptualiai – nei valstybė, nei ūkė nekariauja, nepriima sprendimų, nevaldo. Kitaip sakant, Daukanto istorija nėra Lietuvos valstybės istorija. Be to, jis yra lūžio taške, kur istorija taip pat nėra vien didžiųjų, karalių ir kunigaikščių, istorija. Svarbiausiu veikiančiu ir tiriamu subjektu šiuo atveju tampa tauta kaip išskirtinė gyventojų visuma. Tauta įgyja asmenybinių savybių: veikia laike ir erdvėje ir turi tam tikras anksčiau išimtinai žmogiškas charakteristikas (dorybę, drąsą, narsą ir t.t.). Ji išskyla kaip savarankiškas istorijos subjektas, kuris turi bendrus kultūrinius bruožus, tačiau dar nėra sąmoninga politinės tvarkos steigėja. Pati politinė santvarka daukantiškoje ankstyvosios lietuvių tautos istorijoje veikia kaip atsitiktinis specifinės gamtinės aplinkos ir kultūrinės tautos veiklos padarinys, bet dar ne sutartinė teisinė tvarka. Tauta interpretuojama kaip prigimtinės, iki-politinės būklės reprezentantė ir svarbiausias istorijos subjektas, bet politinės tvarkos prigimties klausimas nėra keliamas.

Tokia interpretacija leidžia geriau suprasti ir ūkės, kaip pagrindinės politiką apibrėžiančios sąvokos, prasmę ir reikšmingumą. Tradiciškai, taip pat ir šiandien, ūkė/ūkis reiškia dirbamos žemės plotą, ūmonę, verslą ar kitą fenomeną, kuris siejamas su ekonomine veikla. Neatsitiktinai galima drąsiai kalbėti apie graikiško *oikos* semantinį ir prasminį artimumą ūkio sąvokai. *Oikos* gyvenimas, kaip ir tradiciškai suprantamas ūkis, yra priešpriešinamas poliui kaip bendram, viešam gyvenimui. Klasikinėje sampratoje ūkis yra politinio gyvenimo priešingybė *par excellence*. Kaip savo tyrimuose pabrėžė

žinoma politikos filosofė Hannah Arendt: „remiantis antikinių šių dalykų apmąstymu, pats terminas „politinė ekonomija“ būtų vidujai prieštaringas: tai, kas buvo „ekonomika“, siejosi su individo gyvenimu ir rūšies išlikimu ir pagal apibrėžimą buvo nepolitinis, namų ūkio reikalas“¹³⁷.

Tačiau nuo XVIII a. modernybės socialinėje mintyje, pirmiausia Adamo Smitho politinės teorijos tekstuose, *oikos* tampa ne tik šeimos veiklą apibrėžianti sąvoka, bet apima visą valstybės gyvenimą. Būtent šiuo metu išskyla ekonomikos sąvoka kaip nurodanti ne „namų ūkio valdymą“ (nuo *oikos* ir *nomos*) tradicine prasme, bet „valstybės ūkio valdymą“. Tai reiškia, kad ne šeima, privatininkas ir asmuo tampa svarbiausiu *oikos* subjektu, bet tauta, visi tam tikros visuomenės nariai. Svarbu pabrėžti, kad ūkis/*oikos* čia įgyja ne tik ekonomistinę prasmę kaip valstybės turtas ir prekybiniai santykiai, bet taip pat tampa kertinis visuomenės veikimo ir valdymo(si) principas. Kaip elegantiškai tai suformulavo Rosanvallonas kritikuodamas apšvietos epochos politinę-ekonominę mintį, „politika ir prekyba – dvi to paties supratimo apie visuomenę pusės, kurios centre stovi valstybė“¹³⁸. Tokiu būdu *oikos* išreiškė natūralią ir, reikia pabrėžti, idealią visuomenės būklę, kuri užtikrina kiekvieno individo galimybę veikti autonomiškai kaip prekeiviui ir kaip piliečiui. Net tauta Smitho interpretacijoje yra ne kultūriškai ar teisiškai apibrėžtas darinys, bet veikiau ekonomikos jungiama santykių visuma¹³⁹, kurioje kultūrinė ir politinė bendruomenės specifika tėra nereikšmingas ekonominės veiklos padarinys.

Analogišką modernų *oikos*-ūkės interpretaciją galima išvysti ir skaitant Daukanto veikalus. Nėra abejonių, kad moderni politinė mintis Daukantui buvo žinoma – Daukanto bibliotekos sąrašė galima aptikti tokių modernios sutarties doktrinos šalininkų kaip Samuelis Pufendorfas, Jean Jacques Rousseau ir kitų. Nuosekliai sekdamas visuomenės sutarties doktrina Daukantas supriešina dvi visuomenines būkles – taikos ir karo. Tai geriausiai matyti iš jo visuomenės santvarkos ir istorijos aprašymų, kuriuose kalbama arba apie ūkės

¹³⁷ Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai, 2005, 33.

¹³⁸ Розанваллон, *Утопический капитализм. История идеи рынка*, 152; plačiau 131-153.

¹³⁹ Ten pat, 98.

vyrus (turint omenyje „piliečius“, gyventojus), arba apie karo vyrus¹⁴⁰. Kaip istorikas pripažindamas karo reikšmę ir neišvengiamumą, jis kartu pažymi, kad kariaujanti ir ypač nukariauta tauta yra pasmerkta skurdui. Todėl daugiau dėmesio yra skiriama taikos būklei, kurioje, savo ruožtu, galima išvelgti du būties modusus – ūkės ir lietos. Tiesa, ūkės ir lietos santykis nėra gana aiškus: vienur daroma skirtis (pvz., „nuo savo veikalų norėjo būti vadinami ūkės vyrais, lietos vyrais ar karės vyrais, nesgi lietos gudryboj ir ūkės rėdoj visados protą ir išmintį rodė“; „pirmieji lietos ir ūkės reikalais rūpinosi“¹⁴¹), kitur – šios dvi sąvokos suplakamos („kuriems pavedė savo valdžią, iduodamas lietos, arba ūkės, lazda“; „be kurių žinios niekas nenutiko ūkėj lietos reikaluose“¹⁴² ir pan.).

Visgi kur kas dažniau apibrėžti politijai vartojama „ūkės“ sąvoka. Šiuo atveju tai ne tik tam tikra asmeninė būklė, gyvenamoji erdvė, kuri yra priešinama karui, bet natūrali, iš tautos (ar veikia liaudies ne-marksistinė šio žodžio prasme, t.y. ne kaip žemesnės klasės, bet liaudies kaip modernios politinės visuomenės, kurią išvalgiai apibūdino Jean Francois Lyotard’as¹⁴³) gyvenimo būdo kylanti santvarka, rėda. Tai toli gražu ne valstybė, turinti aiškia valdymo sistemą, bet rusoistiška prigimtinė iš pavienių individų sudaryta visuomenė, sutarianti tarpusavyje be jokių išorinių sąlygų: kilnūs laukiniai (šiuo atveju lietuviai) sukuria tobulą sugyvenimo su gamta ir tarpusavyje sistemą, kurioje kiekvienas yra laisvas, o vienintelis dalykas trikdantis šią prigimtine utopiją – iš išorės kylančios karinės grėsmės. Ūkė Daukantui yra prigimtinė bendruomenei būdinga būklė, kurioje nėra jokio išorės suvereno, ar tai būtų valdovas, ar kita „ūkinė bendrija“, ar Dievas (tiesą pasakius, net tikėjimui šioje istorinėje koncepcijoje suteikiamos pragmatinės, visuomenės integravimo ir suvaldymo, funkcijos¹⁴⁴). Šia prasme Lietuvos ūkininkai yra idealiai laisvi nuo kitų suvaržymų, lygūs tarpusavyje ir broliški, kai reikia

¹⁴⁰ Daukantas, *Darbai senovės lietuvių*, 50.

¹⁴¹ Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, 50; 47.

¹⁴² Ten pat, 107, 120.

¹⁴³ Jean-François Lyotard, *Postmodernus būvis*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.

¹⁴⁴ Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, 144-145. Ištraukoje duodamas pavyzdys, kaip siekiant visuomenės sugyvenimo vienas iš asmenų prisiėmė dvasinio lyderio-tarpininko tarp žmonių ir Dievo funkcijas.

spręsti grėsmes kylančias jų savarankiškumui, tad suprastini kaip apšvietos respublikoniškąjį idealą įkūnijantys asmenys.

Kaip ir kodėl šioje tobuloje sistemoje galėjo atsirasti valstybė? Koks buvo jos santykis su ūke? Kaip galima buvo ir reikėjo apibrėžti „ne-ūkišką“ ir nerespublikonišką politinę tikrovę? Šiuo atveju pats klausimas gali būti suvokiamas tiek iš idėjų, tiek iš sąvokų, tiek iš politinės istorijos, bent jau Daukanto pristatytos savo istorijose, perspektyvos. Idėjų istorijos prasme svarbu suprasti, kaip ir kur Daukanto politinėse koncepcijose atsispindėjo moderni suverenios valstybės idėja. Reikia pripažinti, kad pats valstybės sąvokos įvedimas yra labai glaudžiai susijęs būtent su minėtąja koncepcija. Jo istorijos veikaluose pavyko aptikti vienintelę vietą, kurioje minima valstybės sąvoka: „kožnas sau pats savo bare valdymieru, arba rykiu, norėjo būti, nuo ko ir kraštą tokio sau pono vadino valstybe“¹⁴⁵. Pati koncepcija nurodo į aiškiai nusakomą suvereniteto turėtoją (valdymierą, pasaulio valdovą) ir jo valdomą teritoriją (kraštą). Tokiu būdu valstybės sąvoka įgijo galios raiškos tam tikroje teritorijoje apibrėžtį ir tapo priešpriešinama natūraliai visuomenės (Daukanto veikaluose – ūkės) būklei, kurioje nėra aiškaus galios centro ir krašto gerovė priklauso nuo kiekvieno veikiančio *ūkininko*. Pabrėžtina, kad šioje koncepcijoje valstybės iškilimas seka po tobulos visuomeninės būklės, ūkės, radiklios transformacijos, leidžiant suprasti, kad valstybinė būklė ne tokia gera kaip prieš tai buvusi, ūkinė, visuotinės lygybės ir sutarimo būklė. Taigi valstybė Daukantui neatskiriama nuo aukščiausios valdžios buvimo fakto, kuris atsiranda dėl to susitarus „ūkininkams“.

Šiuos klausimus interpretuojant sąvokų istorijos pagalba reikėtų klausti, ko Daukantas galėjo siekti įvesdamas šią sąvoką? Kodėl nepasirinko kitų, labiau žinomų? Į šiuos klausimus galima atsakyti bandant suvokti, kokias funkcijas atliko pati koncepcija. Pirma, ji išreiškė tam tikrą būklę, kuri reiškė valdovo (abstraktaus, nebūtinai karaliaus ar kunigaikščio) valdomą teritoriją. Šiuo atveju galima kalbėti apie bandymus surasti universalią sąvoką, apibrėžiančią suvereną turinčią politiką. Kitaip sakant, pačiam Daukantui tai

¹⁴⁵ Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, 146.

veikiau buvo mokslinė sąvoka, kuri nebuvo tokia dažna ir svarbi kaip ūkės, viešpatystės ar „rikios“ sąvokos ir vartojama tik jo moksliniuose veikaluose. Antra, jau pats sąvokos vartojimas plėtojant lietuvių istorinės raidos koncepciją leidžia ją traktuoti kaip „temporalizuotą“ (susietą su istorine raida) – vienas vertus, valstybė iškilo kaip konkreti istorinės raidos pasekmė; kita vertus, tai universalus fenomenas, galintis būti visur ir visada. Galiausiai, valstybės sąvokos vartojimas galėjo padėti išvengti dviprasmiškumų, kurie būtų atsiradę dėl kitų sąvokų vartojimo: karalystė ir kunigaikštystė buvo sąvokos, aiškiai siejančios politiką su valdovu karaliaus ar kunigaikščio asmenyje; viešpatystė turėjo transcendentinės tvarkos konotacijų ir netiko moderniai pasaulietinės valdžios iškilimo teorijai apibūdinti¹⁴⁶; respublikos/bindrystės idealas ūkės pavidalu ne tik buvo būdingas neapibrėžtai praeičiai ir veikiau siektinas nei esantis, bet ir prieštaravo tuo metu įsigalėjusiai carinei monarchijai. Pastaruoju atveju net galima teigti, kad valstybė turėtų būti suprantama kaip antitezė ūkei ir/ar respublikai.

Politinės istorijos prasme svarbu pabrėžti, kad valstybė (taip pat ir ūkė) nebuvo svarbiausias istorinis subjektas, todėl jos (ne)buvimas netapo aktuali politinė ar istorinė problema. Galima kalbėti apie Daukanto konstruojamo tautinio/nacionalistinio naratyvo svarbą formuojantis moderniai lietuvių tautai ir valstybei *a posteriori*, tačiau čia svarbiau atkreipti dėmesį į tai, kad pagrindinė utopinė Daukanto programa buvo praeities aukštinimas ir dabarties taisyimas remiantis turimomis mokslo žiniomis. Politine prasme tai reiškė ūkės, kaip prigimtines visuomenės (politinės) būklės, teigiamą vertinimą. Valstybė tokioje interpretacijoje tampa svetima, nepriimtina (ar, tiksliau, priimtina tik iš būtinybės) būties forma susijusi su valdymierais – valdančiais pasaulį ir paneigiančiais (nors tai ir darančiais dėl pateisinamų priežasčių) prigimtinių visų lygybę. Bet kuri politija, pasireiškianti kaip valdymas, tampa represiniu būties modusu, besiskiriančiu nuo prigimtines būklės.

¹⁴⁶ Aprašydamas lietuvių tautos istoriją Daukantas remiasi prielaida, kad pirminis valdymas buvo teokratinis, žmonių, teigiančių, kad jie yra Dievo tarpininkai. Tik vėliau, esant nuolatiniams karams, iškilo rikiiai, karaliai, kaip pagrindiniai politikos valdytojai.

Tokiu būdu Daukanto kaip autoriaus, atspindinčio tam tikrą lietuviškos politinės minties formą ir darančio įtaką tolesnėms diskusijoms, reikšmę sunku pervertinti. Pirma, jis pats įvedė naujus politijos apibrėžimo terminus – valstybė ir ūkė. Pastaroji ypatingai įdomi ta prasme, kad turėtų būti suprantama kaip iki-politinė būklė, artima respublikos idealams. Tad Daukanto politijos koncepcija reiškiasi kaip įtampa tarp natūralios ūkės, visų laisvo veikimo, ir primestos valstybės, kažkieno valdymo. Valstybė Daukantui yra iš dalies neigiamas reiškiny, savotiška pasaulietinė viešpatija, atsirandanti dėl ambicijos būti suverenu-valdymieru. Jos sukūrimas ženklino neišvengiamą atsitraukimą nuo idealios prigimtinės ūkinės tvarkos, kurios geriausia alternatyva yra ne politinis, bet veikiau ekonominis tautos gerovės projektas. Tad jis jau yra modernus suvokdamas valstybę kaip autonomišką prievartos instituciją ir atskirdamas ją nuo prigimtinės visuomenės, tačiau dar tradiciškai suvokia prievartos centrą kaip įkūnytą valdovo asmenyje.

4. Valstybės koncepcijos sklaida: ideologizuotos sąvokos link XIX a. pab.-XX a. pr. raštijoje

Ankstesnėse dalyse buvo pristatytos valstybės sąvokos, išreiškiančios politiją, atsiradimo prielaidos ir suteiktos prasmės Daukanto raštuose. Buvo padaryta išvada, kad iki pat XIX a. penktojo dešimtmečio Daukantas šį skolinį iš latvių kalbos, viena vertus, vartojo kaip reikalaujantį papildomų nuorodų į kitas sąvokas, išreiškiančias politiją (karalystė, rikija), ir, kita vertus, naudojo kaip gana specifinį žodį, apibūdinantį būtent politiją, kuri siejama su pasaulietiniu suverenumu. Tolesnė darbo užduotis yra rekonstruoti šios sąvokos plėtrą, vartojimo pokyčius ir prasmės transformacijas, jei apskritai tokios įvyko. Remdamiesi Kosselecko metodologine nuostata galime tarti, kad valstybės sąvoka turėjo patirti modernybei būdingas sąvokų transformacijas: (a) demokratizaciją – buvusi tik specifinio mokslinio (šiuo atveju istorinio) žodyno dalimi ji pradeda vartoti visuotinai, anksčiau nebūdinguose kontekstuose; (b) politizaciją – tapti aktuali sąvoka politiniuose debatuose, įtraukta į kasdienes politinius ginčus dėl siekiamos politinės būklės; (c) ideologizaciją – tapti ideologinių diskusijų bei skirtingų pasaulėžiūrų argumentų dalimi. Tuo pat metu valstybei dar nesant esminei sąvokai apibūdinančiai politiją, ją galima nagrinėti per sąvokų istorijos prizmę, žiūrint į ją kaip į alternatyvią ar vis dar „konkuruojančią“ su kitomis politinėmis sąvokomis. Greta šios sąvokos istorinės analizės turėtų išryškėti ir politinės minties modernizacijos kryptys (idėjos raidos trajektorija) bei specifika (visuomenės politiškumo, politinės kultūros forma).

Reikia pripažinti, kad rašyti lietuviškų sąvokų istoriją XIX a. yra gana nemenkas iššūkis¹⁴⁷. Tai lemia keletas veiksnių. Pirma, lietuviška raštija vis dar

¹⁴⁷ Galima paminėti faktą, kad po Daukanto mirties valstybės terminas tikriausiai nebuvo vartojamas ar bent jau tikrai nebuvo populiarus. Tai leidžia teigti Lauryno Ivinskio „Lenkų-lietuvių“ sudarytas žodynas, kuriame valstybės sąvokos nėra, tačiau aptinkamos tokios politiją įprasminančios sąvokos kaip *ponibe*, *poniste* (lenk. *Panstwo*); *karaliste* (lenk. *Królestwo*), *bendramieninė*, *bendrawaldis* (lenk. *Rzeczpospolita*), *wieszpatas* (lenk. *Pan*) ir t.t., žr. Ona Kažukaiskaitė (sud.), *Lauryno Ivinskio lenkų-lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

buvo santykinai negausi, jau nekalbant apie tai, kad nebuvo specializuotų leidinių, skirtų tik politinėms ar juo labiau politinės teorijos temoms. Ir visgi naujų sąvokų įvedimas, bandymas paaiškinti jas „moderniojo mokslo“ priemonėmis, buvo neišvengiamas tiek, kiek buvo norima modernizuoti lietuvius. Tad siekiant parodyti sąvokos raidą bei santykį su kitomis sąvokomis, apibrėžiančiomis politiją XIX a., bus referuojama į bene didžiausią įtaką Lietuvos visuomenės ir raštijos raidai padariusius leidinius – Valančiaus raštus, svarbiausią to meto periodiką („Aušra“, „Varpas“, „Tėvynės sargas“) ir kitus šaltinius.

Antra, tiek politinio žodyno susidarymas, tiek politinių idėjų perėmimas turėtų būti vertinamas atsižvelgiant į gana specifinę kultūrinę ir politinę aplinką. Pirmuoju atveju derėtų turėti omenyje pirmiausia lenkų kultūrinės įtakos mastą ir matyti lietuviškos politinės minties formavimąsi kaip šios platesnės diskusijos dalį¹⁴⁸. Tuo pat metu, nors ir ne taip intensyviai, vyko ir idėjų apykaita su kitomis valstybėmis. Antruoju atveju neturėtų būti užmiršta carinės Rusijos politinė (taip pat ir auganti kultūrinė) įtaka, kuri ne tik trukdė išsakyti kai kurias politines idėjas Lietuvoje, bet ir gebėjo perinterpretuoti ar net formuluoti alternatyvią politinę paradigmą Vakarams. Galiausiai nereikia pamiršti, kad pačios Rusijos viešojoje erdvėje vyko aštri ideologinė polemika¹⁴⁹. Tad lietuvių politinės minties gimimas vyko neabejotinai sudėtingoje, dinamiškoje ir prieštaringoje intelektualinėje erdvėje. Šiuo atveju bus siekiama ne tiek išryškinti skirtingų kultūrinių bei intelektualinių įtakų pobūdį, reikšmę ir formą, kiek parodyti, kaip lietuvių kalboje buvo konceptualizuojama valstybė, nurodant kai kuriuos reikšmingiausius intelektualinės istorijos kontekstus.

¹⁴⁸ Pz., Rett Ludwikowski, *Główne nurtz polskiej myśli politychnej*. Warszawa: Panstwowe wydaw, 1982; Rett Ludwikowski, *Continuity and change in Poland: conservatism in polish political thought*. Washington: Catholic university of American press, 1991 ir kt.

¹⁴⁹ Leonard Schapiro, *Rationalism and nationalism in Russian 19th century political thought*. New Haven: Yale University Press, 1963; Andrzej Walicki, *A history of Russian thought: from enlightenment to marxism*. Stanford: Stanford University Press, 1979.

4.1. Motiejus Valančius ir katalikiškosios politinės minties būdai nusakyti politiją

Valančiaus vieta lietuvių intelektualinėje istorijoje yra ženkli mažiausiai dėl trijų priežasčių. Pirma, jis yra specifinės politinės ir kultūrinės tradicijos perėmėjas ir tęsėjas. Viena vertus, net ir nebūdamas politinis teoretikas, jis gali būti aiškiai susietas su katalikiškosios politinės minties tradicija, grindžiama tomistine filosofija, ir laikomas paveiktu to metu vis dar aktualios katalikiškosios apšvietos idėjų¹⁵⁰. Kita vertus, jis neabejotinai buvo susijęs su lietuviškąja bažnytine ir politinės istorijos tradicija, tad tikėtina, kad jam buvo gana gerai žinoma jau esanti lietuvių raštija, tiek lietuviakalbė, tiek visos ATR. Antra, jį reikia laikyti ypatingai reikšmingu to meto veikėju, svarbiu ne tik dvasininkams, bet ir pasaulietinei visuomenei. Apie jį galima kalbėti kaip apie Bažnyčios hierarchą, kaip apie politiką, turėjusį įtakos¹⁵¹ Bažnyčios santykiams su carinės Rusijos valdžia ir neabejotinai buvusį autoritetingą figūrą visuomenėje, ir kaip apie lietuvių kalbą, raštiją bei apskritai kultūrą puoselėjusį veikėją¹⁵². Trečia, dera pripažinti ir jo įtaką vėlesniems viešiesiems intelektualams, tiek „tautinei“ kunigijai, tiek pasaulietiniams intelektualams, kurie pabrėžė jo, kaip lietuvių puoselėjusio asmens, reikšmę¹⁵³.

Šio darbo kontekste Valančius interpretuojamas kaip tam tikros politinės minties skleidėjas. Tai aktualu ne tik bandant įvertinti Daukanto koncepcijų reikšmę tuometiniam religinių tekstų žodynui (galima kelti prielaidą, kad Telšiuose sudarinėjamo žodyno sąvokos turėjo būti integruotos į verčiamus religinius tekstus, o pati daukantiška valstybės koncepcija atsispindėti ir Valančiaus raštuose), bet ir bandant susieti XIX a. pradžios ir pabaigos lietuvių raštiją – po Daukanto mirties kurį laiką nebuvo lietuviškų

¹⁵⁰ Apie XIX a. katalikiškosios politinės minties transformaciją žiūrėti: Richard Butterwick, „Catholicism and Enlightenment in Poland-Lithuania.“ *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, Boston, 2010, 297-358.

¹⁵¹ Alvydas Jokubaitis, „Tautinė valstybė, o ne kunigaikštystė“. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 68-77.

¹⁵² Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiško universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999.

¹⁵³ Pvz., Juozas Tumas, *Motiejus Valančius, Pastabos pačiam sau*. Rytas: Klaipėda, 1929.

tekstų, kurie vertintų ar bandytų apibūdinti tuometinę politinę tikrovę¹⁵⁴. Kitaip sakant, jei bandytume ieškoti lietuviškų politinių tekstų bei minties pavyzdžių ir jiems priskirtume Daukantą, o kaip kitą etapą įvardintume tik „Aušros“ laikraštįje pasirodžiusią publicistiką, tarp šių dviejų tekstų grupių atsirastų nemenkas laiko tarpas. Būtent Valančiaus religinė, politinė ir istorinė beletristika šį plyšį bent iš dalies užpildo. Dar svarbiau yra tai, kad būtent Valančiaus asmenybė tampa savotišku mazgu tarp ankstyvojo XIX a. ir Daukanto bei vėlyvojo XIX a. ir „Aušros“, susiejančiu ne tik du skirtingus laikotarpius, bet ir katalikišką bei pasaulietinę intelektualinę tradiciją.

Paminėtini keli reikšmingiausi Valančiaus politinės beletristikos pavyzdžiai: „Perspėjimas“, „Prajautimas“, „Isz tamsybės wed tiktay kielis Teisybas“, iš italų kalbos versta popiežiaus Pijaus IX enciklika „Levate“ ir iš dalies „Ganytojiški laiškai“¹⁵⁵. Nors žanro požiūriu tai nėra gryna politinė beletristika, nes didžiausias dėmesys skiriamas išganymo ir Bažnyčios padėties valstybėje klausimams, vartojamas politinis žodynas yra ganėtinai iliustratyvus, o kai kurios formuluojamos politinės mintys leidžia gana aiškiai įvardinti Valančiaus sprendžiamus politinius klausimus ir jo politines nuostatas. Priminsiu, kad šio darbo kontekste svarbus tik vienas, valstybės konceptualizavimo, aspektas – ne tiek Valančiaus požiūris į tautinius klausimus ar santykis su Rusijos administracija (tokio pobūdžio tyrimai veikiausiai reprezentuotų „tradicinius“ istorinius tyrimus¹⁵⁶), kiek nurodymai į valstybės sąvoką bei galimą jos idėjinį turinį, kurie svarbūs šio darbo kontekste kaip reprezentuojantys politinės minties raidos trajektoriją. Tad klausimai išlieka gana panašūs į tuos, kurie buvo ne kartą kelti ankstesnėse dalyse: kokias sąvokas Valančius naudojo apibrėžti politijai? Ar išliko ryšys ir, jei taip, koks ryšys išliko su ankstesnėmis sampratomis? Koku mastu tam, kaip buvo formuluojama politijos samprata, turėjo įtakos politiniai, socialiniai ir idėjiniai

¹⁵⁴ Greta religinėms reikmėms naudojamų tekstų lietuvių kalba iš esmės buvo leidžiami tik kalendoriai.

¹⁵⁵ Juozas Jasaitis (sud.), *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001.

¹⁵⁶ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999; Juozas Jasaitis (sud.), *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli*. ir kt.

to meto kontekstai? Kaip tai koreguoja jau atsiradusią valstybės sampratos raidos trajektoriją?

Nors Didžiajame lietuvių kalbos žodyne nurodoma, kad Valančius vartojo žodį *valstybė*, tenka konstatuoti, kad jis kaip ir Daukantas buvo linkęs pirmenybę teikti kitoms sąvokoms. Mažą to, vienintelė vieta, kurioje pavartota šis terminas, yra „Žemaičių vyskupystėje“ pateikiamas, kaip manoma, XV a. laiško vertimas: „szwiesiausiu Lietuwos ir Russios didiu kunegajksztu Swutrigalu, kurs diel pajeszkoima tos zemes ir **walstibes** sawa, trauk lig pat zemes [...] idant **walstibes** sawa jeszkoim par romumą ir nusižeminimą“¹⁵⁷. [paryškinta mano, *aut.p.*] Reikėtų pripažinti, kad net ir šis pavartojimas kelia tam tikrų klausimų ar bent leidžia kelti prielaidą, kad šios sąvokos atsiradimas susijęs su Daukantu. Pirma, tai praktiškai vienintelė vieta, kurioje vartojama ši sąvoka politijai apibrėžti. Kitose vietose vartojama karalystė, kunigaikštystė ar ciecorystė, o patį suverenų valdovą dažniausiai nurodo kita Daukantui būdinga *waldimiero* sąvoka. Antra, kaip tik „Žemaičių vyskupystės“ rašymo metu Valančius bendravo ir glaudžiai bendradarbiavo su Daukantu: vyskupystės istorijoje kelis kartus nurodoma jo rašytoji istorija, o pati „Žemaičių vyskupystė“ buvo suprantama kaip bažnytinis sekuliaros daukantiškos istorijos atitikmuo. Vytautas Merkys net tvirtina, kad pirmieji trys „Žemaičių vyskupystės“ skyriai yra Daukanto darbų santrauka¹⁵⁸. Galiausiai tai, kokiam prasminiame lauke vartojama valstybės sąvoka, leidžia teigti, kad ji buvo labai artima daukantiškai bent jau suvokiant ją kaip neatsiejamą nuo suverenios asmens valdžios: Švitrigaila ieško žemės *ir* valstybės, kuri suprantama kaip jo galimo valdymo domenai; valstybės Švitrigaila dar neturi, valstybės faktiškai nėra (jam nevaldant ji dar nėra realizuota), bet valstybė gali atsirasti jam tapus valdymieru, tad pati valstybė veikia čia tėra suverenaus valdymo sinonimas.

Tuo tarpu kiti terminai, apibrėžiantys politiją ar nurodantys į politinio režimo pobūdį, yra kur kas dažnesni. Siekiant juos geriau apibrėžti ir suprasti,

¹⁵⁷ Motiejus Valančius, *Žemajtiu wiskupiste*. Vilnius: Juozapo Zavadskio spaustuvė, 1948, 67.

¹⁵⁸ Plačiau apie patį veikalą ir Valančiaus santykį su Daukantu iš Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, 149-167.

galima būtų išskirti kelių pobūdžių tekstus. Pirmiesiems priskirtini lietuviški tekstai, kuriuos, kaip manoma¹⁵⁹, sukūrė pats Valančius. Antrieji yra vertimai arba tekstai, kurie pateikiami iš karto dvejomis kalbomis, taip iliustratyviai atspindintys dviejų kalbėjimo praktikų skirtį, t.y. parodantys, kokios naujos sąvokos yra vartojamos politikai išreikšti. Pirmosios tekstų grupės turinio analizė leidžia identifikuoti kelias svarbiausias sąvokas nurodančias politiką, apie kurių prasminį turinį jau buvo kalbėta anksčiau: karalystė (Lenkų karalystė, Walakų [italų] karalystė ir t.t.), kunigaikštystė, šalis ir kraštas. Šis sąrašas iš esmės sutampa su Sirvydo išskirtomis politikomis, nebandant konceptualizuoti respublikos (bindrystės) ir atsisakant viešpatystės vartojimo. Tai neturėtų stebinti. Pirmuoju atveju, atsižvelgiant į LDK istoriją, respublika nebebuvo aktuali politinė tikrovė, o atsižvelgiant į Prancūzijos revoliucijos realijas ir modernų laicistinį respublikos supratimą ji galėjo būti suprantama kaip polemizuojanti su katalikiška tradicija¹⁶⁰. Antruoju, viešpatystės atveju, galima kalbėti apie procesą, kuris ankstesnėse dalyse buvo įvardijamas kaip sakralios imperijos sampratos pabaiga sekuliarėjančiame pasaulyje. Viešpats tapatinimas su transcendentine tvarka, kurios nebesiekė išreikšti moderni pasaulietinė valdžia. Tad nenuostabu, kad Rusijos politikai apibrėžti pasirenkama sąvoka *ciecorystė*, kuri sietina su bandymu apibrėžti plačią pasaulietinę valdžią, bet ne imperiją (viešpatystę) tradicine šio žodžio prasme. Tai ne tik atspindėjo konkrečią politinę sistemą – caro valdymą –, bet kartu nurodė jos pobūdį – ne iš Dievo, bet iš žmogaus kylantį valdymo procesą, t.y. leido imperijos kaip aukščiausios pasaulietinės valdžios sąvoką atriboti nuo viešpatystės, politikos turinčios transcendentinį dėmenį. Ta pati *ciecoriaus* sąvoka buvo taikoma ir kitiems pasaulietiniams valdovams, prancūzų (Napoleonui) ir vokiečių (Zygmantui), apibrėžti¹⁶¹.

¹⁵⁹ Nors yra nuomonių, kad kai kuriuos iš tekstų galėjo parašyti ne pats Valančius, tačiau neabejotina, kad jis su jais buvo susipažinęs – po jais yra vyskupo parašas.

¹⁶⁰ Apie katalikiškos politinės minties ir modernios politinės minties įtampas žr., Pierre Manent, „Krikščionybė ir demokratija: kelios pastabos religijos politinės istorijos klausimu, arba moderniosios politikos religinės istorijos klausimu.“ Kn. Vladimiras Laučius (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*. Vilnius: Aidai, 2001, 233-264.

¹⁶¹ Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, 6, 49. Pastebėtina, kad viešpaties sąvoka yra vartojama gana specifiniame kontekste. Ją Valančius įdeda į katalikybės abejojamo vyro lūpas į krikštijantį kunigaikštį

Visgi kur kas įdomesni ir daugiau pasakantys yra su Valančiumi siejami vertimai į lietuvių kalbą iš kitų kalbų. Vertimai iš lenkų ir rusų kalbų tik patvirtina anksčiau išsakytas mintis apie dažniausiai vartojamas sąvokas ir jų reikšmes. Taip kalbant apie Lietuvą ir Žemaitiją dažniausiai naudojamos sąvokos yra *крај/краь*, kurios verčiamos kaip kraštas arba šalis. Tik geografinė šios sąvokos dimensija, išskiriant vietos santykį su centru, bet nekalbant apie jokiais politines konotacijas, patvirtintina ir tokia ištrauka iš „Ganytojiškų laiškų“:

Lenkiškas tekstas	Lietuviškas tekstas
[...] niegdyś tak i w czasach obecnych prowincya Nasha słusznie i sprawiedliwie [...]	[...] kad dabarczio it serowie musu szalis tejsingaj [...] ¹⁶²

„mūsų provincijos“ sutapatinimas su „mūsų šalimi“ akivaizdžiai nurodo periferinį teritorijos statusą. Dar daugiau, pati Rusija niekur neįvardijama kaip valstybė ar viešpatystė ir apsiribojama jos susiejimu su valdovu – ciesoriumi, taip jai pačiai tampant *ciecoryste*¹⁶³. Vengimą ją sutapatinti su viešpatyste parodo kad ir toks faktas, jog rusiškai tituluojant carą Aleksandrą II „*зocyдарь умнепамоп*“ (t.y. naudojant dvi sąvokas, kurios abi lietuviškoje rašytinėje tradicijoje galėjo būti verčiamos kaip viešpats) pats Valančius vartoja tokią formuluotę kaip „*szwiesiausias ciecorius*“¹⁶⁴. Tokiu būdu pripažįstama aukščiausia ir neabejotina pasaulietinė caro valdžia, tačiau atsisakoma ją sieti su transcendentine tvarka.

Didžiausio dėmesio iš minėtų verstinių šaltinių nusipelno popiežiaus Pijaus IX enciklika „Levate“, skirta katalikų Bažnyčios padėčiai Rusijoje įvertinti. Ji, kaip politinės minties tekstas, pirmiausia įdomi dėl to, kad ne tik bandė nusakyti Bažnyčios autonomijos politikos (Rusijos imperijos) atžvilgiu

kreipiantis „šviesiausias viešpatie“. Kunigaikštis išjuokia abejojančią. Iliustratyvu, kad ši, bene mažiausiai istoriškai dokumentuota ir pagrįsta dalis, taip ir vadinasi – „Juokdarys“.

¹⁶² Motiejus Valančius, *Ganytojiški laiškai*. Vilnius: Žara, 2000.

¹⁶³ Ten pat.

¹⁶⁴ Ten pat.

klausimą, bet kartu vartojo modernų politinį žodyną. Modernus politinis žodynas čia suprantamas „skinneriška“ prasme – atsiranda naujos sąvokos ir sampratos, kuriomis apibūdinama politinė būklė ir taip kuriamos prielaidos naujai jos konceptualizacijai. Pavyzdžiui, mūsų nagrinėjimu atveju originale vartojamos tokios tik modernybėje įsitvirtinusios sąvokos kaip: *societa civile*, *Sovrano* ir *Stato*, turint omenyje modernias politines sąvokas. Popiežius Pijus IX *stato* mini net dviejose vietose, tačiau jų lietuviškas Valančiaus vertimas nėra vienodas:

Itališkas	Lietuviškas
[...] ed ogni sforzo per potere in quegle Stati rovesciare dalle fundamenta la Religione Cattolica.	[...] idant iszwersti isz paduju sawo szalisi wierą katalikiszką [...]
[...] alle legi dello Stato ed ai diritti del Sovrano [...]	[...] nera ko prieszingo istatimams ciesoristes ir prowaj waldimieriaus [...] ¹⁶⁵

Taigi terminas, tapatus italų kalboje, skirtingai verčiamas lietuvių ir, priklausomai nuo konteksto, ženklina arba šalį, kalbant apie krikščioniškas provincijas, arba *ciecorystę*, kalbant apie Rusiją. Tai leidžia daryti kelias reikšmingas išvadas. Pirma, moderni politinė mintis, suvoktina ir kaip suverenios pasaulietinės valstybės konceptualizavimas, jau buvo žinoma, tačiau lietuvių kalbos modernizavimas įvedant vieną bendrą sąvoką dar nebuvo įvykęs. Vartojamos ir „užmirštos“ sąvokos suponuoja, kad XIX a. katalikiškoje mintyje buvo aiškiai suvokta valdžios sekuliarizacijos tendencija. Vakaruose tai reiškėsi kaip *stato* sąvokos išpopuliarėjimas, tuo tarpu lietuvių kalboje tai sietina su *viešpatystės* sąvokos naudojimu išimtinai dvasiškai, sakralizuotai valdžiai išreikšti. Pasaulietinė valdžia buvo įvardinama per teritorines (šalis,

¹⁶⁵ Motiejus Valančius, *Gromata apskrita Szwento Tewo musu popežiaus Piusa IX, pas sawo aweles*. Tilžė: C. Albregs ir ko. Sp., 1868, 7, 9.

kraštas) ar su valdančiuoju subjektu (*ciecorysté*) siejamas sąvokas, kartu pripažįstant pasaulietinio *valdymieriaus*-suvereno reikšmę politijai.

Antra, ir tai sietina su tuometine emine politijos interpretacija, būtent *ciecorysté* Valančiui ženkliu politinę tvarką, kurioje buvo lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai. Ji, skirtingai nei vėliau atsiradusi valstybės sąvoka, negalėjo apibūdinti visų politijų, o apibrėžė tik *ciecoriaus* valdomą kraštą, suverenui priklausančią teritoriją. Nenuostabu, kad, kalbant apie kitas tautas, neturinčias *ciecoriaus*/caro, bet turinčias karalių arba kunigaikštį, vartojama karalystės arba kunigaikštystės sąvoka. Kad aukščiausias valdantis subjektas buvo būtinas politinei bendruomenei, nurodo ne tik terminų vartojimo specifika, bet ir paties Valančiaus pamąstymai apie vienintelę įmanomą politinę būklę retoriškai klausiant: „ar gal buti *ciecorystia* be *ciecoriaus*? *karalystia* be *karalaus*?“¹⁶⁶. *Ciesoriaus* ar *karaliaus* neturėjimas savaime reiškė išėjimą ir politinės būklės, anarchiją ir bevaldystę¹⁶⁷. Tad galima teigti, kad Valančius dar yra pusiaukelėje tarp tradicinės „personifikuotos“, su valdovo asmeniu ar tauta siejamos, politinės bendruomenės sampratos, ir modernios valstybės kaip abstraktaus suvereninio darinio sampratos.

Trečia, lyginant Valančiaus vartotas sąvokas ir plėtojamas idėjas su Daukanto politine istoriosofija, galima išryškinti politijos kaip specifinės politinės erdvės interpretacijų skirtumus ir panašumus. Akivaizdu, kad Valančius vengė neapibrėžtos „valstybės“ sąvokos ir vartojo „personifikuotus“ (sietus su karaliumi, *ciesoriumi* ar kt.) politijos terminus¹⁶⁸. Ūkė jam negalėjo išreikšti jokios tvarios politinės tvarkos, o valstybė buvo nebūtinai terminas apibrėžiant egzistuojančias politijas. Tad jų santykis su tuometine politine tikrove taip pat iš dalies skyrėsi – *ciesorystė* Valančiui yra politinė duotybė, su kuria reikia sugyventi; bet kokia valstybė Daukantui yra dirbtinė būklė, kuri prieštarauja prigimtinėi visuomenės tvarkai. Visgi tiek Valančius, tiek

¹⁶⁶ Motiejus Valančius, *Sznialkiesis Katalika su nekataliku*. Tilžė, 1868, 17.

¹⁶⁷ Šią mintį reikėtų suprasti iš platesnės to meto katalikiškos minties perspektyvos ir Pijaus IX politinės minties, plėtotos enciklikose, iš kurių svarbiausios *Nostis et Nobiscum*, *Qui Nuper*, *Nullis Certe Verbis*, *Ubi Nos*.

¹⁶⁸ Tai galima būtų sieti su Valančiaus kalbos programa – jis siekė vartoti sąvokas, kurios buvo suprantamos paprastai liaudžiai ir į Daukanto vartojamus naujadarus žiūrėjo skeptiškai.

Daukantas matė, kad valstybė pirmiausiai sietina su suvereniu valdytoju. Dar daugiau, nei vienas iš intelektualų nesuvokė ar bent atvirai nesiejo kultūrinės tautos ir valstybingumo kaip politikai būdingų elementų.

Tad Valančiaus reikšmė modernizuojant lietuvišką politinį žodyną laikytina minimalia – valstybė vėliau tapo (ir kurį laiką net pati jau desakralizuota *viešpatystės* sąvoka buvo) svarbiausia sąvoka politikai apibrėžti. Tačiau tokios išvados jokių būdu negalima daryti kalbant apie modernios valstybės idėjos sklaidą – buvo ne tik reaguojama, bet ir, kiek tai buvo įmanoma, bandoma išlaikyti tradicinę politikos sampratą. Šiuo atveju išskirtini keli svarbiausi aspektai: a) politikai būtinas aukščiausias valdovas, suverenas (valdymieras), konkretaus karaliaus ar ciesoriaus asmenyje; b) galima aiškiai išskirti tradicinę katalikiškais principais besivadovaujančią viešpatystę ir modernią, suverenią, pasaulietinę valstybę; c) lietuviai turi savo geografinį kraštą, kuris nėra politiškai išskirtinis, savivaldus, nors neabejotinai turi savo kultūrinę ir religinę specifiką. Atsižvelgiant į tai, Valančiaus plėtotą politinę mintis net gali būti laikoma „nevalstybine“ keliomis prasmėmis: a) sąvokų istorijos prasme „valstybės“ sąvokos Lietuvos mintyje vis dar nėra; b) idėjų istorijos prasme politija kaip darinys yra negalima be aiškaus suvereno (karaliaus, ciecoriaus ar kito), todėl abstraktus valstybės supratimas yra nebūtinai; c) pripažįstama, kad lietuvių politikos (abstrakčios valstybės ar karalystės forma) nėra, o jos sukūrimas nekeliamas kaip Valančiaus tikslas – lietuviai gali gyventi bet kuriame politiniame darinyje, jei tik jis nekliudo dvasiniam lietuvių išganymui. Tačiau, jei taip, su kuo reikėtų sieti modernios valstybės sampratos įtvirtinimą?

4.2. Publicistiniai ieškojimai

Ankstesnė dalis parodė, kad Daukantui pavartojus valstybės sąvoką ji ne tik netapo dominuojančia, bet net nebuvo vartojama kaip politiką išreiškiantis terminas. Dar daugiau, tęstinumas reikėsi ne tiek sąvokų vartojimu, kiek plėtojamų idėjų pobūdžiu – politija vis dar sieta su valdančiuoju asmeniu, nors

pastarasis ir buvo suprantamas kaip pasaulietinis suverenai. Šios dalies pagrindinis tikslas parodyti, kurlink krypo bandymai lietuviškai apibrėžti politiką XIX a. pabaigos publicistikoje, pradedant nuo „Aušros“ ir apimant XX a. pr., kuomet valstybės sąvoka ne tik vėl pasirodo, bet tampa svarbiausia nusakant esamą politinę tvarką. Taigi kurį laiką naudojamos gana skirtingos sąvokos, kurios leidžia kalbėti apie politinio žodyno susiskaldymą. Kitaip sakant, lietuvių kalbos „subendrinimas“, sprendimas vartoti „valstybę“ kaip svarbiausią politiką apibrėžiantį žodį įvyko tik XX a. pradžioje. Nepaisant to, pradėjus visuotinai ją vartoti skirtinguose kontekstuose (Kosselecko žodžiais tariant, ją demokratizavus), kalbant apie politikos būklę ir politinę lietuvių padėtį joje (sąvoką politizavus), valstybės sąvoka neišvengiamai tapo aiškiai ideologizuota, t.y. ja buvo nevienareikšmiškai apibrėžiama esama ir būsima politinė santvarka, akcentuojami skirtingi politikos ir jos santykio su asmeniu modeliai, ji tapo svarbi ideologinėse diskusijose.

Pirmoji populiarioji raštija po Valančiaus ir bene pirmoji tikroji publicistika, palietusi politines ir socialines lietuvių kultūros problemas, siejama su „Aušros“ laikraščiu. Nors jis ėjo vos pusketvirtų metų, vartojamos politikos sąvokos nėra vienareikšmiškos ir nurodo į skirtingus politinį gyvenimo aspektus. Neabejotinai dažniausiai vartojama sąvoka politikai išreikšti buvo tėviškė¹⁶⁹. Tėviškė kaip ašinė sąvoka buvo naudojama aiškiai apibrėžtame semantiniame lauke ir beveik visada susijusi su subjektyviu jausminiu nusistatymu – ji yra meilės objektas ir sielojamasi, kad yra „nuvargusi“: „už jo meilę dėl musu nuvargintos teviszkes ir kalbos“¹⁷⁰; „karszta meilė dėl savo teviszkes“ ir pan. Kita vertus, ji yra aiškiai lokalizuotas ir visada esantis darinys, kuriame gimstama ir gyvenama. Šia prasme rūpinimasis tėviške pirmiausia reiškia dėmesį konkrečiai gyvenamai vietai (ne veltui kitos populiariausios sąvokos yra „toponominės“ – kraštas ir šalis), neretai išskiriant rūpinimąsi kalba kaip atskirą užduotį (visgi šie du

¹⁶⁹ Įsitikinimas, kad tėviškė yra svarbiausia asmens socialinės patirties dimensija buvo toks stiprus, kad neretai tai buvo mitologizuojama, pavyzdžiui, viename iš straipsnių teigiama, kad paskutinis Vytauto žodis buvo „Tėvynė“.

¹⁷⁰ Jonas Šliūpas, „Debesu iszsklaidymas.“ *Auszra*, 4, 1882.

programiniai elementai ne tik minimi kartu, bet neretai ir sutampa teigiant, kad „nėr tėvynės be liežuvio“¹⁷¹). Pastebėtina, kad tėviškės sąvoka vartojama skirtinguose žanruose (tiek poetiniame, tiek labiau moksliniame ar publicistiniame), tačiau visur veikia kaip pasyvus ir globotinas darinys, neatsiejamas nuo asmens ir tautos kasdienės būklės.

Šalia minėtų tradicinių ir visuotinai suprantamų sąvokų politikai išreikšti atsiranda ir kitos, nurodančios į valdymo fenomeną. Skirtingai nei Valančiaus atstovauta katalikiška tradicija, tarp jų jau pasitaiko viešpatystės sąvoka (viespatystės bankas, „Rusijos valdžia teiksis daleisti įkūrimų tokios draugystės savo viešpatystėje“¹⁷² etc.) pirmiausia siejama su Rusijos imperija. Tačiau šiuo atveju būtina pabrėžti ne tik sąvokinę, bet ir reikšmingą semantinę inovaciją – viešpataujantis subjektas čia dažniau ne imperatorius/ciecorius, bet pati Rusijos valdžia; viešpatavimas ir viešpatystė siejama su administraciniu aparatu. Tai nurodo mažiausiai du reikšmingus procesus. Viena vertus, vyksta tolesnė žodyno sekuliarizacija naudojant sąvokas, kurios nebeturi transcendentinio matmens. Kita vertus, politijos įprasminimas toliau modernizuojamas – viešpatystė yra universalus fenomenas ir, tai ypatingai svarbu, gali būti atsieta nuo valdovo, viešpaties asmens, tampa siejama su pačiu valdymo procesu. Nenuostabu, kad valdymo ir pavaldumo santykiams nusakyti taip pat neretai naudojama valdystės sąvoka. Ji įdomi tuo, kad keliose vietose *valdystė* vartojama ne tik kaip konkretaus subjekto/institucijos valdymas, bet taip pat siejama su visos tautos valdymu (pvz., „taip tai lietuvininkų valdystėje patilpo daug ruskių šalių“ ir pan.). Tad pats suverenus valdymas(is), kuris gali būti visiškai anonimiškas, yra vienintelė būtina sąlyga kalbant apie viešpatystę.

Šios dvi – tėvyniškumo ir valdymo – politijos interpretacijos yra svarbios ir bene daugiausia vietos politinės bendruomenės prigimties klausimams skiriančiame Jono Šliūpo straipsnyje¹⁷³. Keliant klausimą, koks tėvyniškumas (rūpinimasis tėvyne) yra geriausias, pateikiami trys politinės

¹⁷¹ Jurgis Zaurveinas, „Kalbos dalykuose.“ *Auszra*, 2, 1883.

¹⁷² Ten pat.

¹⁷³ Jonas Šliūpas, „Tikrasis jėszkinis tevyniszkumo.“ *Auszra*, 1-3, 1884.

bendruomenės prigimties supratimo modeliai, kurie, pasak Šliūpo, matomi tarp lietuvių intelektualų: politija kaip karinis darinys (politijos atgimimas matomas kaip kariaujančios bendrijos atkūrimas; įdomu tai, kad tai sutapatinama su politišku Lietuvos atgimimu); politija kaip kultūrinis darinys (politijos atgimimas matomas išimtinai kaip kultūros, pirmiausia kalbos, puoselėjimas ir žmonių švietimas); politija kaip ekonominis darinys (politijos atgimimas matomas kaip ekonominis pakilimas; ekonomikos, bendros veiklos akcentavimas nėra atsitiktinis, nes tauta šioje koncepcijoje suprantama išimtinai kaip bendrų ekonominių veiklų susaistytas darinys). Galima įtarti, kad šios trys paradigmos pirmiausia buvo paties Šliūpo teorinių prielaidų apie valstybės prigimtį apibendrinimas jau remiantis modernios nacionalinės valstybės samprata. Tačiau ne tik tai – jos galėjo atspindėti realius politinius debatus Lietuvos intelektualiniame gyvenime ir leidžia identifikuoti svarbiausius kultūrinius-intelektualius sąjūdžius, galėjusius toliau plėtoti Lietuvos politinės minties ir valstybės konceptualizavimo formas.

Šia prasme neabejotinai svarbiausias ir didžiausią įtaką moderniai lietuviškai politinei minčiai padaręs judėjimas sietinas su „Varpo“ laikraščiu. Jis atliko mažiausiai tris funkcijas, kurios yra aktualios šio darbo kontekste: a) atvirai deklaravo savo tęstinumą ir santykį su ankstesniu politiniu žodynu ir kartu politine mintimi, pirmiausia „Aušros“ laikraščiu (savotiška tradicijos tęsa); b) buvo bene svarbiausias ir ilgiausiai ėjęs pasaulietinės raštijos pavyzdys (ilgalaikis aktualumas visuomenei); c) sukūrė prielaidas skirtingų intelektualinių grupių išsiskyrimui ir ilgainiui tapo jų suvokiamas kaip istoriškai svarbus leidinys (reikšmingumas ateičiai).

Minėtos trys tezės tampa svarbios analizuojant vartotų politijos sampratų kaitą ir apskritai pasirinkimus. Pabrėžtina, kad, tęsiant „Aušros“ tradiciją, pirmųjų numerių ašinė sąvoka apibrėžiant politiją išlieka „tėvynė“. Šios sąvokos normatyvinis krūvis yra tapatus ankstesniajam ir sietinas su sentimentais gyvenamajai žemei, kalbai ir papročiams. Rūpinimasis tėvyne, bet ne viešpatyste, kraštu, valstybe (tokia sąvoka dar nebuvo vartojama) ar netgi tauta (tai tik vienas iš svarbiausių tėvyniškumo elementų), tampa svarbiausiu

varpininkų programos tikslu. Visgi tėvynės kaip pagrindinės sąvokos politikai išreikšti vartojimas buvo nuosekliai pakeistas kitomis, gana artimomis dabar vartojamai valstybės sąvokai. Bene dažniausiai vartojamos iš jų „Varpe“ buvo dvi: viešpatystė (ypatingai dažnai vartota Motiejaus Lozoraičio) ir valstija. Pastebėtina, kad minėtos dvi sąvokos moderniai politikai įprasminėti vartojamos praktiškai analogiškuose kontekstuose. Jų semantinis laukas bei joms suteikiamos reikšmės iš esmės niekuo nesiskiria (kartu jos praktiškai tapačios šiuolaikinei valstybės sampratai) ir apima gana platų spektrą politikos raiškos formų: tai ir tam tikra teritorija, ir kažkokio subjekto valdymas(is), ir abstrakti valdžia. Kad ši transformacija nebuvo atsitiktinė ir yra giluminė, leidžia teigti keletas argumentų.

Pirma, pačių šių sąvokų atsiradimas ir įvedimas ženklina naują požiūrį į Lietuvos visuomenę ir kalbą. Pagrindinė „varpininkų“ ambicija tampa ne atkurti ar išlaikyti ypatingą lietuvišką gyvenimo būdą, bet pasiūlyti alternatyvą. Įsipareigojimas puoselėti gryną lietuvių kalbą ir noras plėtoti skirtingas mokslines paradigmas Lietuvoje susidūrė su dilema – kaip geriausiai sukurti lietuvišką žodyną srityse, kurių valstiečiai lietuviai nepraktikuoja ir kuriose dėl šios priežasties neturi lietuviškų sąvokų. Paprasčiausia išeitimi tampa kurti naują žodyną. Vincas Kudirka rašo atvirai: „Jei mes pamažėli bandomė dailinti terminologiją kitų skyrių idant palengvinti darbą mūsų įpėdiniam, tai dėl ko turime pamiršti politikos terminologiją?“¹⁷⁴ Dirbtinai konstruojamos ir lingvistiniais argumentais grindžiamos kalbos grynumo sampratos leidžia paaiškinti ir tai, kodėl *valstybė* kaip sąvoka galėjo būti „pagrįstai“ atmesta. Bene žinomiausias „Varpo“ kalbininkas Jonas Jablonskis (Obelaitis) teigia: „per pridėjimą pabaigos –ybė niekuomet nauji žodžiai nesigauna nuo subjektyvų, bet visuomet nuo adjektyvų“¹⁷⁵. Šiuo atveju valstybės sąvoka nebuvo siejama su jokiū būdvardžiu, tad turėjo būti atmesta ir pakeista kita.

Antra, diegiant naujas sąvokas buvo siekiama ne tik sulietuvinti mokslinę kalbą, bet ir ją įdiegti kasdienėje ir mokslinėje kalbinėje praktikoje.

¹⁷⁴ Vincas Kudirka, „Tėvyniški varpai.“ *Varpas*, 11, 1892, 155.

¹⁷⁵ Komentaras Varpe: Jonas Jablonskis, *Varpas*, 8, 1894. Kad pats Jablonskis valstybės sąvokos vartojimu nebuvo patenkintas net jai išpopuliarėjus pastebi ir jau minėtas jo mokinys Skardžius.

Tai ne paprasta šalutinė naujų sąvokų vartojimo naujuose kontekstuose pasekmė, bet gana sąmoningas noras, pagrįstas progresyvistine nuostata – siekiama sekti ir perimti labiau pažengusių Europos valstybių laimėjimus (tarp jų ir mokslinius). Progresyvistinė visuomenės raidos koncepcija reiškė, kad lietuviai turėtų pasivyti „Vakarus“, o lituanizacija reiškė tik tai, kad turi būti sukurtas lietuviškas žodynas, kuris leistų geriausiai suprasti ir paaiškinti tuos laimėjimus. Būtent naujai vartojamos „viešpatystės“ ir „valstijos“ sąvokos jau yra sietinos su abstrakčiu, į valdymo formą nenurodančiu ir su valdovo asmeniu nesiejamu, politinės sistemos apibūdinimu. Jos pakeičia ir išstumia buvusią poetišką-kultūrinę tėvyniškumo sampratą, kuri daugiausiai koncentruojasi į asmens santykį su gyvenamąja erdve. Čia valstijos ar viešpatystės samprata siejama su visuomenės funkcionavimu, valdymu; dalykiniu, bet ne kultūriniu asmens pradū.

Tai sukuria prielaidas formuoti vienai fundamentaliai politijos interpretacijų skirčiai. Politija kaip tėvynė išreiškia savą ir artimą tvarką, taip tapdama kultūrinio lietuviškumo ašimi. Politija kaip viešpatystė ar valstija ženklina dirbtinai sukurtą valdymo tvarką ir ją sieja su neefektyvia Rusijos valdžia. Ši perskyra taip pat gali būti suprasta kaip dvasinės ir „mediagiškos“ politijos prigimties atskyrimas, kai *tėvynė* sietina su pirmąja, o *viešpatystė/valstija* – su antrąja. Nenuostabu, kad „Varpui“ pirmiausia deklaruojant siekį pakelti materialinę krašto gyventojų gerovę tėvynės sąvoka gana greitai buvo pakeista kur kas formalesne viešpatystės – pastaroji sąvoka kur kas geriau atitiko nuostatą, kad gerovei sukurti tereikia tinkamai veikiančių valdančiųjų institucijų. Būtent patvaldiškos viešpatystės (suverenios valstybės), savarankiškai tenkinančios savo gerovės (pirmiausia ekonominės) poreikius, atsiradimas ženklino modernios politijos susikūrimą. Ši tendencija dar labiau išryškėjo vėliau: valstija vis dažniau interpretuojama iš politinės ekonomijos pozicijų, t.y. matant ją tik kaip kiekybiškai didesnę drauginį ūkį¹⁷⁶, kuris nėra kažkuo kokybiškai besiskiriantis nuo kitų ekonominės/gerovės siekimo veiklos formų ir tiesiog turėtų užtikrinti efektyvų administravimą, tvarką ir teisingumą.

¹⁷⁶ Liūtas (Petras Leonas), „Privatiška ir drauginė ūkės organizacija.“ *Varpas*, 10, 1890.

Visgi nereikia manyti, kad „Varpo“ plėtota politinė mintis išreiškė visą tuometinės politikos konceptualizavimo būdų spektrą. Iliustruojant jos santykį su kitais šaltiniais ir platesne intelektualine bei politine erdve verta atkreipti dėmesį į kitą reikšmingą to meto šaltinį – su katalikų Bažnyčia sieta „Tėvynės sargą“. Dar kartą verta priminti, kad „varpininkai“ prioritetą teikė „mediagiškai“ gerovei ir, kartu, viešpatystės/valstijos sąvokai. Šis susiejimas nėra atsitiktinis – aukščiausios valdžios institucijos, arba viešpatystės, tampa svarbiausiais veiksniais gerinant švietimą, suteikiant palankias sąlygas ekonominei plėtrai ir politiniam dalyvavimui. Nusakant tėvynės ir viešpatystės santykį galima teigti, kad tik esant palankiai viešpatystės politikai galima tikėtis tėvynės gerovės. Tad LDP programoje numatyta „viešpatystės“ nepriklausomybė turėtų būti matoma ne tik kaip tėvynės laisvės siekimas, bet kaip geriausia priemonė užtikrinti savarankiškus sprendimus, kurie būtų palankiausi ekonominei ir socialinei žmonių (tautos/tėvynės) raidai. Trumpai sakant, viešpatystė turi būti tam, kad užtikrintų tėvynės materialinę gerovę, autonomiškumą ir aukščiausią, jokio pasaulietiško ar dangiško subjekto neribojamą, valdžią tam tikroje teritorijoje.

Kitoks viešpatystės ir tėvynės santykio modelis nurodomas katalikiškame „Tėvynės sarge“. Pirmiausia pabrėžtina, kad vien „viešpatystės“ sąvokos vartojimas leidžia išvelgti modernybės įtaką – ji čia ženklina ne transcendentinės tvarkos idėja grindžiamą, bet pasaulietišką valdžią. Tačiau pasaulietinei tvarkai ir žmogiškajai kasdienybei paaiškinti greta jos vartojama ir, skirtingai nei varpininkų koncepcijoje, net yra svarbesnė sąvoka – *tėvynė*¹⁷⁷. Žvelgiant iš idėjų istorijos perspektyvos, *Tėvynę* derėtų suprasti kaip savotišką poleminę sąvoką, kuri naudojama pagrįsti alternatyvią „pozityvistinei“ politikos kaip viešpatystės interpretacijai. Pripažįstama, kad viešpatystė yra „svietiškos“ valdžios pasireiškimo forma arba pats valdymo procesas: „svietiškoji valdžia turi tikslą žemesnį – rūpinasi žmogui suteikti ramybę žemiškame gyvenime t.y., lyglaikinę laimę tegali suteikti“; tačiau čia pat papildoma: „o juogei

¹⁷⁷ Kita vertus, reikia pripažinti, kad kai kuriuose varpininkų straipsniuose buvo atvirai priekaištaujama, kad „Tėvynės sarge“ žodis *tėvynė*, skirtingai nei žodis *Dievas*, rašomas iš mažosios raidės. Tai, kritikų teigimu, rodo kunigų nepatriotiškumą.

žemiškas žmonių gyvenimas yra prisitaisymas tik prie amžinojo gyvenimo, prie dangaus karalystės¹⁷⁸. Tad viešpatystė atstovauja tik pasaulietinei tvarkai, kuri, remiantis tuo metu atgimstančia tomistine filosofija, būtų teisinga, jeigu atitiktų prigimtinę tvarką. Dieviškosios tvarkos principas neapsiriboja materialinės žmonių gerovės siekiančios valdžios buvimu. Kur kas svarbesnis yra prigimtinis žmogaus socialumas, kuris ir reiškiasi kaip „tėvyniškumas“, santykis su natūralia gyvenamąja aplinka, tėvyne: „jis [žmogus] myli savo krašto dvasę, netiktai žemę [...] ir tėvynės meilė yra mūsų prigimimui **Sutvertojo duota**“ [paryškinta tekste, *aut. p.*]¹⁷⁹. Taigi būtent (a) aukščiausia pasaulietinė valdžia, (b) su pasauliu žmogų susiejanti tėvynė ir (c) žmogaus meilė jai tampa neišvengiama kiekvieno asmens tikrovė, kurią ir yra būtina pripažinti bei puoselėti. Ypatingai svarbu tai, kad dvasinio prado viršenybė prieš kūniškąją (tai, kas varpininkams žmogišką patirtį sutapatinus tik su materialinės gerovės kūrimu tėra nereikšminga poetika, moksliskai nepagrįsti teiginiai) katalikiškos politinės minties tradicijoje yra fundamentalus principas, kuris apibrėžia pasaulietinės valdžios, viešpatystės, ribas ir garantuoja bendruomenės tęstinumą (dieviškoji tvarka yra amžina) ir integralumą/pilnatviškumą (žmogus visada yra dieviškos tvarkos, taip pat ir esamos socialinės, dalimi).

Galima teigti, kad viešpatystė, pirmiausia dėl istorinių priežasčių (carinės Rusijos politikos), abejose koncepcijose atlieka iš esmės negatyvias funkcijas: varpininkams ji yra svetima, blogai veikianti, žmonių gerovės neskatinanti institucinė tikrovė (radikali šio teiginio versija gali būti Frydricho Engelso citata „Varpe“: „viešpatystė tai organizacija prispaudimo ir tvarkos“¹⁸⁰); „sargiečiams“ ji veikia kaip potencialiai pavojingas darinys, galintis sugriauti (o stačiatikiškos Rusijos bei laicistinių Vakarų idėjų kontekste – užkertanti) katalikišką pasaulėžiūrą. Tačiau pabrėžtina, kad ir vieniems, ir kitiems ji yra svarbi, nes daro tiesioginę įtaką asmenų gerovei. Tiesa, pirmiesiems tai tik priemonė sukurti gerą socialinę ir ekonominę tvarką;

¹⁷⁸ D. D. (Bikinas Juozas), „Apie svietišką ir dvasišką valdžią.“ *Tėvynės sargas*, 2, 1896, 2-3.

¹⁷⁹ Dievmedis (?), „Ir vėl – tėvynės meilė.“ *Tėvynės sargas*, 10, 1896, 6.

¹⁸⁰ Pagrandis (Rapolas Skipitis), „Luomų antagonizmas.“ *Varpas*, 10, 1900, 115.

antriesiems – natūralus žmogiškos patirties elementas, bandantis „apginti prigimtas žmonių tiesas ir užlaikyti ramybę ir teisybę“¹⁸¹. Kaip bebūtų, abi šios politinės minties formos ženklina atsikyrimą nuo Daukanto ir Valančiaus linijos – nė vienoje iš jų aiškiai įkūnytas suverenas nebėra vienintelė sąlyga politikai būti. Tam tikra prasme, savo politikos įprasminimo forma jos ne mažiau skiriasi nuo į praeitį nukreiptos, romantiškos ir kultūrinės „Aušros“ koncepcijos – tėvynė ir toliau yra neatskiriama nuo žmogaus tikrovė, tačiau ypač svarbią reikšmę užima kolektyvinio asmens (tautos ar visuomenės) buvimas, leidžiantis kalbėti ne tik apie asmeninį, bet ir apie bendruomeninį savivaldumą. Tokia politikos kaip tautos tėvynės samprata jau yra neatskiriama nuo demokratijos kaip demoso valdymosi.

4.3. „Valstybės“ atradimas ir idėjos demokratizacija

Kaip parodė sąvokų, apibrėžiančių politiką, analizė, XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje politiką įprasminančių žodžių vartojimas gana smarkiai skyrėsi (žr. lentelę *Lietuviškos politikos sąvokos*). Bendriausia prasme galima išskirti kelias sąvokų grupes, kuriomis buvo apibrėžiama politija: a) sąvokos, nurodžiusios politikos valdymo pobūdį (karalystė, *ciecorystė*, kunigaikštystė, iš dalies, viešpatystė); b) sąvokos, nurodžiusios veikiau geografinį, iš subjekto patirties kylantį santykį su aplinka (tėviškė, šalis, kraštas); c) sąvokos, nurodžiusios politikos kaip su valdymu susijusio fenomeno prigimtį (valdystė, valstija, iš dalies viešpatystė). Būtent pastaroji sąvokų grupė semantiškai artima dabar vartojamai valstybės sąvokai ir turėtų būti suprantamos kaip modernizuoto politinio žodyno pavyzdys – šiomis sąvokomis žymimas abstraktus, su jokių asmeniu nesiejamas fenomenas, galintis nusakyti visus esamus ir istoriškai egzistavusius politinius darinius.

¹⁸¹ D. D.(Juozas Bikinas), 10.

Lentelė. Lietuviškos politikos sąvokos.

Šaltinis	Laikotarpis	Politiją nusakančios sąvokos
K. Sirvydas	XVI a.	Bindrystė, visatinė, viešpatystė, valdžioimas, tėvykščia
P. Ruigys, K. Milkus	XVIII a.	Valdanija, karalystė, viešpatystė, ponystė, viešpatavimas
S. Daukantas	XIX a. pirmos pusės pabaiga	Ūkė, valstybė, rikia, kunigaikštystė, karalystė, kraštas, lieta (?)
L. Ivinskis	XIX a. vidurys	ponibe, poniste, karaliste, bendramieninė, bendrawaldis
M. Valančius	XIX a. antros pusės pradžia	Ciecorystė, kraštas/šalis, karalystė
Aušra	1882-1885	Tėvynė, kraštas/šalis, ciecorystė, valdytė, valstija (kaip pavietas)
Varpas	1889-1905	Tėvynė, valstija, viešpatystė, šalis/kraštas
Tėvynės sargas	1896-1904	Tėvynė, viešpatystė, šalis/kraštas

1905 m. svarbūs ne tik kilusių diskusijų dėl lietuvių politinės bendruomenės ateities kontekste, bet ir kaip metai, nuo kurių galima pradėti kalbėti apie valstybės sąvokos sugrįžimą į lietuvių kalbą. Viename paskutiniųjų „Varpo“ numerių valstijos sąvoka yra pakeičiama į valstybės sąvoką ir jau vartojama visame laikraštyje¹⁸². Beveik tuo pačiu metu ši sąvoka atsiranda ir pirmojo lietuvių kalba leidžiamo dienraščio „Vilniaus žinios“ puslapiuose. Toks sutapimas gali būti laikomas atsitiktiniu¹⁸³, tačiau, kaip bebūtų, nuo šių metų valstybės sąvoka tampa vis aktyviau vartojama šalia kitų (valstijos ir viešpatystės), kol ilgainiui jas visiškai išstumia. Šį faktą puikiai iliustruoja

¹⁸² *Varpas*, 9 – 10, 1905; kalbama apie „Rusijos valstybės konstituciją“, siekiama „atsiskirti nuo rusų valstybės“ ir pan.

¹⁸³ Reiktų pažymėti, kad prie abiejų laikraščių kalbos redagavimo prisidėjo Jablonskis, tuo metu gyvenęs Vilniuje.

sąvokų vartojamas Didžiojo Vilniaus Seimo dokumentuose: lietuvių suvažiavimo Vilniuje programos 5 punkte kalbama apie „rinkimus į Viešpatystės seimą“; suvažiavimo nutarime naudojama „valstijos“ sąvoka; tuo tarpu LSDP siūlytoje programoje ir vėliau sušaukto susirinkimo nutarimuose išimtinai vartojama valstybės sąvoka¹⁸⁴.

„Valstybės“ sąvokos išgalėjimo lietuviškame politiniame žodyne priežastis nurodyti nelengva. Nors daugelyje žiniasklaidos priemonių XX a. pr. vis dar vartojama valstijos sąvoka, tačiau, pavyzdžiui, Jurgio Šlapelio sudarytame „Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlyje“ valstybė yra įtraukta kaip aiškintina sąvoka ir susiejama su žodžiais viešpatystė ir karalystė¹⁸⁵. Dar 1934 m. žurnale „Teisė“ teisininkas Kazys Šamajauskas, bandydamas sukurti lietuviškesnę teisinę terminiją, įrodinėja, kad valstybės (taip pat ir klaidinga valstijos) sąvoka turi būti pakeista į viešpatijos: „laikantis kalbos mokslų reikalavimų, *valstybę reikėtų vadinti valstija*. [Bet] žodis valstija padaryta iš daiktavardžio valsčius. Valstija – tai valsčių visuma, kompleksas. Bet valsčius – tai teritorijos dalelė, o teritorija – antraeilis valstybės dalykas. Aukščiausiai, suvereninei valdžiai išreikšti lietuviškoje kalboje yra vienintelis žodis – *viešpatauti*. Tą organizaciją lietuviai turi vadinti ne valstybė, o *viešpatija*“ [paryškinta tekste, *aut. p.*] ¹⁸⁶. Tame pačiame numeryje jo ambiciją iš kalbotyrinių pozicijų kritikuoja Skardžius. Pasak jo, viešpatija reikštų „viešpačių rinkinį“, tad „geriau tinka plačiai pažįstama viešpatystė [...] Dabar viešpats ir viešpatystė yra įgavę kitokios reikšmės, ir todėl, manau, būtų labai sunku tie žodžiai pritaikinti prezidentui ir valstybei vadinti“¹⁸⁷. Tas pats Skardžius valstybės sąvokos vartojimo priimtinumą gina ir kur kas vėliau, 1952 m. Amerikos lietuvių laikraštyje „Dirva“, bandydamas paaiškinti, kodėl ši sąvoka priimtinesnė už valstiją. Čia pripažįstama, kad žodis ne visai būdingai sudarytas naujadaras, tačiau (a) valstija yra toks pat aušrininkų

¹⁸⁴ Pažymėtina, kad kiek anksčiau parašytame Odesos lietuvių nutarime minimos dvi koncepcijos: „Rusų valstybė“ ir „Lietuvos valstija“, nors pastaruoju atveju tik kalbama apie autonomišką Lietuvą, žr., Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*. Vilnius: Saulabrolis, 1996, 284–286.

¹⁸⁵ Jurgis Šlapelis, *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*. Tilžė: Šviesa, 1907, 106.

¹⁸⁶ Kazys Šamajauskas, „Lietuviškasis teismas. Terminologija.“ *Teisė*, 25, 1934, 30.

¹⁸⁷ Pranas Skardžius, *Rinkiniai raštai. II tomas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 177.

pradėtas vartoti naujadaras ir (b) valstybė jau yra plačiau paplitęs ir įprastas žodis politikai išreikšti¹⁸⁸. Visgi akivaizdu, kad būtent XX a. pr. tapo lūžio tarpsniu, kuomet valstybė tapo svarbiausia sąvoka politikai įprasminti.

Nesiekiant rekonstruoti visos sąvokos sklaidos trajektorijos galima tik nurodyti kai kurias ryškias tendencijas, kurios leidžia kelti prielaidas apie valstybės sąvokos įsigalėjimo aplinkybes. Idėjų istorijos požiūriu, tenka pripažinti, kad valstybės sąvokos atsiradimas jokiu būdu neženklino paradigminio lūžio. Ji tik galutinai suteikė formą jau XIX a. pr. prasidėjusiems pokyčiams, pasireiškusiems kaip bandymai lietuvių kalba konceptualizuoti modernią politinę mintį. Per visą XIX a., ypatingai pasaulietinėje politinėje raštijoje, galima stebėti koncepcijos, tinkančios įvardinti modernią politiką, paieškas. „Valstybės“ sąvokos įtvirtinimas yra tik vienas iš tokių paieškų etapų. Trumpai sakant, 1905 m. tik įrodo, kad modernios valstybės idėja jau tapo neatskiriama lietuviškos politinės minties dalimi. Tolesnės diskusijos turėjo vykti ne dėl to, ar apskritai galima ir reikia kalbėti apie autonomišką ir anonimišką pasaulietinį suvereną, bet kaip jis turėtų reikštis ir kaip jis sąveikauja su kitais socialiniais, politiniais, kultūriniais ir ekonominiais reiškiniais, t.y. atsiranda prielaidos pereiti prie ideologinių diskusijų analizės. Tai reiškia, kad valstybės sąvoka turėtų būti tiriama ne tik kaip demokratizuota, pradėta vartoti visuotinai, skirtinguose kontekstuose ir paradigmos, bet ir kaip ideologizuota – skirtingai įprasmintą konkuruojančių ideologinių grupių. Čia valstybė nebėra tik konkrečiu istoriniu momentu atsiradęs fenomenas, aiškiai apibrėžta analitinė sąvoka, o gali tapti skirtingai suprantama ir aiškinama ideologinėse diskusijose, įvairiškai vartojama visuomenėje, akcentuojanti skirtingus politikos aspektus ir t.t. Atsakymai, koku būdu vyko minėtini ginčai ir kaip buvo toliau plėtojami debatai dėl valstybės, yra po to einančių dalių analizės ašis.

Sąvokos istorijos požiūriu svarbiausia yra tai, kad 1905 m. žymi ribą, nuo kurios „valstybė“ tampa ašine sąvoka apibrėžiant politiką, vartojama

¹⁸⁸ Pranas Skardžius, *Rinkiniai raštai. IV tomas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 854-857.

dažniau nei „viešpatystė“ ar „valstija“. Kaip bebūtų, tuo metu šios sąvokos dažnai vartojamos sinonimiškai – jos įprasminą tą patį politinį darinį ir vartojamos panašiuose kontekstuose. Tačiau tuometinių filologinių diskusijų ir kalbos norminimo kontekste atsiranda pirmiausia kalbotyriniai argumentai, kurie leidžia teikti pirmenybę būtent valstybės sąvokai. Iliustratyvus tokios diskusijos pavyzdys yra dar 1908 m. išleista Romo Bytauto knyga „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos“, kurioje nemažai dėmesio skiriama „galunių“ (galūnėmis jis vadina tai, kas šiuolaikinėje lietuvių kalbotyroje vertinama kaip priesagos) –ybė, -umas, -ija ir –ystė vartojimui. Pasak jo, „išdaiktžodiniai daiktžodžiai su galune –ybė [...] parodo tą, kame apsireiškia duotosios esybės įpatybė. Todėl dievybė yra tai fainomenas, kuriame apsireiškia Dievo prigimtis, Dievo įpatybė“¹⁸⁹. Analogiškai galima išvesti, kad valstybė tai reiškiny, kuriame reiškiasi valdžios (ar valsčiaus, kuris irgi suprastinas kaip vedinys iš valdžios) prigimtis ir ypatybė. Toliau filosofiškai aiškindamas kitas lietuvių kalboje vartojamas galūnes jis atkreipia dėmesį, kad „-ystė reiškia daikto padėjimą arba prigimtį, [o] -ija reiškia visus duotosios rūšies daiktus“¹⁹⁰. Taigi vartojant tuo metu populiarius kalbotyrimus aiškinimus galima daryti prielaidas, kad:

(a) viešpatystė buvo nepriimtina dėl diskutuotinos priesagos „-ystė“ vartojimo ir nuorodos į vieną valdantį subjektą, viešpatį¹⁹¹, t. y., neigtų tiek sudėtingą biurokratinės politijos tikrovę, tiek būtų problemiška aiškinant liaudies/tautos vaidmenį būsimoje politinėje santvarkoje. Be to, pasak R. Bytauto, būtent daiktavardžiai su priesaga –ybė yra tai, kame apsireiškia fenomenai, turintys priesaga –ystė, pvz., dievybė yra tai, kame apsireiškia dievystė¹⁹² (ne visiškai tiksliai šios minties analogija susijusi su valdymo procesu būtų tai, kad *valstybė yra tai, kame apsireiškia valdystė, viešpatystė*);

¹⁸⁹ Ramūnas Bytautas, *Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos*. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1908, 13.

¹⁹⁰ Polemizuodamas su Būga, Bytautas atmeta prielaidą, kad -ija nelietuviška ir nevertotina galūnė ir kartu kritikuoja, anot paties Bytauto, netinkamus –ystės vartojimo pavyzdžius. Ten pat, 13-18.

¹⁹¹ Viešpaties kaip vienintelio, absoliutaus ir savavaldžio valdovo interpretaciją galima rasti „Vilniaus žinių“ spaustuvės leidinyje: V. V. Chižniakas, *Politikos mokslo pradžia*. Vilnius: Vilniaus žinių spaustuvė, 1906, 11.

¹⁹² Ten pat, 15.

(b) valstija pagal paties žodžio darybą turėtų būti siejama su daugybe konkrečių dalykų (pvz., panašiu būdu sudarytos Rusijos, Prūsijos, Vokietijos ir kitos sąvokos)¹⁹³, tad valstija galėjo išreikšti daugybę valsčių. Mažą to, pastaruoju atveju veikiau pabrėžiamas teritorinis, su žeme susijęs, ar, geriausiai atveju, administracinis politijos aspektas, tačiau nėra toks ryškus valdymas ir/ar savivaldumas. Kitaip sakant, tik valstybė suponuoja kokybinį valsčiaus požymį, tam tikrą išskirtinį administracinį vienetą, pretenduojantį į savivaldumą.

Nemažiau svarbios „valstybiško“ kalbėjimo įtvirtinimo implikacijos žiūrint iš politiškumo istorijos perspektyvos. Valstybės supratimas, apimantis tiek **viešpatystę** kaip aukščiausią pasaulietinio valdymo formą, tiek **valstiją** kaip valsčių visumą, susiliejo su kitomis dvejomis tuo metu populiariomis modernybės idėjomis, kurios įgalina lietuvių visuomeninį judėjimą matyti ne tik kaip kultūrinį, bet ir kaip politinį. Pirmoji iš jų, tautinės Lietuvos akcentavimas, yra pirmiausia kultūrinis aspektas, tačiau turi reikšmingų politinių padarinių – kaip esminis politinis subjektas išskyla tauta, bet ne esantis administracinis suskirstymas. Tad valstybė kaip valstija, valsčių visuma, nebeprivalo apimti konkrečius valsčius, bet potencialiai tampa dariniu, „ignoruojančiu“ esamą administracinį susiskirstymą. Valstybės aprėptis potencialiai sutampa su lietuvių gyvenamąja teritorija. Antroji iš idėjų, savivaldumas, nuo pat pradžių buvo politinė, tačiau iki 1905 m. ir tam tikru mastu po to reiškėsi tik kaip valsčių autonomijos didinimas ar bandymas akcentuoti didesnę Lietuvos savivaldumą (čia ji gali būti suprantama ir kaip lietuvių, ir kaip kai kurių valsčių, valstijos, savivaldumas) Rusijos viešpatystėje¹⁹⁴. Didysis Vilniaus Seimas ženklino etapą, kai politinio,

¹⁹³ Pranas Skardzius, *Rinkiniai raštai. I tomas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 81.

¹⁹⁴ Pvz., 1905 m. Juozo Gabrio knygoje „Mūsų valsčius ir jo ydos“ nuosekliai dėstoma Lietuvos savivaldos idėja, pirmiausia akcentuojant valsčiaus sueigas ir valsčiaus valdininkų rinkimą. Prasminį valstybės kaip viešpatystės, aukščiausios valdžios, ir valsčiaus atskirumą iliustratyviai rodo ir tos pačios „Vilniaus žinių“ spaustuvės leista knygelė „Politikos mokslų pradžia“, kurioje teigiama: „kurios žymesnės **valstybės** turi respublikoniškąją valdymo formą? - Amerikoje – Šiauriniai Amerikos Sujungtieji **Valsčiai**“ (paryškinta mano, aut. pastaba). Žr., Juozas Gabrys, *Mūsų valsčius ir jo ydos*. Vilnius: Vilniaus žinių spaustuvė, 1905; V. V. Chižniakov, *Politikos mokslo pradžia*. Vilnius: Vilniaus žinių spaustuvė, 1906, 13.

socialinio ir ekonominio savivaldumo idėja susiliejo su tautos kaip savaveiksmio darinio supratimu, potencialiai leidžiant suvokti tautą kaip autonomišką bandriją, galinčią kurti viešpatystę ar valstybę. Tautai lengvai galima suteikti absoliutaus valdymosi elementus, t. y., tauta įkūnija anonimišką viešpatį, taip įtvirtinant tautinės valstybės kaip viešpatystės idėją. Taigi būtina aiškiai suvokti, kad tarpukario valstybės įsteigimas pirmiausia yra modernios politinės minties padarinys, kuriame tauta tapo „valdančiu“ subjektu, nauju viešpačiu. Politija buvo įkūnyta ir kaip valstija, teritorinis vienetas, ir kaip viešpatystė, suverenios pasaulietinės valdžios tautos pavidalu raiškos forma, ir kaip valstybė, absoliutaus valdymo(si) principo išraiška.

5. Ideologinės diskusijos dėl valstybės idėjos XX a. pirmojoje pusėje

Ankstesnėse dalyse parodyta, kaip valstybės sąvoka be to, kad buvo gana vėlyvas modernėjančios Lietuvos politinės minties produktas, demokratizuota ir politizuota Kosselck'o prasme – pasidarė vartojama visuotinai ir tapo pagrindine sąvoka apibūdinančia politinį gyvenimą. Reikia pripažinti, kad kartu su *valstybe* kurį laiką dar buvo vartojamos kitos sąvokos politijai išreikšti. Be to, šios sąvokos naujumą ir dirbtinumą aiškiai suvokė ir tuomet veikę intelektualai (pavyzdžiui, Butėnas rašo: „nauji įvairūs terminai, paleisti ir jau prigiję žmonėse: liaudis, valstietis, pilietis [...] valstybė, respublika, karalystė, valstija ir t.t. yra mūsų šių dienų padaras“¹⁹⁵) ir net sąvokos įtvirtinimas Konstitucijoje Steigiamojo Seimo metu buvo diskutuojamas – socialdemokratai atvirai siūlė atsisakyti „valstybės konstitucijos“ sampratos ir vietoj to įtvirtinti „respublikos konstituciją“ teigiant, kad respublika yra bendresnės sąvoka nei valstybė¹⁹⁶. Akivaizdu, kad šiuo atveju jau galima kalbėti apie naujo tipo diskusiją – abejojama ne pačios valstybės koncepcijos vartojimu, bet ji supriešinama su kita socialinės būklės forma – respublikos. Respublika čia yra ne valstybės forma, kaip kad, pavyzdžiui, teigta bene pirmajame verstiniame politikos mokslų įvade lietuvių kalba¹⁹⁷, bet priešinga valstybei visuomenės organizavimo tvarka¹⁹⁸. Taigi būtina kalbėti apie naujo tipo valstybės įprasminimą po to, kai ji tapo raktine

¹⁹⁵ Petras Būtėnas, „Kalba ir tauta.“ *Židinys*, 2, 1925, 113.

¹⁹⁶ Steigiamojo Seimo darbai, 1922 liepos 11 d., 221 posėdis, Čepinskis. Iliustratyvu ir tai, kad 1940 m. buvo priimta nauja „Lietuvos tarybų socialistinės **respublikos** konstitucija“, kuri pakeitė prieš tai buvusias įvardijimo formas kaip „Lietuvos **valstybės** konstitucija“ (paryškinta mano, aut. pastaba). Tiesa, 1938 m. konstitucija vadinama tiesiog Lietuvos k-ja, tačiau pagrindinis konstituciskai apibrėžiamas subjektas čia pasilieka valstybė, kai tuo tarpu LTSR tai akivaizdžiai respublika.

¹⁹⁷ V. V. Chižniakov, *Politikos mokslo pradžia*. Vilnius: Vilniaus žinių spaustuvė, 1906.

¹⁹⁸ Apskritai respublikos sąvokos ir idėjos analizės nusipelnė ypatingo dėmesio. Tam tikru mastu savo studijose tai daro D. Kuolys, tačiau jo analizė paprastai užbaigiama XVIII amžiu. Tuo tarpu XIX-XX a. reikėtų kalbėti apie modernų respublikos supratimą, kuris neabejotinai yra polisemiškas. Šio darbo kontekste svarbu atkreipti dėmesį, kad respublikinis kalbėjimas apie politiką priešpastatomas valstybiniam. Žinant, kad XX a. pr. jį labiausiai eksplikavo kairiosios jėgos, o okupuota Lietuva buvo įvardijama kaip respublika natūraliai kyla klausimas dėl šios sąvokos svarbos būtent socialistiniam ar su juo susijusiam kalbėjimui. Kita vertus, nėra abejonių, kad XX a. pab. respublikinė ideologija įgyja aiškių liberalistinių-pilietinių konotacijų, siejant šį kalbėjimą su renesansiniu LDK politiniu savivaizdžiu, tendencija, kuri vėlgi nusipelnė atskiro dėmesio.

sąvoka ir pradedama ideologizuoti – skirtingai interpretuoti skirtingose ideologinėse mąstymo paradigmos. Sąvokos naudojimo politiniuose debatuose analizė leidžia kalbėti apie skirtingą krūvį ir prasmes, kurie suteikiami šiai koncepcijai, tad šio skyriaus tikslas parodyti, kas buvo suprantama kaip valstybė ir kaip šis valstybės supratimas apskritai leidžia klasifikuoti lietuvišką politinę mintį.

Valstybės kaip ašinės sąvokos ieškojimas tarpukario ideologiniuose debatuose neturėtų stebinti. Pirmiausia tai lėmė Lietuvos kaip savarankiško politinio darinio atsiradimas. Intelektualai, XX a. pr. daugiausia kalbėję apie valstybę kaip lietuvių tautai priešišką instituciją ir turėję omenyje Rusijos imperiją ar vartoję šią sąvoką neutraliai, turėdami omenyje specifinį tarptautinių santykių subjektą, įtvirtino jos kaip naujai įsteigtos politinės tikrovės įprasminimo būdus. Juolab kad atsirado erdvė ir būtinybė savarankiškai formuluoti lietuvišką politinę mintį. Antra, būtent kalbant apie valstybę jau XX a. pr. išryškėjo tam tikras ideologinis susiskaldymas. Minėta, kad nesunkiai galima identifikuoti katalikišką ir pozityvistinį valstybės supratimą, dėl kurių ir vyko esminiai ginčai. Kokias formas tai įgavo ir kaip tai reiškėsi ganėtinais atvirose ir nevaržomose diskusijose tarpukario Lietuvoje yra kiti rūpimi klausimai. Galiausiai, trečia, pati valstybė tuo metu išgyveno nemenkas transformacijas, iš kurių svarbiausiais laikytini režimo pasikeitimas (tai savotiškai atspindėjo jau pačioje XX a. pradžioje išryškėjusį susiskaldymą ir nesutarimus) ir naujosios, nepriklausomybės metais ugdytos, intelektualų kartos atsiradimas. Kaip matysime toliau, visa tai darė įtaką pačiam kalbėjimui apie valstybės prigimtį bei prasmę.

5.1. Katalikiškoji politinė mintis ir organiškoji valstybė

Pradėti tyrimą būtent nuo katalikiškos minties tradicijos reikėtų dėl kelių reikšmingų priežasčių. Pirmiausia tai reikalauja daryti pačios modernios politinės ideologijos specifika, kuri neapsiriboja vien Lietuva. Viena vertus, „pirmeiviams“ kritikuojant politinę būklę ir siūlant naujus visuomeninius

projektus, dažnai kritikos objektu taip pat tapdavo neatsiejama „tradicinės“ sistemos dalis – Bažnyčia ir jos plėtojama mintis. Kita vertus, naujos politinės ideologijos perimdavo ir perinterpretuodavo ankstesnę krikščionišką politinį žodyną jį sekuliarizuodamos¹⁹⁹. Todėl prieš pradėdant aptarinėti kritiką verta plačiau pristatyti pačias kritikuojamas prielaidas. Antra, Lietuvoje (ir ne tik) katalikų Bažnyčia istoriškai buvo stipriausia visuomeninė institucija. Nenuostabu, kad jos politinė mintis yra aiškiai apčiuopiama, santykinai lengvai identifikuojama ir integrali. Integralumas pasireiškia tiek kalbant apie istorinę katalikiškos politinės minties dimensiją (naujos koncepcijos neretai kuriamos reaguojant į modernius procesus ir remiantis krikščioniška tradicija), tiek apie katalikiškos politinės minties plėtotę visoje europinėje erdvėje reaguojant į tuometinius politinius, socialinius ir ekonominius procesus. Galiausiai, bent jau Lietuvos atveju, būtent katalikiškoji mintis turėjo santykinai geras galimybes būti plėtojama visą nepriklausomybės laikotarpį, jau nekalbant apie jos kertinę reikšmę iki I-ojo pasaulinio karo.

Adekvatus pačios minties (trans)formacijos proceso supratimas reikalauja bent kiek geriau suprasti ne tik Lietuvoje vykusius debatus ir plėtotas idėjas, bet ir bendrą to meto krikščioniškos minties kontekstą. Jau minėta, kad katalikiška mintis vertintina kaip integrali, tačiau tai pasakytina ne tik apie nacionalinį kontekstą, bet taip pat apie visą tuometinę Europą. Šia prasme lietuvišką katalikišką politinę mintį reikia suvokti kaip krikščioniškosios politinės minties dalį: didelę įtaką mąstymui apie politinius procesus darė krikščioniškosios politinės minties tradicija, nauji socialiniai procesai ir, galiausiai, pačių katalikiškų intelektualų studijos Vakarų Europoje, taip perimant ten vyravusias mąstymo paradigmas. Išskirtini keli būdingiausi šiam laikotarpiui (XIX a. pab. – XX a. pr.) katalikiškos politinės minties raidos elementai, kurie sietini su Leono XIII popiežyste ir „atsigrėžimu“ į politiką. Būtent Leono XIII veikla gali būti traktuojama kaip lūžio taškas Bažnyčiai aktyviai įsitraukiant į modernią politiką ir formuojant kokybiškai naują santykį

¹⁹⁹ Mantas Adomėnas, „Politinė teologija ir kas toliau“ Kn. Laučius, Vladimiras (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*. Vilnius: Aidai, 2001.

su modernia politija. Būtų be galo sunku trumpai nusakyti šios „revoliucijos“ esmę, tačiau transformacijos pobūdį atspindi kelios tendencijos:

- a) Neotomistinis sąjūdis – tai savotiškas Leono XIII politinės koncepcijos intelektualinis pamatas, kuris leido naujai apibrėžti Bažnyčios bei valstybės santykio pobūdį.
- b) Socialinės politikos kaip Katalikų bažnyčios veiklos prioriteto iškelimas – Leono XIII enciklika *Rerum Novarum* (1891) tapo bandymu surasti krikščioniškus atsakymus į socialinės nelygybės, ekonominės veiklos „nepriklausomumo“ ir dirbančiųjų teisių keliamus klausimus. Ši programa buvo gana aiškiai suvokiama bei reflektuojama ir Lietuvoje, pirmiausia, Krupavičiaus veikloje ir publicistikoje²⁰⁰.
- c) Kiek pakitęs požiūris į modernias politines koncepcijas reaguojant į agresyviai ateistinį komunizmą – Manent, bandydamas apibrėžti Bažnyčios ir valstybės santykių raidą, pastebi, kad „Revoliucijos dvasia, suverenumo dvasia socializmo ir komunizmo pavidalais pakilo į maištą prieš savo pirmąjį įsikūnijimą [buržuazinę demokratinę visuomenę]. Šie maištai paskatino ją [Bažnyčią] susitaikyti su ta pačia demokratija [...], su kuria nuo šiol ji ėmė dalytis atsakomybę už esamą padėtį. Tačiau jie taip pat patvirtino Bažnyčios priešišumą moderniajai demokratijai [radikalaus „individualios valios triumfo“ forma]“²⁰¹.

Vieną vertus, minėtieji aspektai darė stiprų poveikį Lietuvos katalikiškos minties raidai ir tapo svarbia politinės minties, plėtojamos XX a. pradžioje ir nepriklausomybės metu, dalimi. Kita vertus, katalikų susigijimas su kai kuriomis moderniomis politinėmis ideologijomis jau buvo įvykęs faktas – bendra kova prieš represinį carinės Rusijos režimą pabrėžiant tautiškumo svarbą neišvengiamai skatino katalikiškas ir ne-katalikiškas politines jėgas suartėti. Dar daugiau, lietuviškos patirties specifika pasireiškia dar mažiausiais dviem reikšmingais aspektais. Pirmia, dėl turimos

²⁰⁰ Mykolas Krupavičius, *Kunigas dvidešimtojo amžiaus visuomenėje*. Kaunas: Šviesa, 1920; Mykolas Krupavičius, „Kunigai ir politika.“ *Ganytojas*, 4-5, 1920.

²⁰¹ Manent, „Krikščionybė ir demokratija: kelios pastabos religijos politinės istorijos klausimu, arba moderniosios politikos religinės istorijos klausimu,“ 238.

organizuotos institucinės struktūros ir dydžio katalikų Bažnyčios politinė veikla nuo pat pirmųjų nepriklausomybės dienų tapo reikšmingu veiksmu kuriant valstybingumą. Antra, susiorganizavimas į krikščionių-demokratų partiją ir jos įtaka pirmaisiais nepriklausomybės metais vertė katalikiškąją inteligentiją ne tik formuoti socialinę programą, bet ir aktyviai plėtoti savo pažiūras kitose srityse – ekonomikoje, ugdyme ir pan. Šalia šių praktinių problemų buvo analizuojami ir esminiai Bažnyčios ir valstybės santykių aspektai bei teiktinos politinės sistemos principai, kuriuos didesniu ar mažesniu mastu buvo bandoma įgyvendinti ir praktinėje politikoje (pvz., Mykolas Krupavičius). Pagrindiniai viešieji šaltiniai bandant suprasti, kokia prasmė buvo suteikiama valstybei Lietuvos katalikų politinėje mintyje, yra tuo metu ėję žurnalai, tapę svarbia katalikų intelektualų raiškos erdve: pirmiausia, „Draugija“, „Židinys“, iš dalies „Naujoji Romuva“ ir „Ateitis“. Juose ne tik galima aptikti daugiau ar mažiau eksplikuotų teorinių ir poleminių svarstymų (Stasys Šalkauskis, Pranas Dielininkaitis, Fabijonas Kemėšis, Adomas Jakštas-Dambrauskas, Edvardas Turauskas ir kt.), bet ir gana tiksliai užčiuopti bendrą valstybės sąvokos vartojimo lauką.

Jau minėta, kad esminis katalikiškosios politinės minties principas yra žemiškosios politinės ir antgamtinės dvasinės tvarkos atskyrimas, kuris gana aiškiai nurodomas jau Valančiaus darbuose. XIX a. pab. – XX a. pr. ši skirtis, ypač kalbant apie Bažnyčios autonomiją santykyje su pasaulietine viešpatyste, ir toliau yra akcentuojama. Šia prasme iliustratyvūs ir tendencingi vieno įtakingiausių katalikų kunigo ir intelektualo Adomo Dambrausko-Jakšto darbai: „Kas yra teokratija?“, „Kas yra politika?“ ir kiti²⁰². Būdamas populiarių katalikiškų leidinių redaktoriumi jis gana išsamiai ir nuosekliai gynė katalikiškos politinės minties tradiciją, tačiau esminės jos tezės Lietuvoje išplėtos tarpukariu. Pagrindinė metafora, kalbant apie katalikišką valstybės sampratą, yra organiškąji valstybės koncepcija. Organiškumas yra esminė sąvoka, nurodanti tiek valstybės turinį, tiek formą, tiek susiejanti šią tarpukario idėją su ankstesnėmis „tautinėmis“ diskusijomis. Jo negalima supaprastinti

²⁰² Adomas Jakštas, *Raštai I tomas*. Vilnius: Mintis, 1995, 250-258, 340-343 ir kt.

vienam ar kitam dariniui priskiriant kažkokią konkrečią kūno dalies analogiją. Tai tik metafora, parodanti valstybinio gyvenimo sutelktumą ir įvairiapusę jos elementų priklausomybę. Pabrėžtina, kad tuometinės socialinės minties kontekste organiškumas turėtų būti suprantamas mažiausiai dvejomis prasmėmis – klasikine (filosofine) ir modernia (sociologine-funkcionalistine). Pirmąją prasme valstybės organiškumas yra tam tikros žmonių bendrijos, dažniausiai tautos, natūrali būklė, „tautos objektyvacija tikrovėje“²⁰³, įrodanti prigimtinių žmonių socialumą ir sutelktumą bendruomenėje. Šios sampratos teoriniu modeliu dar nuo Viduramžių laikų laikomas natūralus žmogaus kūnas. Modernia sociologistine prasme organiška valstybė yra grindžiama visuomenės samprata, pasak kurios visuomenę sudaro elementai – organiškai susiję individai, kurie yra apibrėžiami per „visuomenės kūne“ atliekamas funkcijas.

Lietuvos krikščioniška politinė mintis yra artimai susijusi su pirmąja organiškumo interpretacija. Intelektualu, kuris gali būti laikomas tikroju organiškiosios valstybės idėjos pradininku įvardintinas Šalkauskis. Jis pats geriau žinomas kaip pedagogikos ir kultūros filosofas, tačiau dauguma jo koncepcijų ne tik negali būti atsietos nuo politinio mąstymo, bet tam tikra prasme ir sukurtos siekiant politinių tikslų. Deja, Šalkauskis nėra palikęs daug filosofinių veikalų, tiesiogiai skirtų politinės teorijos problematikai²⁰⁴, nepaisant to, išpūdingame jo tarpukario raštijos palikime galima aptikti tam tikrus politinės minties apmatius.

Būtent Šalkauskio filosofinėje koncepcijoje pradeda ryškiai skleistis valstybės teorijos principai, kurie įvardintini kaip katalikiška organiškoji tradicija, turinti kelis esminius vienijančius elementus. Pirma, pagrindiniu Šalkauskio filosofinės analizės objektu tampa žmogus kaip Dievo kūrinys.

²⁰³ Antanas Maceina, *Raštai VIII tomas*. Vilnius: Mintis, 2002, 59.

²⁰⁴ P.vz., Stasys Šalkauskis, „Momento reikalai ir principų reikalavimai“. Kn. Stasys Šalkauskis, *Raštai. V tomas*. Vilnius: Mintis, 1996. Tačiau žinoma, kad paskutiniaisiais savo gyvenimo metais Šalkauskis rašė knygą būtent visuomeniniais klausimais. Anot Algimanto Jankausko, paties Šalkauskio teigimu, tai turėjo būti jo didžiausias veikalas. Kiek žinoma, yra išlikę tik Šalkauskio knygos turinys ir būsimos valstybinės sistemos struktūra. Algimantas Jankauskas, *Pilnutinė demokratija: Stasio Šalkauskio politinės filosofijos palikimas*, iš [http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-29-algimantas-jankauskas-pilnutine-demokratija-stasio-salkauskio-politines-filosofijos-palikimas/55245] žiūrėta 2012 06 15; taip pat „Kokia demokratija, kokia visuomenė? Pilietiškumo idėjos tarpukario Lietuvos ir išeivijos politinės minties dokumentuose.“ Pranešimas konferencijoje „Metinė Lietuvos politologų konferencija,“ 2010, lapkričio 19.

Sekant krikščioniška tradicija, asmuo užima centrinę vietą visoje organiškiosios politinės teorijos valstybės interpretacijoje: „kiekviena sutelktinė organizacija šiaip ar taip statosi galutiniu tikslu žmogaus asmens klestėjimą“²⁰⁵. Savo prigimtimi žmogus atstovauja dvi sferas: kūniškai-gamtiškai ir dvasiškai-kultūrinei. Gamtine prasme, kaip individas, jis tėra natūros dalis pajungta priežasčių-pasekmių grandinei. Dvasiškoji prasme jis suprantamas kaip asmuo-kūrėjas, turintis laisvą valią ir suvokiantis save kaip asmenybę.

Asmuo kaip ontologiškai pirminis elementas svarbus suprasti antrąjį elementą, tautą. Organiškoje koncepcijoje tautos santykį su žmogumi nusako trys principai – jos prigimties, tikslingumo ir analogijos. Pirmuoju atveju teigiama, kad tauta įmanoma tik tuomet, kai į ją įeina skirtingi asmenys. Pavyzdžiui, Šalkauskis, cituodamas Adomą Mickevičių, teigia: „tauta [...] yra kolektyvinis, arba sutelktinis individas“²⁰⁶. Tad galima teigti, kad organiškoje koncepcijoje nėra jokios ne su asmeniu susijusios, idealios ir dvasinės tautos tikrovės – ji galima tik esant realiai žmonių bendruomenei (pabrėžtina, kad jokiū būdu ne sąjungai kaip sutartiniam dariniui). Antrąja, tikslo prasme, svarbu pabrėžti tai, kad tauta negali būti vertinamas kaip savitiksliis dalykas. Kaip jau minėta anksčiau, ji visada turi būti orientuota į asmenį kaip aukščiausią galutinį tikslą²⁰⁷. Galiausiai, analogiškai kaip ir asmuo, ji įgyja personalistinių charakteristikų, tampa išskirtiniu dariniu lyginant ją su kitomis tautomis, tad ji gali ir turi plėtoti savo išskirtinumą, nes tik taip bus galima išvysti ir asmeninio tobulėjimo formas. Tai jokiū būdu nereiškia tautos izoliacijos – individualios tautinės kultūros skleidimasis tampa labiausiai siektinas tuomet, kai tauta geba sukurti kultūrą, kuri suprantama ir vertinama visame pasaulyje, universaliai²⁰⁸.

Bandant suvokti šių dviejų sampratų santykį su politine teorija išryškėja trečias reikšmingas ir labiausiai politiškias organiškiosios teorijos elementas – tautos ir asmens santykis su valstybe. Šalkauskio teorijoje nurodoma, kad

²⁰⁵ Stasys Šalkauskis, *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995, 201.

²⁰⁶ Ten pat, 201.

²⁰⁷ Ten pat.

²⁰⁸ Plačiau apie tai: Stasys Šalkauskis, *Raštai IV tomas*, 351-373.

valstybė yra tautinės individualybės žymė. Tokia formuluotė leidžia kelti bent tris reikšmingas tezes. Pirmą, valstybė kyla iš prigimtinės tautos, bet ne atvirksčiai. Tiksliau, atvirksčiai gali būti, bet tokia valstybė tėra kažkieno griežtai organizuota politija, Leviatanas, būdingas Vakarams²⁰⁹. Antra, valstybė ir tauta ontologiškai skirtingų prigimčių dariniai: pirmoji yra tik „sutartinė“, kuriama tikrovė, antroji – reali ir dvasinė tikrovė. Jų prigimtinis skirtumas lemia, kad tai, kas gera tautai, nebūtinai yra gera valstybei, t.y., valstybės ir tautos interesai ne tik gali skirtis, bet ir kirstis²¹⁰. Atsižvelgus į tai, kad tik per tautą reiškiasi asmuo (kaip minėta, vertybė pati savaime) tautos interesai visada bus svarbesni už valstybės. Tad lietuviai, kaip savo individualybę norėjusi išreikšti tauta, turėjo teisę ir privalėjo atsiskirti nuo priešišku imperijų. Trečia, ir tai ypač svarbu aiškinant Lietuvos valstybės atsiradimą, valstybė yra subordinuota tautai. Ji yra galima tik atsiradus tautinei individualybei, tautiniam susipratimui, kad valstybė kaip tokia yra naudinga tautos klestėjimui.

Bene nuosekliausiai ir išsamiausiai organišką valstybės koncepciją nagrinėjo ir gilino Šalkauskio mokinys Antanas Maceina. Į jo veiklą, ypač ankstyvuosius straipsnius, kurie daugiausia yra pedagogikos filosofijos dalis, galima žiūrėti kaip į Šalkauskio idėjų plėtotę. Tačiau Maceinos skirtas dėmesys politinėms sąvokoms, jų tarpusavio santykio aiškinimui, pačiai valstybės funkcionavimo problemai verčia jį vertinti kaip politinį teoretiką. Atsiribojant nuo polemikos, kuri yra susijusi su Maceinos vardu ir tariamu radikalumu²¹¹, svarbu atskleisti kelis svarbiausius Maceinos valstybės sampratos aspektus.

²⁰⁹ Šalkauskis, *Raštai. IV tomas*, 23-43.

²¹⁰ Ši tema yra plėtojama ir kitur. Pavydžiui, kalbėdamas apie tikrą patriotizmą ir jo reikšimosi lytis, Šalkauskis išskiria meilę tautai, kraštui ir valstybei. Tauta – tai išipareigojimas praeičiai, kraštas – gyvenamoji aplinka, valstybė – sukurta ir kuriama institucinė tvarka. Žr., Stasys Šalkauskis, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Kaunas: Sakalas, 1933, 85.

²¹¹ P.vz., žr., Leonidas Donskis, *Tarp Karlailio ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etudai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, 206; Leonidas Donskis, „Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje.“ *Akiračiai*, 3, 1997, 6; Vytautas Radžvilas, „A. Maceinos kūrybos vertinimo klausimu: kada grius tylos siena?“ *Ateitis*, 4, 2008; Alvydas Jokubaitis, „Tauta ir valstybė: Antano Maceinos šimtmečiui.“ Vilnius, 2008 <<http://maceina.lt/index.php/getting-started/94-straipsniai-internete/apie-maceinos-kuryba/79>> [Žiūrėta 2012 01 08]; Ramūnas Labanauskas, „A. Maceinos tautinės valstybės idėja ir globalizacijos iššūkiai.“ Vilnius, 2008. <<http://ramunas1970.blogas.lt/a-maceinos-tautines-valstybes-ideja-ir-globalizacijos-issukiai-179.html>> [Žiūrėta 2012 01 08].

Pirmiausia, jį būtina suprasti kaip mąstytoją gana nuosekliai besigilinusį į krikščioniškąsias-organiškąsias visuomenės prigimties doktrinas. Jis atkartoja jau pristatytą schemą – žmogus, tauta, valstybė –, tačiau modifikuoja ir pagilina šių koncepcijų supratimą. Žmogus matomas kaip iš prigimties „dualus“: žmogus-individas (gamtinis, trokštantis pradas) ir žmogus-asmuo (dvasinis, kuriantis pradas). Hierarchinis ryšys tarp šių fenomenų taip pat išreikštas gana aiškiai – žmogaus tikslas yra plėtoti savo dvasinį pradą, asmenybę, tad laikinas pasaulietinis gyvenimas turėtų būti palenktas amžinajam dvasiniam. Reikėtų pabrėžti, kad akcentuodamas pirmiausia žmogaus dvasinį pradą, bet ne transcendentinę tvarką, kuriai yra palenktas žmogaus gyvenimas, Maceina priartėja prie modernistinio krikščioniško egzistencializmo srovės, kuri pakeičia neotomistinę asmens sampratą, nors dažnai vartoja tą patį žodyną. Kitaip tariant, skirtingai nei Šalkauskio, Maceinos žmogaus samprata gali būti pavadinta ne ontologistine, bet kultūralistine – per žmogų realizuojama tam tikras kultūrinis idealas, tačiau pati žmogaus asmenybė niekada negali būti iki galo realizuota ir todėl visada turi likti erdvė jos laisvei reikštis.

Šį žmogaus dualumą būtina suvokti norint suprasti kitą, tautos, fenomeną. Jai, kaip ir žmogui, būdingas prigimtinis dualumas: būdama susieta su gamtine sritimi per rasių individų panašumą ir gyvenamąją aplinką, tauta atstovauja natūrai; tapdama individų sąmoningo susivokimo ir prisikyrimo savo tautai išdava bei siekiant savo tapatybę išlaikyti ji taip pat įgyja „asmenybinių“ savybių, kultūrą. Cituojant Maceiną: „tauta, kaip vienetas, nėra nei vienos prigimties padaras, kaip rasė, nei vienos kultūros, kaip valstybė“²¹². Tautos organiškumas čia pasireiškia (a) ontologiškai – tauta organiškai sintetina rasę (gamtos dėsniams palenktą pradą) ir kultūrą (laisvą dvasinį pradą); (b) socialiai – ji galima tik kaip panašiųjų vienas su kitu susijusių bendruomenė; (c) istoriškai – ji išauga iš bendros patirties, istorinio atsiminimo, taip tarsi išaugantis iš savęs nesuvokiančios „prototautos“ („tauta

²¹² Antanas Maceina, *Raštai. VIII tomas*, 36.

nėra įsteigta, nėra sudaryta, bet atsiradusi ir išsivysčiusi“²¹³). Tęsiant prieškario tradiciją, būtent tauta čia tampa pagrindine visuomeninės organizacijos išraiška, istorijos ir politikos subjektu, kartu pažymint jos galimybę keistis, tobulėti, kurti naujas bendrabūvio formas.

Galiausiai taip aiškinant tautą, Maceina įveda organiškiosios valstybės sampratą, kuri ir yra mūsų dėmesio centre. Neverta per daug kartotis, kad kaip ir ankstesnėse organiškose koncepcijose, pripažįstamos dvi valstybės atsiradimo galimybės: anksčiau egzistavusi valstybė kaip tam tikram tikslui sukurta organizacija, kuri išsikreipė į vienos kurios partijos ar asmens interesų projekciją, ir naujoji, organiška valstybės samprata, kurios centre yra bendruomenė. Cituojant Maceiną:

„Valstybės krizė parodo, kad žlunga sena valstybės koncepcija ir kad iš tos pačios krizės kyla naujos valstybės užuomazgos. [...] Žmonijos istorijoje valstybė yra atsirėmusi ne į šeimą, bet į laisvus sambūrius, į draugijas²¹⁴. [...] Drauginis principas, kuriuo senoji valstybė buvo pagrįsta, pasitraukia ir jos vietoje pradeda įsigalėti bendruomeninis principas [tauta – *aut.p.*]“²¹⁵.

Paradoksalu, kad taip formuluojamoje koncepcijoje tai, kas dabar matoma kaip „moderni“ valstybė, paremta sutarties doktrina, Maceina suprato kaip jau krizėje esančią sampratą, kurią turi pakeisti naujas, bendruomeninio žmogaus supratimas. Kaip alternatyva siūloma organiškoji koncepcija – valstybė „išaugusi“ iš tautos, – tampa galima tik tautai nusprendus save įtvirtinti kaip specifinį darinį ir valstybei tapus „ne kas kita kaip tautos objektyvacija“²¹⁶. Tai yra, kaip pažangi ir „modernesnė“ siūloma tautinės valstybės koncepcija, kuri turėjo išspręsti žmogiškajai valiai subordinuotos modernios valstybės sampratos keliamus iššūkius.

²¹³ Ten pat, 56.

²¹⁴ Draugija čia suprantama kaip visuomeninė organizacija, tam tikram tikslui pasiekti įsteigtas darinys. Savo prasme ji artima *gessellschaft*, visuomenei, ir priešpastatoma bendruomenei kaip pačios prigimties įsteigtam dariniui. Tauta, šiuo atveju, bendruomenė, bet ne draugija.

²¹⁵ Antanas Maceina, *Raštai XII tomas*. Vilnius: Mintis, 2002, 52-54. Įdomu, kad tautinę valstybės prigimtį Maceina, atsižvelgdamas į tuometines realijas, supranta kaip modernų, naują. Šia prasme jis tampa pirmieviu. Dar daugiau, jei taip suvoksime jo vietą intelektualinėje istorijoje, jį kritikuojantys „liberalai“ Kavolis, Donskis veik atsiduria konservatorių, senąją valstybės sampratą ginančiųjų, stovykloje.

²¹⁶ Maceina, *Raštai VIII tomas*, 59.

Šioje vietoje valstybės vieta turėtų būti suprantama būtent kaip šios tautos sampratos dalis – bet kokia socialinė tikrovė įgyja prasmę tik santykyje su tautos koncepcija. Tad socialinėje erdvėje tik tauta geba suvokti save kaip išskirtinį darinį ir realizuoja pati save tokiu būdu, koku ji manosi esant tinkamiausiu. Tikroji, organiška, pilnutinė arba, kaip sako pats Maceina, totalinė valstybė²¹⁷ yra galima tik esant juridiskai organizuotai tautai. Pabrėžtina, kad valstybės organizacijos klausimas (kaip geriausia išreikšti tautos suverenumą?) čia nėra keliamas. Pirminė koncepcijos užduotis ne pasakyti, kuri santvarka geriausia, bet nubrėžti gaires tautos ir valstybės santykiams. Apibendrintai šiuos santykius galima nusakyti taip: (a) valstybė yra tautos kūrybos padarinys, jos savirealizacija; (b) tautinė valstybė sukurta tam, kad sukurtų geresnes sąlygas tautos kultūros raidai. Šia prasme valstybė tėra vienas iš tautos raidos etapų, kuris „nėra būtinas nacijai *būti*, bet yra būtinas nacijai *tapti*“ [paryškinta tekste, *aut. p.*]²¹⁸. Tad valstybė, būdama antraeilium dariniu lyginant su tauta, o pastaroji – erdve asmenybei tarpti, niekada negali būti virš žmogaus-asmens: „individualybė yra palenкта valstybei, valstybė palenкта asmenybei“²¹⁹.

²¹⁷ Totalumo sąvoka šioje ir kitose vietose, pirmiausia kūrinyje „Tauta ir valstybė“, dažnai verčia klaidingai interpretuoti Maceinos intencijas, jį kritikuoti ir skirstyti į du jo gyvenimo laikotarpius. Pripažįstant, kad kai kurios tezės yra ganėtinai provokuojančios, žiūrint iš dabartinės perspektyvos, reikia pažymėti, jog jis nebuvo totalitarinės valstybės apologetas taip kaip ją mes linkę suprasti šiuo metu, besiremiami istorine patirtimi ar Hannah Arendt totalitarizmo samprata. Kalbant apie Maceinos totalinę valstybę reikia turėti omenyje mažiausiai tris dalykus. Pirmia, ji veikiau buvo vieningos, nedalijamos (*totalum*) tautinės valstybės idealas, kuris buvo iškeltas su tautų apsisprendimo teisės diskursu po I-ojo pasaulinio karo, bet ne apibrėžtas valdymo ir asmens kontrolės principas. Antra, totalinės arba pilnutinės valstybės sąvoka atsiranda iš pačios tautos kaip integralaus darinio supratimo – bet kuri tautinė valstybė yra integrali ir neišvengiamai totali. Vėlgai, tai nieko nesako apie elgesio ar savivaldos formas. Dar daugiau, Maceinos tautos ir valstybės samprata leidžia teigti, kad valstybės suverenitetas ir teritorija tik išvestiniai, bet ne pagrindiniai valstybės elementai (pvz., į tautų eventualiai ir valstybinių darinių įtraukiami ir emigrantai; suverenitetas visada yra sąlyginė kategorija). Taigi svarbiausia, kad tauta tiesiog save suvoktų kaip vienetą bei nustatytų savitarpio buvimo principus, kuris nebūtinai pasireiškia apibrėžtoje teritorijoje. Trečia, visada reikia turėti omenyje Maceinos nurodomos šios totalinės tautinės valstybės ribas, kurias nustatė asmens, kaip aukščiausios žemiškos vertės mato, iškėlimas. Jokia valstybė neturi teisės kėsintis į asmenybės gyvybę bei nuosavybę, riboti jo sąžinės ir kitas laisves.

²¹⁸ Maceina, *Raštai VIII tomas*, 295.

²¹⁹ Maceina, *Raštai XII tomas*, 48. Galima kelti pagrįsta klausimą, ar maceiniška asmenybės samprata yra tapati šalkauskiškai asmens sampratai; ar toks griežtas individo ir asmenybės atskyrimas apskritai neiškreipia neo-tomistinės doktrinos apie pilnutinį žmogų principų ir, tokiu būdu, nereikalauja permąstyti pačios valstybės sampratos. Kaip bebūtų, čia laikomasi nuostatos, kad Maceina neabejotinai rėmėsi panašiu žodynu ir koncepcijomis kaip Šalkauskis, tačiau bandydamas jas gilinti ir aiškinti neišvengė modernių filosofinių doktrinų įtakos, taip iš dalies transformuodamas ir Šalkauskio plėtotą valstybės koncepciją.

Neišvengiamai kyla klausimas, ką ir kaip turėtų daryti valstybė, kad užtikrintų tautos kultūrinę raidą ir tolesnę savirealizaciją. Šį klausimą bene nuosekliausiai mėginta nagrinėti „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtame straipsnyje-manifeste „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kurio idėjos dar ne kartą jos autorių buvo gilinamos vėlesniuose straipsniuose²²⁰. Vien paviršutiniškas žvilgsnis į ją leidžia konstatuoti, kad savo užmoju ji siekia ne tik teoriškai paaiškinti tautos svarbą ir valstybės prigimtį, bet ir pasiūlyti savo idealios valstybės tvarkymo modelį, nurodyti svarbiausias organiškios valstybės politikos kryptis. Nesigilinant į atskirų politinių pasiūlymų niuansus, trumpai atkreipsime dėmesį į pačios valstybės konceptualizavimą²²¹. Joje ir toliau aiškiai atskiriamos valstybės ir tautos idėjos kaip du vienas kitą papildantys socialinio gyvenimo modusai: tauta yra pirminė organiška sambūvio forma, kuri gali sukurti dirbtinę valstybę, tačiau ši ilgainiui gali įgyti organiškų bruožų ir tapti natūrali, priimtina ir neatsiejama socialinės būties dalimi. Valstybės vaidmuo čia subordinuotas išimtinai tautai: „ji [valstybė] yra natūrali tautybės saugotoja: ji gina tautos teritoriją, globoja josios gyventojus, remia visą tautinę kultūrą“²²². Kita vertus, ši koncepcija skiriasi nuo anksčiau buvusių ta prasme, kad tuo pat metu valstybė interpretuojama ne tik filosofiskai, kaip tautos pasireiškimas, bet ir teisiškai, kaip atliekanti tam tikras visuomenines funkcijas. Neatsitiktinai baigiamosios straipsnio dalys skirtos būtent teisinės valstybės principų įtvirtinimui²²³. Klausimas, kas lėmė šį poslinkį (kolektyvinė straipsnio prigimtis ar fundamentalesni paradigminiai pokyčiai), reikalautų kur kas nuodugnesnės skinner’iškos analizės, o čia svarbu pažymėti, kad praktiškai iki pat II-ojo Pasaulinio karo organiškoji koncepcija buvo plėtojama kaip svarbi ir neatskiriamas lietuviškosios katalikiškosios politinės minties forma.

²²⁰ „Į organiškiosios valstybės kūrybą.“ *Naujoji Romuva*, 8, 1936, 169-175. Istorinė jos atsiradimo ir poveikio apžvalga: Algimantas Jankauskas, *Organiškios valstybės koncepcija Lietuvoje tarpukario ir pokario laikotarpiu*. Vilnius: VU, 1994.

²²¹ Nors pati programa buvo kolektyvinis kūrinys, tikėtina, kad valstybės sampratai skirtą dalį parašė pats Maceina. Tai įrodo ne tik panašiai formuluojamos idėjos, bet ir po to sekusi šią programą aiškinanti Maceinos esė „Individas-asmuo ir valstybė“. Kn. Antanas Maceina *Raštai. XII tomas*. Vilnius: Margi raštai, 2007, 38-51.

²²² „Į organiškiosios valstybės kūrybą,“ 170.

²²³ Ten pat, 174.

Reikia pripažinti, kad organiškios valstybės sampratos sklaidos lauką identifikuoti be galo sunku. Akivaizdu viena: ji neabejotinai buvo artima intelektualams, susijusiems su katalikų Bažnyčia ar katalikiškais judėjimais. Štai dar 1925 m. Šalkauskio redaguojamame „Židinyje“ Butėnas, aiškiai atskirdamas tautos ir valstybės sampratas teigia, kad „tauta nejungiamo nei su rase, nei su bažnyčia [...] Rasė turi antropologinę, tauta etnologinę, valstybė politinę reikšmę“²²⁴. Dar iliustratyvesnis yra gana retai politinėmis temomis rašiusio Levo Karsavino pasažas: „Tauta turi ne tik pati save pažinti, bet ir pažinti savo uždavinius bei tikslus ir juos kūnu paversti [...] vadinasi tam reikia, kad tauta būtų sutvarkyta ir valdžią susikurtų, kad tauta-visuomenė taptų tauta-valstybė.“²²⁵ Čia, kaip ir visoje organinėje koncepcijoje, priklausymas „politijiniam“ dariniui pirmiausia pasireiškia per tautą, kuri pati gali realizuoti savo valstybės idealą bei siekį ir tik tam, kad galėtų toliau plėtoti savo kultūrą ar, tiksliau sakant, sukurti palankias sąlygas dvasiniam žmogaus tobulėjimui.

226

²²⁴ Butėnas, „Kalba ir tauta“, 111.

²²⁵ Levas Karsavinas et al., *Politika ir kultūra. Politinė mintis Lietuvos Respublikoje (1918-1940 m.)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1992, 89.

²²⁶ Organiškios valstybės ar veikiau „valdžios“ koncepcija net tampa gana svarbiu eklektiškos Vydūno teosofijos elementu. Pirmiaisiais nepriklausomybės metais plėtotą Vydūno „valdžios“ sampratą apibūdinti gana sunku. Pirmiausia dėl pačios sąvokos daugiaprasmiškumo – tai yra ir valdžia, ir valdymo procesas, ir socialinių santykių visuma, taip atkartodama taip pat gana daugiareikšmę valstybės sampratą. Savo valdžios analizę Vydūnas, kaip ir būdinga organiškai tradicijai, pradeda nuo to, kas to meto lietuvių intelektualams buvo bene svarbiausias klausimas – asmenybės santykis su tauta. Būtent tauta yra bene svarbiausias asmenį apibrėžiantis socialinis darinys ir suprantama kaip „galimybė visokioms žmoniškumo apraiškoms“. Valdžiava čia natūraliai pasirodo, tam tikra prasme išauga, iš pačios tautos: „Ypatingas laikas tautos gyvenime yra tas, kad ji savo gyvatą savaip tvarko, kad tautos vaikai patys nustato, kaip jie vieni su kitais gyventi turi ir nori. Kalbama apie valdžią, apie tai, kad tauta pati save valdo.“ Tad po truputi konstruojama neatskiriama, organiškai susijusi, seka: žmogus kaip „kosmo“ būtybė, jo kartu su kitais kuriama tauta, tautos apsisprendimas kurti valdžią kaip savęs įprasminimas. Organiškumas šioje koncepcijoje reiškia tai, kad bet kurio iš šio elemento pašalinimas reiškia arba tvarkos pažeidimą, arba idealo neišpildymą. Pripažindamas „netautines“ valstybes kaip istorinę tikrovę, Vydūnas pateikia paprasčiausią apibrėžimą: „valdžiava yra žmonių gyvenimo tvarka“. Tvarka veikiau nurodo į bendro buvimo taisyklės, bendrabūvį, ir yra labiau artima lotyniškajai *stato* prasmei, nei lietuviškai valstybės/valdžios kaip valdymui. Iš šios įtampos tarp aktyvaus valios veiksmo (valdymo) ir prigimtinės tvarkos (kosmo) gimsta dvi priešingos valdžios koncepcijos, įkūnijančios du tvarkos šaltinius – natūralią ir dirbtinę. Pirmoji valdžią mato kaip natūralią tautos savirealizaciją, būklę atsirandančią dėl skirtingų žmonių sąveikos, demokratija *par excellence* – iš apačios kylanti valstybė, kuri pati yra „tautų gyvatos ir tvarkos reiškinys“. Kita valdžios forma siejama su valdžią, kaip tam tikra asmens ar grupės norų projekcija, jų primetimas kitiems socialinį organizmą sudarantiems žmonėms. Tai makiaveliškas galios dėl galios supratimas, kuris tarnauja tik valdovo valdžios įtvirtinimui: „regimai vienojo arba ir tūlių noro reiškinys“. Vydūnui tokia valdžios forma yra smerktina ir klaidinga, anksčiau ar vėliau save diskredituosianti. Tik asmens kaip integralios tautos dalies dvasiniams tikslams pasiekti pajungta valdžiava gali būti siektinas

Dar sudėtingesnis klausimas yra organiškios valstybės santykis su Lietuvos politiniu procesu – ar ji tapo reikšminga Lietuvos politinę sistemą apibrėžiančia ideologija. Neabejotina, kad kažkoku mastu tai atsispindėjo ateitininkų judėjime – visgi Šalkauskis laikytinas vienas svarbiausių jo ideologu. Tačiau jos vieta praktinėje kasdienėje politikoje kelia klausimų dėl to, kad dėl autoritarinio režimo pobūdžio ji negalėjo būti pilnai realizuota. Panašu, kad organiškios valstybės koncepcija turėjo padėti susintetinti du skirtingus politinius fenomenus. Teoriškai iš tautos gimstanti valstybė turėjo suvienyti du skirtingos prigimties darinius: bendruomenę, kaip realų dvasinės prigimties darinį, ir valstybę, kaip pasaulietinį-juridinį darinį. Tauta šiuo atveju tampa natūraliai atsiradusia, asmens identifikuojama ir kartu bandančia save juridiskai apibrėžti bendruomene. Tik per ją kuriama sintezė – ideali kultūros viešpatija²²⁷. Praktinėje politikoje katalikiška-organiška politinė mintis siekia tapti vidurio keliu tarp pernelyg individualistinės liberalios valstybės koncepcijos (viskas kyla iš individualių interesų) ir pernelyg kolektyvistinio socializmo arba etatistinio fašizmo (viskas priklauso nuo aukštesnio kolektyvinio darinio).

Apibendrinant galima teigti, kad organiška valstybės samprata rėmėsi keliomis esminėmis nuostatomis. Pirma, valstybė yra subordinuota tautai, kuri, savo ruožtu, yra asmens pilnatvės garantas, ir jos keliamiems tikslams – ji sukurta ir turi veikti dėl tautos idealų, kurie neatskiriami nuo pilnutinio žmogaus idėjos²²⁸. Tauta, bet ne valstybė, yra svarbiausias socialinis ir politinis darinys. Antra, valstybė savo prigimtimi yra dirbtinis kūrinys, atsirandantis dėl natūralių tautos poreikių, tačiau organiškai vystosi iš tautos. Instrumentinis valstybės pobūdis reiškė, kad valstybė negali turėti savo autonomiškų siekių arba, jei juos turi, tai nėra tikroji tautinė, organiška valstybė. Galiausiai svarbu

idealas, kuris ir atsispindėjo XX a. pradžios pokyčiuose: „Valdžiava, yra, be abejonės įstaiga [...] turėtų būti ta tvarka, kuri kiekvienam žmonių laipsniui būtų tinkamiausia, kad jis galėtų pasiekti sekantįjį, aukštesnįjį.“ Vydūnas, *Raštai. I tomas*. Vilnius: Mintis, 1990, 243-297. Plačiau apie Vydūno tautos koncepciją žr. Regimantas Tamošaitis “Tautos samprata Vydūno teosofinėje sistemoje.” *Metmenys*, 63, 1992, 56-72

²²⁷ Plačiau apie tai: Adomas Jakštas-Dambrauskas, „Kas yra politika?“ *Mokslas ir tikėjimas*, Kaunas, 1930, 339-348.

²²⁸ Šiuo atveju nereikėtų suprasti tautos kaip tik kalbinės ar etninės bendruomenės – tauta tai asmeninių santykių tam tikroje teritorijoje visuma, kurie suformuoja specifinę kultūrinę visumą.

suprasti, kad ši koncepcija nėra totalinė šiuolaikine prasme. Tai leidžia teigti ne tik kitų totalinių režimų atžvilgiu išsakoma kritika, bet ir santykinai aiškiai numatytos valstybės įtakos asmeniui ribos – ji negali daryti nieko, kas pažeistų asmens integralumą. Šia prasme iš tiesų galima teigti, kad ji nėra išbaigta ir atveria kelią įvairioms spekuliacijoms apie asmens išsipareigojimo tautai mastą, tikrąją tautos reprezentacijos formą ir kt. Kaip bebūtų, tai tik sukuria prielaidas gilinti ir tikslinti koncepciją. Sprendžiant iš to, kad Šalkauskis savo gyvenimo pabaigoje norėjo sukurti išsamią politinę doktriną, o Maceina savo pilnutinės valstybės koncepciją pokariu transformavo į pilnutinės demokratijos projektą, galima teigti, kad į juos atsakymas niekada nebuvo totalitarinis ar net autoritarinis šiuolaikine šių žodžių prasme.

5.2. Tautininkiškumas: *personalizuota ir „nuasmeninta“ valstybė*

Išskirti tautininkišką kaip atskirą ir vientisą valstybės koncepciją yra ganėtinai sudėtinga. Viena vertus, Lietuvos istoriografijoje ji vertinama gana angažuotai – išimtinai neigiamai arba išimtinai teigiamai. Pirmuoju atveju, teisingai nurodant jos autoritarinį pobūdį, dėmesys atkreipiamas į represines politines praktikas, anti-demokratiškumą, klaidas užsienio politikoje (nuo atsisakymo bendradarbiauti su Lenkija iki faktų apie per glaudų bendradarbiavimą su totalitarine Sovietų Sąjunga)²²⁹ ir t.t. Šitaip politinė tautininkų mintis tampa diskredituojama kaip neverta gilesnio nagrinėjimo ir sutapatinama su fašizmu ar nacionalsocializmu²³⁰. Antruoju atveju, neretai užimant agresyvią gynybinę poziciją, teigiama, kad autoritarinis režimas tebuvo visos Europos demokratijos krizės išdava; tik šis režimas padėjo sukurti tikrą tautą; akcentuojami kai kurie ekonominiai pasiekimai; bandoma veiksmus

²²⁹ Ši mintis yra plėtojama istorikų darbuose ir svarstymuose, pvz., Zenono Butkaus, Algimanto Kasparavičiaus ir kt. Paties režimo kritika: Saulius Šiliauskas, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918-1940)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.

²³⁰ Bernaras Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 56-69

istorizuoti ir t.t.²³¹ Abiem atvejais kritinis tautininkiškumo vertinimas, bandant suprasti jį kaip politinę doktriną sprendžiančią teorinius klausimus, yra sunkiai įmanomas. Taigi pirminis šios dalies uždavinys – pažvelgti į tautininkišką ideologiją kaip sąmoningą ir kryptingą bandymą kurti politinę teoriją ir savarankiškai konceptualizuoti valstybę.

Kita vertus, tenka pripažinti, kad identifikuojant tautininkiškumo specifiką problemų iš tiesų kyla. Pirmiausia, akademinėse studijose dažnai linkstama suplakti tuo metu buvusį režimą ir aktyvius jo propaguotojus su įvairiose institucijose aukštą padėtį turėjusiais, bet nebūtinai jam lojaliais intelektualais. Daroma išvada, kad jie balansavo ties pavojinga palankumui totalitarizmui²³² riba ar, dar daugiau, net buvo jos ideologai. Iš tiesų, žinant, kad, pavyzdžiui, Maceina bendradarbiavo su ganėtinai lojalia Antanui Smetonai „Naująja Romuva“ tokia išvada rodosi pagrįsta. Ir visgi į tautininkišką sąjūdį šiame darbe norima žvelgti kiek giliau ir parodyti problemišką jo santykį su kitomis politinėmis doktrinomis, kalbančiomis apie valstybę, pirmiausia su jau aptarta organiškąja jos samprata. Iš kitos pusės, pati tautininkiška tradicija su Smetona priešakyje atsiskyrė nuo pirmeivių varpininkų ir neretai laikė save šios tradicijos tęsėjais. Kitaip sakant, bent jau pirminiame savo egzistavimo etape tautininkiška mintis yra modernios pozityvistinės politinės minties dalis ir aiškiai išsiskirianti tautininkiška mąstymo forma nebuvo plėtojama, o nuoseklūs akademiniai tekstai, priskirtini šiai ideologijai, pasirodo tik tarpukariu. Kaip bebūtų, esminis šios disertacijos dalies teiginys yra tai, kad tautininkai turėjo specifinę tautinės valstybės koncepciją, kuri skyrėsi nuo jau pristatytos organiškiosios.

Kita problema yra ta, kad galima kalbėti apie režimui lojalius periodinius leidinius („Vairas“, „Naujoji Romuva“), tačiau jų autoriai dažnai plėtojo gana skirtingas politines koncepcijas – nuo santykinai nuosaikios Spann'o universalistinės valstybės koncepcijos iki atvirai pro-fašistinių (be to,

²³¹ Šis naratyvas būdingas tautininkiškajai išėivijos istorikų tradicijai, gana subalansuotas vertinimas pateikiamas: Raimundas Lopata, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.

²³² Arūnas Sverdiolas, „Antano Maceinos filosofinis kelias.“ Kn. Antanas Maceina, *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1991, 5-19.

juose pasirodydavo or organiškiosios bei legalistinės valstybės sampratų atstovų straipsniai). Tyrinėti tautininkišką politinę mintį sunkiau ir todėl, kad ji buvo plėtojama ne tik akademinio lygmeniu, bet buvo ir oficiali valstybės „ideologija“, o prezidento Smetonos pasisakymai neišvengiamai tapdavo mintimi, į kurią vienaip ar kitaip reikia atsižvelgti ir šiame darbe. Taigi bandant konceptualizuoti tautininkišką valstybės sampratą svarbu turėti omenyje dvigubą jos funkciją politinėje erdvėje: kaip dominuojančios politinės jėgos idėjinis pagrindas ji buvo ne tik politinės tikrovės interpretavimo būdas, bet ir praktinės pastangos legitimuoti patį režimą, pagrįsti jo egzistenciją ir veiksmus.

Pradėkime nuo nesu(s)pratimo dėl organiškiosios ir tautininkiškiosios koncepcijų santykio ištakų, t.y., kokios priežastys lemia jų sutapatinimą. Akivaizdžiausia to priežastis yra metaforos/-ų naudojamų valstybės apibūdinimui pasirinkimas. Tiek organiškumas, tiek tautininkiškumas visuomenę mato kaip organišką darinį, o valstybė tampa šio organizmo reiškimosi forma. Pavyzdžiui, tautininkai mato tautą kaip „kolektyvinis organizmas“ („tauta yra konkreti realybė, iš daugelio būtybių susidaręs gyvas dvasinis organizmas“) ir pati „valstybė yra gyvas organizmas, kurį sudaro [...] visa tauta“²³³. Organiškumo metafora „Vaire“ apskritai gana aktyviai naudojama net apibūdinant teorijas, kurios pačios savęs nelinkusios vadinti organiškomis, pvz., kaip jau minėto Spann'o universalistinė valstybė²³⁴. Antrasis svarbus ir į akis krentantis aspektas yra tai, kad reikšmingą vietą abejose koncepcijose užima tauta. Bene ryškiausiai tai matosi iš Smetonos viešų pasisakymų, kuriuose „tauta nėra kokia abstrakcija, o realių tautos reikalų sąvoka“²³⁵. Dažniausiai būtent tauta yra aktyviai veikiantis subjektas, galintis pasirodyti istorijoje valstybės pavidalu. Simptomiškas yra ir pats

²³³ Vladas Juodeika, „Vadų atranka ir demokratija.“ *Naujoji Romuva*, 1933, 700; Panašios mintys dėstomos ir kitų: Izidorius Didžiulis, „Tauta, valstybė, asmuo.“ *Vairas*, 10, 1931, 260 – 265.

²³⁴ Atrodo, kad pats organiškumas tapo ganėtinai populiaria ir ginčytina sąvoka, nes tame pačiame „Vaire“ ketvirtąjo dešimtmečio viduryje pasirodė straipsnis raginantis atsisakyti bereikalingų diskusijų apie tikrąją organiškumo prasmę.

²³⁵ Antanas Smetona, *Rinktiniai raštai*. Kaunas: Menta, 1990, 455. Tai neturėtų stebinti žinant bendrą „tautocentristinį“ to meto diskursą. Tautos, kaip pagrindinio veikiančio subjekto įsivaizdavimas, pasilieka ir vėlesniuose darbuose.

tautininkų pavadinimo pasirinkimas bei Smetonos kaip Tautos vado įvardinimas. Tautos, kaip vienijančio darinio, akcentavimas, kuris yra prigimtinis ir kone svarbiausias žmogaus gyvenime, ryškus bene visoje tautininkų publicistikoje.

Trečia, šios abi doktrinos buvo plėtojamos atsispiriant nuo demokratijos kritikos²³⁶. Tautininkiškumas, kaip ir organiškumas, dažnai save pristato kaip centristinę doktriną, kuri kritikuoja ir individualistinį liberalizmą, ir kolektyvistinį fašizmą ar socializmą. Sekant hėgeliška dialektika net teigiama, kad individualizmas liberalizmo bei demokratijos pavidalu tapo modernybės tezėmis, o kolektyvizmas itališko fašizmo, vokiško nacionalsocializmo ir bolševikiško komunizmo pavidalais – antitezėmis. Tautininkišką režimą bandantys pateisinti autoriai siekia jį pateikti kaip šių dviejų tendencijų sintezę, „aristotelišką“ vidurio kelio pasirinkimą. Demokratijos sampratos ir kritikos klausimui jau yra skirta atskira Sauliaus Šiliausko monografija „Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918-1940)“²³⁷, tad čia išskirtini tik keli jos aspektai, kurie svarbūs suprantant tautininkiškos minties panašumą į organiškąją koncepciją. Tai (a) kritikos objektas: tiek organiškoji, tiek tautininkiškoji mintis aiškiai pasisako prieš individualistinę visuomenės sutarties doktriną, nesutinka su teiginiu dėl individo gebėjimo būti savarankišku, nuo socio nepriklausomu subjektu ir aiškina apie visuomeninius interesus, kurie negali būti redukuoti tik į individualius poreikius. Kartu tai (b) reakcija į praktinės politikos problemas: organiškoji ir ypač tautininkiškoji politinė mintis linkusi nurodyti buvusios lietuviškos parlamentinės demokratijos trūkumus, kurie, pasak jų, neužtikrino efektyvaus tautos atstovavimo ir kenkė jos raidai bei tobulėjimui²³⁸.

Šie trys ryškiausi aspektai iš tiesų leidžia lyginti krikščioniškąją organiškąją ir tautininkišką valstybės koncepciją. Jei dar prisimintume tai, kad

²³⁶ Veikiausiai būtent tai turėtų būti laikoma svarbiausia priežastimi suplakti tautininkiškumą su organiškumu ginant liberalią-demokratinę santvarką – deklaruojamas skepsis demokratijos atžvilgiu verčia sutapatinti visus kritikus, taip savotiškai užimant Karl Popperio poziciją netiesiogiai eksplikuotą veikale „Atviroji demokratija ir jos priešai“: kas ne su demokratija, tas su totalitarizmu.

²³⁷ Saulius Šiliauskas, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918-1940)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.

²³⁸ Pvz., S. Frankas, „Demokratijos krizė.“ *Vairas*, 1, 1931.

krikščionys-demokratai ir tautininkai bendradarbiavo pirmaisiais metais po perversmo, o apie patį Smetoną teigta, jog „krikščioniška etika – galingiausias Smetonai draugas ir žemės tarpininkas“, jų tapatumas, rodos, nekels abejonų. Tačiau taip iš akių išleidžiami ne tik vėlesni teoriniai režimo ir krikščionių-demokratų partijos nesutarimai, kuriems aiškinti buvo pasitelkiami ir ideologiniai argumentai, bet ir neatsižvelgiama į svarbius politinės minties niuansus leidžiančius šias dvi doktrinas vertinti kaip skirtingas. Būtent valstybės sąvokos prasmė ir vieta tautininkų mintyje leidžia pamatyti ją kaip specifišką.

Jau buvo minėta, kad organiškoji valstybės koncepcija organiškumą suprantą prigimtine (politiniai dariniai yra prigimtine žmonių bendruomenės savybė) ir istorine prasme (viskas po truputį „auga“, taip leidžiant tautai įgyti tobuliausią išraišką, pasireiškiančią jos kultūrinėje veikloje). Šia prasme organiškumas susijęs pirmiausia su tautos ir asmens santykiu, o valstybė veikia yra dirbtinė priemonė realizuojant tautos ir asmens interesus. Tautininkiška ideologija, pripažindama sudėtinę, susietą visuomenės-tautos prigimtį, įveda dar vieną organiškumo dimensiją – valstybinę. Kitaip sakant, išlaikant esminę atskirtį tarp tautos ir valstybės fenomenų organizmu čia yra ne tik tauta, bet ir pati valstybė. Tik čia suformuluojama tezė: „mes sakome, kad valstybė yra tam tikras organizmas“²³⁹. Tik čia galima pradėti kalbėti apie valstybės (ne tiek tautos, kuri suprantama iš esmės primordialistiškai) gimimą, augimą ir mirtį, kurios reikia vengti. Tai svarbu ne tik todėl, kad pati valstybė tampa sudėtinu dariniu, susidedančiu iš skirtingų elementų, bet, ir šiuo atveju tai kur kas svarbiau, yra pabrėžiama absoliuti jos autonomija nuo bet kurių kitų socialinių darinių ir institucijų, pirmiausia tautos (pvz., „trys dalykai veikia tautų gyvenimą: gamta, valstybė, kultūra“²⁴⁰ – valstybė čia užima savotiško nepriklausomojo kintamojo vietą) ir Bažnyčios (Galinis: „Valstybė tarnauja žemiškam žmogaus gyvenimui, bažnyčia – Dievo žodžiui skelbti“²⁴¹). Cituojant turbūt radikaliausią šios krypties atstovą Vytautą Alantą, „valstybė –

²³⁹ Izidorius Tamošaitis, „Tautininkų ideologijos gairės.“ *Vairas*, 6, 1937.

²⁴⁰ Juozas Tomkus „Kas yra valstybė tautai?“ *Vairas*, 11, 1933, 392.

²⁴¹ K. Galinis, „Valstybė ir bažnyčia.“ *Vairas*, 8, 1939, 145.

visiškai autonomiškas subjektas²⁴². Kitaip sakant, valstybės organiškumas tautininkams pirmiausia reiškia autonomišką valstybės organizaciją, valstybė tampa personalizuotu dariniu – savarankišku subjektu visuomeninio gyvenimo scenoje.

Vėlgi, nereikia organizmo tezės suprasti herderiškai kaip fizinio kūno, kuriam reikia gyvenamosios erdvės, apsiareiškimo. Tai veikiau yra sociologinė (ne filosofinė) metafora, nusakanti sudėtinį valstybės pobūdį. Tačiau pati metafora leido formuluoti tam tikrą valstybės supratimą. Išskirtini keli esminiai valstybės kaip autonomiškos organizacijos elementai. Pirmia, savo prigimtimi ji yra ne gamtinio (fizinio) pasaulio dalis, bet įkūnija dvasinį pasaulį: „valstybė priklauso ne gamtos, bet dvasinės ir etinės prigimties fenomenui [...] Ji egzistuoja kaip idealiniai įprasminama dvasinė etinė tikrovė, neatsiejamai suaugusi su kultūros formų, veiksmų ir procesų visuma. Valstybė egzistuoja tik dvasia ir egzistuoja kaip dvasia“²⁴³. Taigi jei organiškoje koncepcijoje ji gali reikštis tik per tautą kaip dieviškos tvarkos reprezentantą, tai tautininkiškoje interpretacijoje pati valstybė yra specifinė dvasinė tikrovė. Antra, remiantis Aristotelium teigiama, kad valstybė yra aukščiausia išsivystymo forma, nes sudėtingesni dariniai yra tobulesni. Kaip žmogus yra aukščiau už gyvūną ar už savo kūno dalį, taip valstybė yra aukščiau už žmogų ar už bet kokią joje veikiančią organizaciją. Panašu, kad valstybė net tampa svarbiausiu žemiškojo gyvenimo apsiareiškimu – galutiniu žmogaus tikslu. Pavyzdžiui, 1938 m. „Lietuvos Konstitucijos“ 16 straipsnis deklaruoja atvirai: „Piliečiui Valstybė yra jo paties buvimo pamatas“²⁴⁴. Trečia, priskiriant valstybei dvasines savybes, kurios apsiareiškia žemiškame gyvenime, ir matant ją kaip aukščiausią savarankišką būties formą, formuluojama aukštesnio, individualiam protui neperprantamo valstybės kaip savitikslio darinio tezė: „valstybės vertė

²⁴² Vytautas Alantas, „Politinė tautos vienybė.“ *Vairas*, 48, 1939, 927.

²⁴³ Juozas Tomkus, „Valstybė ir pasaulėžiūra.“ *Vairas*, 27, 1939, 516. Reikia pažymėti, kad tautininkiškame kalbėjime dvasios samprata neaiškinama, tad lieka neapibrėžta ir neturėtų būti griežtai siejama su transcendentiniu Dievu kaip organiškoje koncepcijoje.

²⁴⁴ Violeta Baltušytė (sud.), *Lietuvos valstybės konstitucijos 1920 – 1938 metais*. Vilnius: Mokslas, 1989, 61.

nematuojama ir negali būti išmatuota pagal žmonių subjektyvių pojūčių [...] apraiškas“²⁴⁵.

Antras aspektas, tautininkų tautos sampratos klausimas, galėtų būti atskiros diskusijos tema. Galima užčiuopti gana įvairių ir skirtingų tautos apibrėžimo tendencijų. Pabrėžus jos kaip vienos iš ašinių sąvokų svarbą, reikėtų suvokti šios koncepcijos vietą santykyje su jau minėta valstybe ir asmeniu, kaip vienu svarbiausiu organiškiosios politinės minties sąvokų. Pastarasis aspektas svarbus bandant suprasti nuasmeninimo tezę. Turima omenyje tai, kad tautininkiška valstybės ir tautos samprata pašalina organiškajai koncepcijai būdingą žmogaus kaip asmens ir individo skirtį, o asmens, kaip aukščiausio vertės autonomiško subjekto, kuriam turi būti subordinuotas tautos gyvenimas ir valstybės veikimas, nebelieka. Izidorius Tamošaitis sako griežtai ir atvirai: „mes kalbame apie konkretų žmogų, o ne to žmogaus suskirstymą į individą ir asmenybę“²⁴⁶. Panašią tezę, kritikuodamas „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtą manifestą „Į organiškiosios visuomenės kūrybą“, formuluoja ir Domas Cesevičius: „Romuviečiai betgi labai griežtai pasisako prieš liberalizmą, o visgi nori išgelbėti asmens laisvę. [...] Žmogaus sudualistinis yra žmogaus supaprastinimas ir suschematinimas.“²⁴⁷ Tai, kad organiškiosios koncepcijos atstovai kalba apie asmenį, tautininkams net leidžia daryti išvadą, kad ši koncepcija yra liberali.

Pašalinus žmogaus dualumą ir formuojant jo socialumo tezę, žmogus tampa ne tik visuomeniniu padaru, bet ir yra visiškai subordinuojamas „aukštesniems“ bendruomenės ir/ar valstybės interesams. Jei XX a. antrajame ir trečiajame dešimtmetyje dar buvo formuluojamas ganėtinai nuosaikus pareigų valstybei diskursas, tai ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jau kalbama apie tai, kad „turime vertinti savos valstybės reikšmę ir rikiuotis savo valstybės nesąlyginiam pasidavimui“, tauta tampa tąja „visuma, kuriai turi paklusti

²⁴⁵ Juozas Tomkus, „Tautos saviteiga.“ *Vairas*, 14, 1939, 266. Beje, dar 1923 Augustinas Voldemaras tai formulavo kur kas atsargiau, bet nemažiau akivaizdžiai: „Gal visuomenė ne visada nusimano apie politikos (= valstybės) klausimus [...], bet vis dėl to ji nukreipia, o ne kas kitas, valstybės vairą“. Atkreiptinas dėmesys į du momentus – visuomenė nenusimano, tačiau tai netrukdo jai nukreipti vairo. Šia prasme, politika tampa veikiamą nesąmoningos, tačiau neišvengiamos, visuomenės valios.

²⁴⁶ Izidorius Tamošaitis, „Tautininkų ideologijos gairės.“ 5, 6, 1937.

²⁴⁷ Domas Cesevičius, „Romuviečių organinė valstybė.“ *Vairas*, 5, 1936, 479.

atskiri individai“²⁴⁸. Kitaip sakant, formuluojamas idealas, kuriame neigiamas bet koks individo autonomiškumas ir savarankiškumas „nuo“ – tai, kas gali būti pavadinta negatyviaja laisve. Izidoriaus Tamošaičio plėtojamoje valstybės teorijoje pati valstybė kaip dvasinė ir aukščiausio išsivystymo socialinė substancija yra vienintelis teisingumą apibrėžiantis ir nusakantis darinys, o pareigos valstybei įgyja absoliutų charakterį. Tačiau jei taip, kaip galima ir reikia nusakyti šias pareigas paskiriems individams? Kaip ši dvasinė substancija leidžia apie save žinoti žemiškoje politikoje?

Šią problemą iš dalies padėjo išspręsti kultūrinio tautos apibrėžtumo ir išskirtinumo principas. Būtent per kultūrinį savitumą galima suprasti valstybės dvasios raišką. Tad nenuostabu, kad tauta, tautinė tapatybė, tautinės kultūros plėtra ir kitos tautinės aspiracijos buvo suprantamos kaip svarbiausi ir verti puoselėjimo valstybės požymiai. Tokia formuluotė gana stipriai priartėja prie itališkos fašistinės ideologijos, kurioje tauta ir valstybė yra viena ir tas pats, o valstybės interesas yra aukščiausios prigimties ir svarbiausias. Tiesa, patys tautininkai gana sąmoningai bandė atsiriboti nuo itališkojo fašizmo teigdami, kad fašizmas išreiškia italų tautos ir valstybės specifiką, tuo tarpu lietuviai turėtų surasti savo kelią, kaip išreikšti specifinę valstybinę santvarką²⁴⁹. Būtent čia valstybės kaip atgimstančios ir bundančios metaforos yra kaip niekad tinkamos – pati valstybė (dar konkrečiau, lietuviškos valstybės idėja) yra savarankiškas subjektas, kurį būtina aiškiai suvokti ir įprasminti kasdiene individo veikla.

Toks valstybės autonomijos deklaravimas, jos kaip reikšmingo faktoriaus išskyrimas, leidžia matyti tautininkų valstybės sampratą kaip alternatyvą organiškajai. Čia jau „valstybė gimdo tautas [...] tik suburtos valstybės dėka tautos įrašo savo vardą į istorijos atitinkamą lakštą“²⁵⁰ arba, cituojant Smetoną: „Asmens laisvė turi nusilenkti tautos laisvei. Toks yra pagrindinis dėsnis valstybės santvarkoje“ ir „Kiekviena visuomenės dalis

²⁴⁸ Tomkus, „Tautos saviteiga“; Domas Cesevičius, „Tautiškumo perspektyvos.“ *Vairas*, 46, 1939.

²⁴⁹ Vincas Kemežys, „Naujoji konstitucija – stiprus ir teisingas tautiškosios Lietuvos pagrindas.“ *Vairas*, 10, 1938, 584-587; Bronys Raila, „Politikos idealai ir tautos vienybė.“ *Vairas*, 23, 1938, 409.

²⁵⁰ Juozas Tomkus, „Kas yra valstybė tautai?“ *Vairas*, 12, 1933, 393.

privalo siekti visuomenės gerovės, turėti prieš akis visumą, o ne dalį, ne save – reikia solidarumo“²⁵¹. Šios tezės suformuluotos 1933 m. ir dar gali būti laikomos santykinai nuosekliomis – visgi būtent tauta/visuomenė dar veikia kaip atskiras subjektas, taip pat pripažįstamas sąmoningas dalies veikimas siekiant aukštesnių (tiesa, jau ne asmeninių, o visuomeninių) idealų. Tačiau jau 1940 m., prieš pat Lietuvos okupaciją Alantas parašė: „į tautinės kultūros pagrindą turi būti dedamas tautinis valstybės interesas ir egoizmas“²⁵² – valstybė ir tauta tampa vienu, o asmens nebelyka. Kitaip sakant, organiškajai koncepcijai būdingą santykį „individas – valstybei, valstybė – tautai, tauta – asmenybei“, tautininkai radikaliai pakeičia: „žmogus tautos ir valstybei“.

Tačiau ši valstybės nuasmeninimo tezė dar neišsemia viso tautininkiškos valstybės ir asmens santykio problematikos. Panašu, kad bene didžiausia problema bandant suprasti individo santykį su tauta bei valstybe, tautininkams buvo atsakymas į klausimą, kaip atsiranda neatitikimai tarp integralaus tautos kūno ir individualių pasirinkimų, t.y., kaip tautoje socializuotas individas gali elgtis netautiškai. Jau nuo pirmųjų „Vairo“ numerių, dar XX a. pr., Smetona nuolat pabrėždavo, kad visi lietuviai yra vienijami vieno tautinio intereso, tačiau politinio gyvenimo tikrovė šią tezę nuolat paneigdavo – skirtingos grupės ir skirtingi asmenys deklaruodavo skirtingas politines vizijas. Paprasčiausias būdas tai paaiškinti buvo teigti, kad jie tiesiog seka iš užsienio atvežtomis ir Lietuvai netinkančiomis idėjomis, t.y., žmogaus santykis su valstybe turi būti formuojamas specifiniu lietuvišku keliu. Už tų žodžių slėpė gana ambicingas historicistinis teiginys, kad galima identifikuoti tautos/valstybės dvasią, kurią turėtų išreikšti ja sekantis ir jai paklūstantis individas. Individo savirealizacijos tikslas, bent jau socialiniu etiniu (ne teologiniu) požiūriu, turi būti tobulai įsilieti į valstybės gyvenimą arba, tariant Tamošaičio žodžiais, „galėtume drąsiai pasakyti, kad yra ir socialinės etinės atskiro žmogaus pareigos, prievolė bendruomenei,

²⁵¹ Smetona, *Rinkiniai raštai*, 374, 462.

²⁵² Vytautas Alantas, „Tautinės kultūros problemos.“ *Vairas*, 1, 1940.

valstybei²⁵³. Valstybės buvimas veik tampa intencionalus ir valingas kiekvieno asmens aktas. Tačiau kaip tas veiksmas gali įvykti, jei paprastai žmogus negali perprasti autonomiškos valstybės dvasios? Būtent šioje vietoje atsiranda režimo pobūdžio ir valstybės klausimas, kuris glaudžiai siejasi su tautininkų pasipriešinimu demokratiniam režimui kaip nepatvariam ir skatinančiam savivalę bei tironiją.

Prisiminkime, kad tautininkams valstybė yra (a) autonomiškas dvasinis organizmas su savo specifiniais poreikiais; (b) tobuliausia žemiškoji institucija, tad visų ir visi veiksmai turi būti nukreipti tenkinti jos poreikius, t.y., individo užduotis yra subordinuoti savo veiklą siekiant valstybės interesų. Šios dvi tezės iškelia mažiausiai du klausimus: kaip pasireiškia ši dvasia?; kas yra matas, nusakantis asmens/institucijos veiksmų ir valios teisingą nukreiptumą? Atsakymą į pirmąjį klausimą geriausiai leidžia suprasti vienas valstybės apibrėžimo dalių (šalia žmonių-tautos ir žemės-tėvynės), kuris iš esmės skiriasi nuo organiškiosios, nes kaip vienas pagrindinių politijos elementų čia iškyla valdžia. Trumpai sakant, tik ten (ir visur ten), kur yra neprigulminga valdžia (pasaulietinė viešpatystė), galima kalbėti apie valstybę²⁵⁴. Savarankiškos valdžios kaip esminio valstybės elemento, besiskiriančio nuo tautos, akcentavimas buvo ryškus skirtinguose tekstuose: taip minint valstybės atkūrimo dešimtmetį kalbama apie „valdžios dešimtmetį“, o pats Smetona visuomenėje vyravusių skirtį tarp valdžios ir visuomenės liūdnei konstatuoja teigdamas, kad tik ateityje „išnyks pažiūros pėdsakai, rusų viešpatavimo palikti, kad valdžia *jie*, o visuomenė *mes*“²⁵⁵.

Fundamentalus valstybės kaip valdžios ir sąmoningo, aktyvaus prado bei visuomenės kaip tautos ir spontaniško, kontroliuotino prado atskyrimas

²⁵³ Izidorius Tamošaitis, „Asmuo ir bendruomenė.“ Kn. Izidorius Tamošaitis, *Rinkiniai filosofiniai raštai*. Vilnius: 2010, 386.

²⁵⁴ Pavyzdžiui, vienoje iš savo kalbų Smetona duoda tokį valstybės apibrėžimą: „valstybė yra žmonių bendravimo forma apibrėžtame žemės plote su savo valdžia, nepareinančia iš kitų valdžių“, Smetona, *Rinkiniai raštai*, 389. Ši samprata labai glaudžiai sietina su legalistine *valstybės* samprata, apie kurią bus kalbama kiek vėliau. Viena vertus, tai galima pagrįsti Smetonos kaip teisininko išsilavinimą turinčio asmens argumentu, kita vertus, net ir tokiu atveju tautininkiškos ir legalistinės sampratos artumas kelia gana daug klausimų. Taip pat Antanas Smetona, „Valstybė ir teisė.“ Kn. Antanas Smetona, *Rinkiniai raštai*. Kaunas: Menta, 1990, 903.

²⁵⁵ Ten pat, 447.

buvo būdingas ne tik proginėms Smetonos kalboms, bet gana aiškiai atsispindėjo ir kituose to meto naratyvuose. Pavyzdžiui, Vytautas Rastenis, savo straipsnyje „Ryšys tarp tautos ir valstybės“, kalba tik apie tautos ir valdžios santykius (pvz., „Kiekvienas valdžios idealas yra valdyti be prievartos [...] Bet tai yra įmanoma tik tai tada, kada tarp valdžios ir tautos yra glaudus pasitikėjimo ryšys“²⁵⁶). Iliustratyvus ir Smetonos skirtingas titulavimas: vienas vertus, jis yra tautos vadas – tas, kuris veda tautą, pirmas ir išsiskiriantis iš tautos kūno, kita vertus, jis yra valstybės galva (arba, labiau institucine prasme, prezidentas) – svarbiausią funkciją atliekanti valdžios kūno dalis. Dar daugiau, neretai valstybė matoma kaip namai, tam tikra žmonių, priemonių, ūkio visuma, o tauta kaip šeimyna, kuria reikia rūpintis.

Elitistinių konotacijų turinti valdžios ir tautos atskyrimo koncepcija neišvengiamai kelia klausimą ne tik apie šių dviejų fenomenų santykį, bet apskritai apie santvarkos pobūdį. 1931 m., minint Smetonos prezidentavimo penkmetį, pasirodė nemažai straipsnių, kuriuose autoritarinis (ar, naudojant tuometinį žodyną, autoritetinis) valdymas buvo matomas ne tik kaip geriausias, bet ir kaip atspindintis prigimtine tvarką: „Jis [Smetona] yra toks neabsoliutus [absoliutaus dieviško autoriteto vietininkas] autoritetas, nes jis yra tikras mūsų tautinio ir valstybinio gyvenimo vadas“ ir toliau „jos [valstybės] galutinis jau neišvestinis autoritetas, kuriuo valstybė remiasi, yra Absoliutas. Bet valstybė remiasi ne vienu absoliučiu Autoritetu: ji remiasi reliatyviu valstybę valdančio asmens autoritetu ir laisva piliečių elgsena [...] Valstybės šaknys yra valstybę valdančio asmens autoritete ir piliečiuose“²⁵⁷. Tokioje koncepcijoje tik autoriteto valdžia gali realizuoti tikrąjį valstybingumą: aukščiausią (nes gali būti tik vienas žmogus, kuris geriausiai supranta integralios tautos ir valstybės poreikius); vieningą (nes tik per vieną hierarchiškai organizuotą valdžios sistemą pasireiškia vieno organizmo tikslai); suvereną (nes gali būti tik viena, nedaloma aukščiausia valdžia). Šia prasme galima užčiuopti dar vieną tautininkiško personalizmo pobūdį – yra tik vienas asmuo (ar, naudojant tuo

²⁵⁶ Vincas Rastenis, „Ryšys tarp tautos ir valstybės.“ *Vairas*, 2, 1939, 23.

²⁵⁷ Izidorius Tamošaitis, „Smetona – autoritetas.“ *Vairas*, 10, 1931, 141-153.

metu populiarių platonišką diskursą, išminčius bei vairininkas), kuris geriausiai perpranta valstybės prigimtį ir gali vesti tautą šviesesnės ateities link.

Į tautą orientuotas ir su valdžia siejamas valstybės supratimas išsilaiko beveik iki pačios ketvirtojo dešimtmečio pabaigos. 1938 m. Kemežys pateikdamas argumentus už naująją Konstituciją dar rašo: „būdingiausias tautiškos valstybės bruožas – prezidento vienijančios galios vaidmuo“²⁵⁸. Ši koncepcija turėtų būti tapatinama su savotiška elitistinės valstybės atmaina, nes „normali valstybė [...] yra ta, kur elitas vadovauja ir kur masės pasiduoda vadovaujamos“²⁵⁹. Tačiau jau ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje išryškėjo keli papildomi elementai. Pirmia, laisvo ir natūralaus piliečių paklusimo diskursą keičia sąmoningas privalomas paklusimas, savotiškas valios subordinavimas valstybės valiai. Antra, pasirodo nauja ir gana specifinė valstybės kaip laboratorijos metafora²⁶⁰. Perdėm mokslinių, natūralistinių koncepcijų įvedimas diktuoja naują valstybės, tautos ir žmonių santykių pobūdį – tautinės ir socialinės darbo energijos didinimas tampa svarbiausiu savitiksliu uždaviniu, kuris atliekamas „žinančiųjų“ eksperimentų metu. H. Arendt žodžiais tariant, tokios laboratorijos eksperimentų tikslas „organizuoti žmones, orientuojantis į galutinius tikslus, kurie nepaiso nei individualybės, nei nacionalumo, ir tai daryti tokiomis sąlygomis, kurios, žinoma, nėra tobulos, bet jų pakanka gauti svarbiems daliniams rezultatams“²⁶¹.

Taigi sutapatinti šį elitistinį-„autoritetinį“ tautininkišką supratimą su į asmenį ir tautą kaip kultūrinį darinį orientuota organišką koncepcija būtų klaidinga. Žinant, kad organinės/pilnutinės valstybės koncepcija, bent jau Maceinos vėlesniuose raštuose, buvo transformuota kaip pilnutinės demokratijos koncepcija, o Šalkauskis savo politinėje sistemoje buvo numatęs parlamentą bei kitas valdžių padalijimą suponuojančias institucijas, galima teigti, jog tautininkų priešiškus demokratijai nesulyginamas su katalikiškos-organiškos politinės minties nuostatomis. Dar daugiau, reikia pripažinti, kad

²⁵⁸ Kemežys, 585.

²⁵⁹ Povilas Jakas, „Valstybė ir masės.“ *Vairas*, 6, 1939, 104.

²⁶⁰ Juozas Tomkus, „Valstybė ir žmogus.“ *Vairas*, 3, 1939, 56.

²⁶¹ Hannah Arendt, *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, 382.

tautininkiškoje koncepcijoje valstybės vienašališko įsikišimo stabdžių nebuvo pateikiama, o vėlyvosios minties radikalumas net leidžia kai kuriuos autorius vertinti kaip artimus nacionalsocializmui²⁶². Tautos ir valstybės sampratų atskyrimas bei „organiškojo“ asmens pašalinimas buvo viena esminių tautininkiškos valstybės koncepcijos ašiu. Valstybei tapus autonomišku, savitiksliu ir aukščiausiu dvasiniu organizmu jai tapo subordinuotos visos kitos socialinės gyvenimo formos, o valdžios ir, konkrečiai, prezidento kaip valstybės suverenumą išreiškiančio darinio valia – vienintelis legitimus sprendimų priėmimo šaltinis.

5.3. Pirmeiviai-demokratai: liaudininkai ir valstybė kaip organizacija

Kalbėti apie liaudininkų politinę mintį, jos priklausymą vienai ar kitai ideologinei srovei, bandyti užčiuopti ašį, aplink kurią sukasi Lietuvos „centro-kairiosios“ pažiūros, yra gana sudėtinga, ir tai lemia kelios priežastys. Pirmiausia susiduriama su problema atskiriant ją nuo socialdemokratinės Lietuvos politinės minties, bent jau kalbant ne tiek apie teorinius veikalus, bet istoriškai besiformavusius santykius. Jos abi atsirado ant „vėlyvojo“ „Varpo“ platformos XX a. pradžioje – dalis varpininkų vėliau sudarė šias dvi Lietuvos politines sroves. Taip pat kurį laiką viena iš vėliau Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą (LVLS) sudariusių partijų vadinosi Lietuvos socialistų liaudininkų partija, t.y., pabrėžiama būtent socialistinė partijos pakraipa, tad nenuostabu, kad 1926 m. LVLS bendradarbiavo su socialdemokratais koalicinėje vyriausybėje. Akivaizdu, kad ji gana lengvai gali būti priskiriama nuosaikiems socialistams.

Kita vertus, bandydama save identifikuoti ir atskirti nuo socialdemokratų LVLS dažnai pabrėždavo savo ne-marksistinį pobūdį²⁶³. Šias dvi Lietuvos politines grupes vienijo aiški orientacija į ekonomizmą

²⁶² Jau ne kartą minėtas Vytautas Alantas paskutinio „Vairo“ numerio redakciniame straipsnyje atvirai teigia, kad tarptautinis socializmo pobūdis šiandien jau yra dingęs ir jo vietoje yra tautinis socializmas, kur „tautos išpažįsta tik nacionaliniu egoizmu pagrįstą interesą, kurį jos pavertė savotišku kultu ir kuris nepripažįsta jokių kompromisų“.

²⁶³ „Einamojo momento taktikos klausimais.“ *Varpas*, 2, 1931, 97-105.

(ekonominės problemos dažniausiai buvo vertinamos kaip svarbiausios, o visuomenės prigimtis aiškinama per darbo santykius ir kapitalo pasiskirstymą), pozityvistinė pasaulėžiūra (bandoma remtis moksliniais argumentais) ir daugiau ar mažiau eksplikuotas „anti-klerikalizmas“, pirmiausia vertinant tikėjimo dalykus ir Bažnyčios vietą valstybėje²⁶⁴. Tačiau nuo tradicinių socialdemokratų jie skiriasi sąmoninga orientacija į valstietiją kaip ekonominę grupę ir demokratiškumo akcentavimu – demosio, liaudies, valdymo bei asmenų lygybės ir laisvės klausimai jiems buvo vienos svarbiausių ideologinių nuostatų. Būtent minėtų elementų kompleksas šiame skyriuje bus vertinamas kaip liaudininkų politinės minties ašis.

Demokratinė liaudininkų savivoka neretai lemia, kad valstiečių liaudininkų ir joms artimos demokratinės pažiūros suprantamos kaip liberalios. Taip kai kurie autoriai ją identifikuoja kaip lietuviško liberalizmo pradžia, net nepaisant to, kad daugiausia dėmesio studijose skiriama ekonominiams klausimams, kuriuose liaudininkai yra nuosaikūs socialistai²⁶⁵. Tad liberalumas šiuo atveju gali pasitarnauti kaip etinė sąvoka, kalbant apie liberalios pasaulėžiūros įsigalėjimą modernybėje apskritai, tačiau tik iš dalies tinka bandant suprasti tuometines Lietuvos demokratų politines pažiūras ir intencijas. Galima teigti, kad savo ekonominėmis pažiūromis jie veikiau artimi social-liberaliai ideologijai, kuri pripažino tiek individo autonomiją, tiek jo funkcinį socialumą – visuomenė jam yra reikalinga tiek, kiek padeda įgyvendinti savo interesus²⁶⁶. Kitaip sakant, lietuviškas demokratizmas buvo gana specifinė ideologija, kurios sutapatinimas su liberalizmu reikalauja papildomų komentarų, ypač jei šio darbo dėmesio centre yra ne demokratijos, bet valstybės samprata.

Dar sudėtingesnis klausimas yra kas ir koku mastu turėtų būti priskirtas Lietuvos (liaudininkiškai) demokratijos minčiai. Problema ta, kad šiuo atveju

²⁶⁴ Pvz., „Kova dėl mokyklos reformos ar dėl tikybos mokslo?“ *Varpas*, 4-6, 1921, 173-175; ginčai dėl civilinės metrikacijos būtinybės ir pan.

²⁶⁵ Pvz., Albinas Rimka, „Kelios pastabos dėl liaudininkų ekonominės ideologijos.“ *Varpas*, 2, 1932; Juozas Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*. Brooklyn: Olga Audėnienė, 1986 ir kt.

²⁶⁶ Galbūt tai ir padėtų paaiškinti Vincento Lukoševičiaus teiginius apie liberalizmą Lietuvoje, siejant jį pirmiausia su valstiečiais liaudininkais.

formalūs instituciniai priskyrimai analizuojant su LVLS susijusius žmones ir darinius nėra tokie akivaizdūs kaip kalbant apie pirmas dvi politines grupes – tautininkus ir katalikus-demokratų. Be to, dėl autoritarinio režimo represijų politinis demokratų reiškimasis buvo stipriai apribotas, tad išsamesnių akademinų darbų beveik nėra (santykinė išimtis čia nebent su pertraukomis ėjęs „Varpas“, mėnraštis „Kultūra“), o su LVLS siejamuose leidiniuose („Lietuvos žinios“, „Jaunimas“, „Moksleivis“ ir kiti) nėra pakankamai kritiškų ir eksplikuočių analizių. Dėl šios priežasties šiame skyriuje daug dėmesio bus skiriama ir ne visada tiesiogiai su liaudininkais siejamais intelektualais bei leidiniais, kurie pateikia gana artimą liaudininkams valstybės koncepciją. Šiuo atveju galima teigti, kad pirmeiviška-demokratinė mintis buvo gana išplitusi ir sietina su tokiais garsiais vardais kaip Petras Leonas ir Mykolas Riomeris²⁶⁷.

Kaip jau buvo minėta, specifinė pozityvistinė valstybės (tuo metu – valstijos) koncepcija ryškėja jau pirmuosiuose „Varpo“ numeriuose. Tapati programa plėtota kituose pirmeiviškuose leidiniuose – „Šviesoje“ ir „Lietuviškajame balse“²⁶⁸. Tai neturėtų stebinti – nemažai laikraščių bendradarbių (Petras Leonas, Gabrielis Landsbergis, Motiejus Lozoraitis ir kt.) turėjo teisininko išsilavinimą, o „Varpą“ pradėjo leisti Varšuvos, kurios universitetuose tuo metu buvo gana stipri socialistų-demokratų įtaka, studentų

²⁶⁷ Leono priskyrimas šiai minčiai neturėtų stebinti – visgi jis buvo žinomas kaip varpininkas, pasirašinėjęs Liūto slapyvardžiu, ne kartą savo straipsnius spausdino tarpukariniame „Varpe“ ir palaikė LVLS idėjas. Riomerio priskyrimas yra kur kas labiau problemiškas. Nors panašu, kad jis iki I-ojo pasaulinio karo buvo susijęs su Lietuvos demokratų partijos veikla, tačiau vėliau politikoje aktyviai nedalyvavo. Taigi Riomerio priskyrimas liaudininkams gali būti diskutuotinas, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į kelis reikšmingus momentus. Pirma, liaudininkiškoji paradigma neturi būti tapatinama tik su valstiečių-liaudininkų partijomis. Kaip paradigma ji formuluojama partijos programinėse nuostatose, tačiau tik jomis neapsiriboja. Šia prasme Riomerio veikalai traktuotini kaip nuosekliai liaudininkiški – akcentuojantys liaudies (visuomenės) svarbą socialiniuose procesuose, pabrėžtinai demokratiški, sekantys pozityvistine tyrimo logika ir iš dalies kritiški Bažnyčios atžvilgiu. Antra, bene pirmoji geriausiai žinoma Riomerio studija, parašyta lenkų kalba, „Lietuva“ iš esmės atspindi būtent ekonomistinę-klasinę visuomenės raidos interpretaciją, kartu neužmirštant pabrėžti visuomenės kaip specifinio darinio, nepriklausomo vien tik nuo ekonominės raidos. Juolab, kad visoje knygoje demonstruojamos pamatuotos simpatijos liaudininkams ir jaučiamas demokratinis angažuotumas. Neabejotina, kad Riomeris buvo linkęs pritarti demokratinėi liaudininkiškai ideologijai. Galiausiai savo liaudininkišką tapatybę yra pripažinęs ir pats Riomeris. Jau Lietuvoje rašytoje autobiografijoje jis teigia, kad buvo „įsitikinusių griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiais šios krypties simpatijomis“. Egidijus Motieka (sud.), *Mykolas Riomeris: Mykolo Riomerio 120-osios metinės*. Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 188. Už šią nuorodą dėkoju dr. A. Jankauskui.

²⁶⁸ Pvz., Petras Leonas, „Valstija, jos siekis ir užduotis“, *Lietuviškasis balsas*, 1, 1889, 5-6; Jonas Šliūpas, *Valstybė ir jos uždaviniai. Politiškasis testamentas daktaro. Jono Šliūpo*. Šiauliai: [n.d.], 1929.

grupė. Svarbu kita – „Varpas“ tapdamas vienu svarbiausiu lietuvišku leidiniu, ne tik skatino lietuviybę *per se*, bet ir sukūrė prielaidas moderniam lietuviškam politiniam žodynui. Šia prasme būtent su varpininkais turėtų būt siejama politinio žodyno modernizacija, kurioje valstybė (viešpatystė arba valstija) veikia kaip unikalus, savarankiškas subjektas. Bendrame europiniame politinių idėjų kontekste tai nebuvo naujiena, pavyzdžiui, nors Rusijos imperijoje valstybė (rus. *Gosudarstvo*) vis dar dažnai buvo siejama su caru ir biurokratija, per vokiečių teisinę tradiciją ir kairiąjį ekonomizmą valstybės kaip anonimiško darinio supratimas tapo vis populiariesnis²⁶⁹. Jau tuo metu galima identifikuoti kelias svarbiausias pozityvistinės valstybės sąvokos vartojimo ypatybes. Pirma, valstybės koncepcija figūruoja pirmiausia kaip teisinė ir ekonominė (kur kas mažiau nei kultūrinė ar net politinė) koncepcija. Antra, jos vartojimo laukas stipriai išsiplėčia, tad ji įgyja visas šiuolaikines vartojimo konotacijas – valdžios, visuomenės, savotiško šių dviejų fenomenų lydinio, autonomiško darinio ir t.t. Kitaip sakant, ji tapo ne tik ašine sąvoka politikai išreikšti, bet ir demokratizuota bei ideologizuota sąvoka Kosselcko prasmėmis – koncepcijos vartojimas ir prasmė skyrėsi priklausomai nuo norimo įrodyti argumento.

Taigi nepaisant Senno pastebėjimo, kad valstybiškumo sąvoka aktyviai pradėta vartoti tik po Lietuvos okupacijos²⁷⁰, galima drąsiai teigti, kad „valstybė“ jau XX a. 3 dešimtmetyje buvo tapusi kertine koncepcija, išreiškiančia Lietuvos politiką – lietuvių ir kitų kalbų žodynai valstybės sąvoką bei jos prasmes siejo su dabar priimtinomis, o tarpukario intelektualai savo politinius svarstymus neretai pradėdavo nuo valstybės apibrėžimo. Tad galima teigti, kad varpininkų valstybės koncepcija, kaip moderni ir suvokiama remiantis kitomis moderniomis politinėmis sąvokomis, tapo esminė konstruojant dabartinį lietuvių politinį žodyną. Nenuostabu, kad šiuo metu bene pats garsiausias tarpukario politinis veikalas yra teisinė valstybės interpretacija *par excellence* – Riomerio „Valstybė“. Būtent jis yra bene geriausiai šiuo metu žinomas valstybės prigimtį apmąstęs autorius, kurio

²⁶⁹ Kharhordino teigimu, šiuolaikinę *gosudarstvo* samprata Rusijoje galutinai įtvirtino bolševikai.

²⁷⁰ Senn, 148-159.

idėjoms nagrinėti yra skirtas ne vienas straipsnis ir monografija²⁷¹. Net galima sakyti, kad, bent jau akademinio lygmeniu, būtent riomeriška valstybės samprata yra šiuo metu populiariausia.

Pasakyti, kas yra riomeriška valstybė, rodos, nėra labai sunku. Jos apibrėžimą, ne kartą tikslindamas bei vis giliau aiškindamas, Riomeris suformulavo ne tik monografijoje „Valstybė“ (pvz., „klasikinis mokslas apie valstybę nurodo tris valstybės elementus: a. tautą, b. teritoriją ir c. valdžią“, „toks socialinis bendravimas, kuriame šie visi trys elementai [tauta, teritorija, valdžia], sudarą tam tikrą charakteringą socialinį junginį, – tai yra valstybė“²⁷², „tam tikros teritorijos žmonių jų socialinei funkcijai vykdyti (arba, kas yra tas pat: jų socialiniams tikslams siekti) sąjunga, savo suvereninės valdžios konsoliduojama į neskaldomą funkcionalinį vienetą“²⁷³), bet ir savo publicistikoje (pvz., „valstybė kaip antrinis (federalinis) tautinis socialinis junginys, apimęs visus pirminius junginius – visą visuomenę – tam tikrame apibrėžtame žemės plote“²⁷⁴). Savo darbuose Riomeris nuosekliai ir išsamiai nagrinėja visus pamatinius valstybės elementus, tačiau daugiausia dėmesio yra skiriama valdžios koncepcijos analizei. Viena vertus, tai galima vertinti kaip pripažinimą, jog būtent ši koncepcija yra sudėtingiausia. Kita vertus, būtent valdžia ir per ją išreiškiamas valstybinis suverenitetas tampa svarbiausiais valstybės kaip socialinio darinio požymiais, išskiriančiais ją iš kitų darinių. Valstybė tėra anoniminis juridiskai apibrėžiamas suverenas, įkūnytas konkrečioje teritorijoje.

Valstybė Riomeriui tėra tam tikra valdymo(si) organizacija, kuriai būdinga aiškiai išreikšta valdžia. Riomeris šią socialinę sąveiką įvardija kaip *imperium*. Nors ji plėtota nesiejant jos su jau aptarta tradicine imperijos sąvoka, Riomeris aiškiai formuluoja vėlyvąją, jau sekuliarizuotą imperijos, kaip valdymo santykio tarp žemiškojo viešpaties ir jam paklūstančiųjų, interpretaciją. Pasak Riomerio, *imperiumas* tai „socialinė įsakymų galia, kuria

²⁷¹ Maksimaitis, *Mykolas Riomeris – Lietuvos sūnus*; Maksimaitis (sud.), *Mykolas Riomeris ir šiandiena*.

²⁷² Mykolas Riomeris, *Valstybė. I tomas*. Vilnius: Pradai, 1995, 1, 53.

²⁷³ Mykolas Riomeris, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. Kaunas: VDU teisių fakultetas, 1995, 335.

²⁷⁴ Mykolas Riomeris, „Nacionalizmas ir valstybė.“ *Kultūra*, 5, 1932, 257-261.

ir reiškiasi žmonių valdymas ir kurioje valdančiojo įsakymą atitinka valdomojo pasidavimas²⁷⁵. Nors pats Riomeris išplečia *imperiumo* sąvoką visoms socialinėms sąveikoms ir interpretuoja ją kaip sudedamąją valstybės dalį, bet ne kaip pačią imperiją-valstybę, tai nepaneigia jos modernios prasmės – aiškaus valingai įsakančio ir sąmoningai paklūstančio subjekto buvimo. Kitaip sakant, tokia legalistinė interpretacija valstybę mato kaip tam tikrą susitarimo formą tarp ją sudarančių subjektų ir dėl šios priežasties ji yra išimtinai teisinis fenomenas. Cituojant Riomerį: „viso šio tinklo (ar kelių tinklų) [valdymo institucijų] subjektas, teisinis veikėjas, viešosios teisės asmuo, – yra vienas: tai – pati valstybė“²⁷⁶.

Panašų, ar, tiksliau būtų sakyti, identišką, valstybės apibrėžimą pateikia ir plėtoja Leonas. Valstybė čia nebėra tautos kultūrinės veiklos padarinys, bet savitiksliis ir savaveiksmis tikrovės reiškinys: „dabar mes laikome valstybę per juridinį asmenį, kuriam tam tikroje teritorijoje priklauso suverenumas, o valstybės valdžia yra to suverenumo turėtojas, yra suverenė valdžia“²⁷⁷; „valstybė gi yra teisės reiškinys *par excellence*. Ji yra juridinis asmuo, teisės pagalba sukurtas asmuo“²⁷⁸. Galiausiai, kaip ir pas Riomerį, valstybė suskaldoma į sudedamuosius elementus: valstybė „yra gyvenančių tam tikroje teritorijoje ir priklausančių vienai politinei valdžiai žmonių sąjunga“²⁷⁹.

Šių dviejų teisininkų plėtojamos valstybės koncepcijos panašumas neturėtų stebinti – jie abu mokėsi Rusijoje, kurioje tuo metu vyravo vokiškoji pozityvistinė teisės tradicija²⁸⁰. Labiau stebina faktas, jog iki šiol lieka deramai neįvertintas jos poveikis lietuviškos politinės minties formavimuisi. Paprastai laikomasi nuomonės, kad tarpukariu dominavo išimtinai etnocentrinio nacionalizmo propaguotos valstybės teorijos. Tačiau tai toli gražu nėra tiesa. Vien Leono ir Riomerio pedagoginė, publicistinė bei visuomeninė veikla yra

²⁷⁵ Riomeris, *Valstybė. I tomas*, 27.

²⁷⁶ Mykolas Riomeris, *Unitarinė valstybė ir valstybės junginiai*. Vilnius: MRU, 2008, 14.

²⁷⁷ Petras Leonas, *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Kaunas: VDU, 1931, 58.

²⁷⁸ Petras Leonas, „Valstybė.“ *Lietuvos žinios*, 52 – 59, 1930.

²⁷⁹ Leonas, *Teisės enciklopedijos paskaitos*, 51.

²⁸⁰ Kaip teigia Maksimaitis, Riomeris labiau mėgo cituoti prancūzų, bet ne vokiečių teisininkus. Kaip bebūtų, kad Jellineko koncepcijos jam buvo žinomos ir, tikėtina, artimos leidžia teigti jo suvokimas apie „valstybių valstybės“ galimybę, kuri iš esmės konotuoja su Georgo Jellineko vystytomis ir Rusijos imperijoje gerai žinomomis imperinės/federacinės valstybės koncepcijomis.

pakankamai įspūdinga, kad tektų pripažinti, jog būtent pozityvistinė-legalistinė politinės minties tradicija laikytina lygiaverčiu diskusijų partneriu tuometiniuose politiniuose debatuose. Jau minėta kad manifeste „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ galima lengvai rasti ne tik organiškų, bet ir legalistinių elementų. Tačiau šios dalies kontekste kur kas svarbesnis ir įdomesnis faktas yra pačios legalistinės koncepcijos išplitimas ir vartojimas tiek pačių liaudininkų, tiek kituose akademinuose tekstuose. Jau 1914 m. „Varpe“ Kazys Grinius kartoja tą pačią valstybės formulę, kurią galima buvo rasti pas Leoną XIX a. pab.: „valstija tai yra tam tikra organizacija, lyg plačiausioji draugija, kuri turi turėti tris pamatinius dalykus: žemės plotą, arba teritoriją, gyventojų, patogią vienokios kalbos, ir valdžią, kurios klausos tos teritorijos žmonės“²⁸¹. Praktiškai tuos pačius elementus galima rasti ir po dešimties metų Algimanto Penkučio straipsnyje „Kas yra valstybė“ („Valstybė yra tam tikros teritorijos žmonių jų tikslams vykdyti sąjunga, savo pagrindinės viešpataujančios valdžios konsoliduojama į neskaldomą vienetą“)²⁸², kiek vėliau pasirodžiusiame J. Jasinevičiaus straipsnyje „Demokratija ir diktatūra“ („Visuomenės santvarka, kuri vartodama prievartą ir jėgą visuomenei kenksmingus asmenis priverčia laikytis bendrų visuomenės sugyvenimo taisyklių, vadinama valstybe“)²⁸³ ir dar po keleto metų jau pats Riomeris pradeda leisti savo garsiąją monografiją „Valstybė“. Net pirmajame politinių mokslų vadovėlyje lietuvių kalba „Valstybė ir pilietis“ pateikiamas beveik analogiškas apibrėžimas: „Valstybė įvairiapusė žmonių sąjunga, gyvenanti tam tikroje teritorijoje ir valdomos tos pačios aukščiausios valdžios“²⁸⁴.

Pozityvistinė valstybės apibrėžimo formulė, nuo kurios prasideda visi kiti svarstymai apie socialinius santykius, pati savaime yra specifiška, tačiau nemažiau ypatingas yra jos kuriamas semantinis laukas ir sprendžiamų problemų spektras. Šiuo atveju pabrėžtini keli reikšmingi niuansai, kurie ne tik išskiria, bet ir supriešina legalistinę valstybės interpretavimą su aptartais

²⁸¹ Kazys Grinius, „Apie šalies neprigulmybę“, *Varpas*, 3, 1914.

²⁸² Penkutis Algimantas, „Kas yra valstybė?“ *Kultūra*, 7-8, 1925, 347.

²⁸³ J. Jasinevičius, „Demokratija ir diktatūra.“ *Kultūra*, 1931.

²⁸⁴ Balys Giedra, *Valstybė ir pilietis: visuomenės mokslo vadovėlis*. Raseiniai: Š. Kadušinas, 1930, 10.

anksčiau. Pirma, valstybė čia nebėra organiškai susijusi su kitais socialiniais subjektais, bet tampa atskiru fenomenu, autonomišku juridiniu asmeniu. Tiek Leono, tiek Riomerio, tiek liaudininkų valstybės koncepcijoje ji nebėra tik tautos veikimo vedinys, o užimą savarankišką vietą ir tampa savarankiška institucija, kurią būtina suprasti ir moksliai analizuoti. Pozityvistinė valstybės samprata aktyviai naudojama kaip etinė sąvoka, kuri nustato bet kuriuos teisiškai pagrįstus valdžios ir pavaldumo santykius, tad valstybė visada kažkokia forma buvo, yra ir bus²⁸⁵. Tikro mokslininko tikslas čia suprasti tą valstybės galios raiškos formą ir pobūdį. Visi yra veikiami valstybės gyvenimo tiek, kiek yra įsitraukę į galios ir pavaldumo santykius, kiek yra teisės subjektai.

Antroji esmingai savo turiniu ir prasme besiskirianti koncepcija yra visuomenės sąvoka. Nesunku pastebėti, kad ji arba ne ką rečiau naudota „liaudis“ (turbūt atsargiausias tokio vartojimo pavyzdys gali būti riomeriška tauta-*populus*), pakeičia krikščioniškai ir tautininkiškajai koncepcijai būdingas tautos sampratas²⁸⁶. Toks sąmoningas tradicinės kultūro-centriškos sąvokos atsisakymas ir naujos „pozityvios“ įvedimas, specifinis valstybės kaip susitarimo apibrėžimo žodynas (nuolat vartojamos tokios sąvokos kaip „sąjunga“, „draugija“, „sutartis“, galiausiai organizacija, kaip organizavimosi pasekmės) gana aiškiai nurodo į visuomenės sutarties doktriną. Bene geriausiai ir atviriausiai ji išreiškiama formuluote: „žmonės savo laisva valia sukūrė valstybę“²⁸⁷. Tad valstybė, panašiai kaip organiškoje koncepcijoje, suprantama kaip dirbtinis darinys, tačiau šis dirbtinumas kyla ne iš asmens kaip kultūrinio, su tauta susijusio subjekto prigimties, bet iš individo ir jo kuriamų organizacijų

²⁸⁵ Šis įsitikinimas kartais įgydavo gana ironiškas formas. Taip pirmuosiuose „Kultūros“ numeriuose net pasirodė straipsnių ciklas pavadinimu „Fauna – gyvulių valstybė“.

²⁸⁶ Kad šis pasirinkimas turėjo principinės reikšmės iliustruoja keli pavyzdžiai. Pirma, Steigiamojo Seimo diskusijose dėl pirmojo laikinosios Lietuvos Konstitucijos straipsnio liaudininkai kritikavo Konstitucijos projektą dėl vartojamos tautos sąvokos ir siūlė visuomenę (savo ruožtu, socialistai norėjo vartoti liaudies sąvoką). Antra, gana nemenkas M. Riomerio pasažas vien bandant paaiškinti, kodėl valstybės gyventojams apibrėžti jis vartoja tautos sąvoką, rodo, kad tai buvo gana jautri tema. Šiuo atveju, Riomerio pasirinkimas skirti tauta-*populus* ir tautai-nacio įdomus, tačiau visuomenė sąvokos atsisakymas yra pagrįstas gana menkai. Žinant, kad tauta pirmiausia turėjo kultūrinės konotacijos, o visuomenė buvo gana nauja sąvoka, kuri galėjo įgyti norimą turinį, visuomenės koncepcija turėjo būti gana priimtina.

²⁸⁷ Penkutis, 347-349.

– individualių poreikių, interesų ir formuojamų tikslų bei struktūrų. Kitaip sakant, teisinės valstybės šerdyje glūdi aiškiai savo interesus išsakantis individas, o visuomenė čia reikalinga tiek, kiek sugeba „pagerinti jo buitį“²⁸⁸. Taip valstybė tampa tik šalutiniu, nors ir neišvengiamu, individų veiklos produktu siekiant gerovės. Ši liberalistinė valstybės kaip darinio, skirto individualiems interesams tenkinti, interpretacija taip pat neatskiriama nuo suverenumo idėjos ir sąvokos (filosofinei-organiskai paradigmai dažniau būdinga nepriklausomybės/laisvės samprata): valstybė nebėra subjekto/tautos saviraiškos ir raidos išdava, bet nuolat būtinas prievartos ir galios pasireiškimo elementas. Valstybė yra neišvengiama tiek, kiek neišvengiamas suverenitetas, valdžios ir pavaldumo santykiai, kurių esminė prielaida – galimybė veikti apibrėžtoje teritorijoje, turint galią visoms socialinę tikrovę kuriančioms institucijoms. Būtent liaudininkai sau leidžia teigti, jog „valstybė privalo kiekvienai organizacijai nurodyti jos veikimo vietą ir ribas, dėl kurių peržengimo gali reaguoti“²⁸⁹, taip tik įtvirtindami valstybės kaip valdžios atskirumą nuo pavaldžios, tačiau ne menkiau savarankiškos, visuomenės. Dar atviriau kalba Riomeris, diskutuodamas dėl Lietuvos Konstitucijos nuostatų ir bandydamas apibrėžti, kam turi priklausyti suverenitetas – visiškai ar iš dalies atmesdamas tautos, piliečių ir visuomenės suverenumą, jis konstatuoja, kad šis gali priklausyti tik valstybei kaip juridiniam asmeniui²⁹⁰, taip deklaruodamas absoliutų anonimiško juridinio darinio suverenumą.

Toks legalistinis valstybės prigimties supratimas, pripažįstantis tik anonimišką ir absoliutų valstybės suverenumą ir tokiu būdu priartėjantis prie tautininkiškos koncepcijos, yra švelninamas kelių išlygų, kurios gali būti trečiuoju svarbiu pirmeiviškos valstybės sampratos elementu. Jas geriausiai galima išreikšti cituojant pirmąją nepriklausomos Lietuvos „Lietuvos žinių“, turėjusių sutelkti „progresyvinės minties draugus ir tikrojo demokratizmo kovotojus“, numerį: „valstybė tegali būti tikrai tvirta bei visuomenei naudinga

²⁸⁸ Palyginimui, Leonas, „Visuomenės gyvenimo tikslas yra šis: suteikti asmeniui kiek galima geresnę buitį.“

²⁸⁹ Vientautas, „Organiškoji ar klasikinė demokratijos valstybė?“ *Kultūra*, 6-7, 1936, 400-401.

²⁹⁰ Mykolas Riomeris, „Lietuvos suvereninė valdžia konstitucijos projektu.“ *Teisė*, 1, 3-13, 1922.

tik tada, kai viskas bus remiama tikruoju demokratizmu, gyvenimo progresu bei plačios liaudies reikalais“²⁹¹. Pirmiausia galimybes susikurti despotiškai valstybei turi eliminuoti ar bent jau sušvelninti demokratinės procedūros. Demokratija čia suprantama tiek klasikine prasme, kaip liaudies galimybė dalyvauti valstybės (su)valdyme²⁹², naudojantis susirinkimo, žodžio, sąžinės ir kitomis laisvėmis bei lygybėmis, tiek modernia prasme, pabrėžiant valdžių atskyrimo principą ir teisinės valdžios būtinybę. Svarbiausia liaudininkams-demokratams parodyti, kaip (ne kodėl) ji reiškiasi. Šiuo atveju valstybės apibrėžimo klausimas yra tik antraeilis dalykas siekiant svarbiausio – nustatyti geriausią visuomenės prigimtį atitinkančią valdymo formą, kuri suprantama kaip demokratija. Kitaip sakant, legalistinio valstybės supratimo pagrindinis klausimas ne „kodėl yra valstybė“, bet „kaip organizuoti valstybės gyvenimą“, t.y., čia gali būti ieškoma skirtingų valstybės formų, sugyvenimo būdų, organų, struktūrų ir t.t., tačiau klausimas, kokia viso to prasmė, dėl ko visai tai, bus nutylimas²⁹³. Šiuo atveju omenyje turima ne teleologinė klausimo reikšmė (koks valstybės tikslas?), bet subjektyvi naudos dimensija (kokiam subjektui priklauso ir tarnauja valstybė?), t.y., sutarties dėl valstybės subjektai ir yra valstybės tikslus apibrėžiantys elementai. Atsakymas šiuo atveju daugiau nei akivaizdus – individui. Ši liberalistinė liaudininkų koncepcijos konotacija dažnai buvo švelninama pripažįstant individo socialinę prigimtį, tačiau ir šiuo atveju ji svarbi ne dėl to, kad kuria individą, o dėl to, kad individas be visuomenės negali realizuoti visų savo tikslų²⁹⁴. Šiaip ar taip, svarbiausias valstybės uždavinys tiesiog užtikrinti sąlygas, kad individas visuomenėje galėtų realizuoti savo interesus, nes, kaip tikima, tik taip gali būti sukurtas gerbūvis ir tik tada galima kalbėti apie visuomenės pažangą.

²⁹¹ *Lietuvos Žinios*, 1, 1922.

²⁹² Jasinevičius, „Demokratija ir diktatūra.“ *Kultūra*, 1, 1931.

²⁹³ Apie šią skirtį dar 1936 m. „Kultūroje“ kalba Vientautas (Vientautas, „Organiškoji ar klasikinė demokratijos valstybė?“). Pats straipsnis pasirodo po dviejų svarbių įvykių Lietuvos politinei minčiai: jis reaguoja į jau aptartą Maceinos ir kitų pristatytą organišką valstybės koncepciją. Be to, pasirodo po Vidaus informacijos skyriaus išsiųsto ir „Kultūroje“ išspausdinto tautininkiškos valstybės modelio, kurio esmę galima išreikšti tipišku tautininkams ir tik iš dalies organišką valstybės šalininkams pavadinimu: „Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdo ir gyvenimo savybes.“ *Kultūra*, 4, 1936, 262-271.

²⁹⁴ Pavyzdžiui, Penkutis, 347-349.

Nesunku įžvelgti, kad liaudininkų-demokratų koncepcija čia susiduria su gana sudėtingu pačios valstybės prigimties klausimu – kam iš tiesų reikalinga valstybė kaip tokia? Viena vertus, valstybei gali būti pripažinta ir dažnai buvo pripažįstama veikimo autonomija (skirtingai nei anksčiau aptartose tautininkų ir krikščionių-demokratų koncepcijose, ji nuolat kažką pati turi daryti, suderinti, susieti, užtikrinti). Kita vertus, kaip suverenas, ji gali tapti kliūtimi individo saviraiškai ir, kartu, visuomenės pažangai. Tad nenuostabu, kad ji „turi auklėti savo gyventojuose pilietines vertybes, įsisąmoninti juos ją teisėse ir pareigose [...] Taigi pirmiausia reikalinga įsisąmoninti kiekvieną pilietį, kad jis yra lygus valstybės kūrėjas kaip ir visi kiti. Nors tai iš dalies yra fikcija“²⁹⁵. Paradoksalu, kad gera valstybė galima tik kaip ginanti ne valstybinius, bet visuomeninius, pilietinius ar, dar tiksliau, individualius interesus, o pats buvimas valstybės kūrėju iš tiesų yra fikcija – visi yra valstybė ir tuo pat metu niekas negali teigti reprezentuojantis valstybę. Pilietis, kuriantis valstybę, iš tiesų kuria liaudies demokratiją, o tai yra tikrasis liaudininko idealas. Kitaip sakant, viskas, ką gali iš tiesų sukurti visuomenė, yra demokratinė tvarka, suprantama kaip platesnė ar siauresnė savivalda, nes „kiekvienos sąmoningos tautos idealas – kad šis valstybės komponentas, t.y. valdžia, visai išnyktų ir kad jis būtų pakeistas gyventojų valdimusi. Idealas – kad valstybė pavirstų pačia didžiausia savivaldybe“²⁹⁶.

Panašu, kad legalistinė-liaudininkiška paradigma, polemizuodama su krikščioniškąja apibrėžiant valstybę, pašalina pastarosios transcendentinę dimensiją, tačiau pati siūlo abstrakčią ir anonimišką juridinę valstybės interpretaciją – valstybė tampa tik individualiai (i)tikima teisine idėja. Tad legalistams klausimas, „koks veiksmas yra valstybinis veiksmas?“, yra neatsakomas: individas į tokį veiksmą pretenduoti negali; visuomenė negali

²⁹⁵ Vientautas, 402.

²⁹⁶ Juozas Lazauskas, „Žvilgsnis į mūsų valstybę.“ *Kultūra*, 2, 1940, 103. Apie valstybės išnykimo galimybę, perduodant kai kurias funkcijas ar net suverenitetą tarptautinėms institucijoms kalbėta ir anksčiau, tiesa, ne taip tiesmukai ir nebūtinai kaip idealą. „Tautai valstybė, liaudžiai demokratija“ – 1936 m. cituodamas J. Mantvilą „Kultūroje“ skelbia Vientautas. Tai nėra vien retorinis šūkis, teigiantis tautinio diskurso dominavimą kalbant apie valstybę. Tai yra liaudininkų programinis principas, pripažįstantis, kad valstybė jiems kaip liaudininkams nėra svarbiausia – nuolat gindami išimtinai liaudį, niekaip neapibrėžtą socialinį junginį, jie deklaruoja kuriantys demokratiją, o valstybės kūrybą palieka kultūriškai integraliai tautai.

veikti kaip sąmoningas, bendrą tikslą turintis junginys ir niekas negali sakyti atstovaujantis tikrąją jos nuomonę; parlamentas ar prezidentas gali veikti visuomenės vardu, tačiau tokiu būdu panaikinamas visuomenės suverenumas; įvairios valdžios struktūros kaip mediumai tarp realiai suverenios parlamento ar prezidento valdžios ir hipotetiškai suverenios visuomenės apskritai tampa veik nenusakomais suverenumo apsiareiškimais. Vienintelis aiškesnis atsakymas čia yra teisės valdymas, tačiau visada atsiras, kas paklausia: kiek iš tiesų demokratiška ir pažangi pati teisė? Ar ji nėra tik įtakos turinčių individų įrankis, klasinio dominavimo išraiška ginant kapitalą turinčiųjų interesus?²⁹⁷ – kaip kad šį klausimą kėlė kairieji socialistai.

5.4. Kairioji valstybė: radikalios ekonomizmo formos ir valstybės koncepcijos naikinimas

Turėdama gana tvirtus institucinius pagrindus ir aiškia ideologiją kairioji politinė mintis jau nuo pat XIX pab. – XX a. pr. darė reikšmingą įtaką Lietuvos politinio žodyno formavimuisi ir transformacijai. Net jei „Varpą“ laikytume tik kaip iš dalies susijusį su Lietuvos kairiaja mintimi, tačiau neintegralią jos dalį, tektų pripažinti, kad kairiųjų politinis aktyvumas skleidžiant savo idėjas ir oponuojant jau minėtoms buvo vienas didžiausių per pirmuosius XX a. dešimtmečius. Apskritai net esant ideologiškai angažuotoms sovietinės Lietuvos kairiosios srovės analizėms, politinė-istorinė kairiųjų veiklos apžvalga vis dar būtų nemenkas iššūkis. Neturėtų stebinti ir tai, kad priskyrimas kairiųjų politinei minčiai ne mažiau problemiškas. Tai lemia ne tik pačių kairiųjų transformacijos reaguojant į vykstančius politinius procesus, gana didelis skirtingų kryptių kairiųjų leidinių kiekis, bet ir šio politinio mąstymo bei jo žanro pobūdis – dažniausiai rašomi straipsniai yra agitacinio pobūdžio, santykinai trumpi, daugiau kalbantys apie aktualijas, bet ne kritiškai nagrinėjantys ir nuosekliai pristatantys savo politinę mintį. Kaip pastebi kai

²⁹⁷ 1920 m. Seimo kalboje socialdemokratas V. Česnavičius tvirtino, kad niekas negali galvoti, jog konstituciniai principai bus amžini ir nekintami. Reikėtų suprasti, kad jie visada išreiškia dominuojančios jėgos interesus.

kurie autoriai, dauguma į kairiųjų veiklą įsitraukusiųjų veikiau buvo politiniai praktikai, nei teoretikai, tad kairiųjų akademinių leidinių beveik nebuvo²⁹⁸. Nepaisant to, šioje dalyje bus bandoma išspręsti šią problemą daugiau ne tik cituojant kairiųjų leidinius, bet ir lietuviškai leistus ir neabejotinai žinomus kairiųjų „klasikų“ raštus²⁹⁹.

Taip pat egzistuoja ir kelios labiau teorinio nei praktinio pobūdžio problemos kalbant apie Lietuvos kairiųjų politinę mintį, tad reikėtų paaiškinti kai kurias nuostatas kalbant būtent apie kairiąją mintį kaip tokią. Pirmiausia kas turima omenyje sakant „politinė kairė“? Šioje dalyje daugiausia dėmesio bus skiriama lietuviškai socialdemokratinei ir komunistinei minčiai. Reikia pripažinti, kad šių politinių jėgų skirtumai išoriškai yra gana ženklūs: politinė praktika, pačios Lietuvos ateities matymas, jų pažiūros į demokratiją bei parlamentarizmą kaip politinį valdymą stipriai skyrėsi. Tačiau šioje dalyje bus teigiama, kad valstybės kaip politikos konceptualizacija bei supratimas šių dviejų politinių jėgų diskurse buvo jei ne identiški, tai labai panašūs. Santykinai ją galima pavadinti anti-valstybinu pasakojimu ta prasme, kad valstybė buvo suvokiama kaip nereikalingas visuomeninis darinys.

Kita vertus, Lietuvos socialdemokratų politinė praktika daro juos artimus jau aptartiems demokratams-liaudininkams. Šios skirtingos partijos iš tiesų gali būti vertinamos kaip artimos: istorinės jų ištakos sietinos su „Varpu“, liaudininkai kurį laiką turėjo epitetą socialistai, LVLP su socialdemokratais bendradarbiavo parlamente. Visgi šiame skyriuje bus bandoma parodyti, kad šių dviejų Lietuvos partijų skirtingumas aiškintinas ne tik skirtinga politine praktika, santykiu su režimu, netapačiomis kurtomis institucijomis, bet ir skirtingomis politinėmis idėjomis. Kitaip sakant, galima aptikti reikšmingų skirtumų, kurių vienas svarbiausių pats liaudininkų dėmesys valstybei kaip

²⁹⁸ Kaip santykinė išimtis paminėtina nebent Onos Leonaitės-Kairienės redaguota „Mintis“, kuri pradėjo eiti tik XX a. ketvirto dešimtmečio pabaigoje. Šiaip ar taip, nes palyginus aktyvi, SSRS leidžiama Lietuvos komunistinė spauda ketvirtajame dešimtmetyje turėjo pripažinti: „Pas mus teoretiniam fronte didelis šlubavimas.“ *Komunistas*, 2, 1932.

²⁹⁹ Pvz., lietuviškai K. Markso „Komunistų manifestas“ pasirodo 1920 m., F. Engelso „Mokslinio socializmo išsiplėtojimas“ – 1918 m., K. Markso komentarai remiantis G. Krauze pateikti Zigmąs Angarietis, *Filozofiniai istorinių pažiūrų keliai ir K. Marksas*. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato kultūros ir švietimo skyrius, 1918.

socialiniam fenomenai. Be to, nors liaudininkiškoje tradicijoje galima buvo aptikti ir gana ekonomistinių valstybės prigimties vertinimų, jie dažniausiai remdavosi legalistinei paradigmai būdingomis koncepcijomis. Tuo tarpu socialdemokratai ir komunistai laikytini ekonomizmo šalininkais *par excellence*. Kaip bebūtų, abiejų šių jėgų savirepresentacija kaip pažangių, besiremiančių pozityvistiniais moksliniais argumentais, demokratijos akcentavimas ir oponavimas tuometiniam režimui iš tiesų daro jas artimas.

Galiausiai neturėtų stebinti teiginys, kad kairioji mintis atvirai rėmėsi bei propagavo marksistinę ar (nors šis jungtukas nėra visada būtinas) lenininę politinę mintį ir valstybės sampratą. Nepuoselėju vilčių šioje vietoje giliai išnagrinėti visas jos prielaidas ir teiginius, tačiau norint parodyti esmines kairiosios paradigmos apie valstybę principus ir logiką pirminės pastabos yra neišvengiamos, juolab kad programiniai Markso, Engelso ir Lenino tekstai buvo svarbiausi Lietuvos komunistų leidiniai bei šaltiniai, jais dažnai buvo remiamasi bandant paaiškinti kairiųjų, ypač komunistų, specifiką. Neatsitiktinai vienas iš argumentų pasisakant prieš kairiąją ideologiją būdavo jos svetimumas, kritika dėl to, kad dauguma idėjų perimta iš kitų visuomenių ir teoretikų, kurie nežinojo ir nesuprato Lietuvos gyvenimo³⁰⁰.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į vieną esminį marksistinės valstybės teorijos išskirtinumą: valstybės teorija numato valstybės panaikinimą arba, tiksliau, į jos pakeitimą visuomeniniu gyvenimu³⁰¹. Kaip rašo Marksas, „reali jungtis yra ne politinis, bet pilietinis gyvenimas [...] tik mūsų laikų politinis prietaringumas dar gali įsivaizduoti, kad valstybė turi stiprinti pilietinį gyvenimą; iš tiesų atvirkščiai, pilietinis gyvenimas stiprina valstybę“ ir „tikroje demokratijoje valstybė išnyksta“³⁰². Būtent kaip šio paradokso sprendimą, ypač matant totalitarinės valstybės įgyvendinimo realijas, galima interpretuoti

³⁰⁰ Tai pasakytina ne tik apie tautininkus, kurie sakėsi suprantantys ir atstovaujantys tikrąją lietuvių tautą, bet tam tikru mastu ir apie valstiečius liaudininkus – kairiųjų kritika neretai prasidėdavo nuo teiginio, kad socializmas Lietuvoje neįmanomas vien dėl to, kad turima per mažai proletariato ir reikia orientuotis į valstietiją. Nors tai kartais būdavo bandoma užginčyti kalbomis apie „žemės darbininkus“, tačiau kritika vis tiek rodė supratimą apie kairiųjų ideologijos trūkumus Lietuvoje.

³⁰¹ Plačiau: Jon Elster, *Making sense of Marx*. NY: Cambridge University Press, 1998, 398-458. Розанваллон, *Утопический капитализм. История идеи рынка*, 190-211.

³⁰² Karlis Marksas, *Dėl Hėgelio teisės filosofijos kritikos*. Vilnius: Mintis, 1985.

lenininę valstybės teoriją. Kairieji, remdamiesi Engelso bei Markso teorijomis, toliau plėtoja anti-valstybinę valstybės teoriją. Negatyvumas čia pasireiškia dviem lygmenimis: teoriniu-istoriniu ir retoriniu-normatyviniu. Teoriškai, remiantis jau XX a. pradžioje lietuviškai pasirodžiusiu Engelso veikalu „Šeima, privatinė nuosavybė ir valstybė“, valstybė priešpriešinama natūraliai visuomenės būklei, kuri kaip pernykštė bendruomenė buvo praeityje ir komunistinės (komunų) visuomenės pavidalu bus ateityje. Pati valstybė yra tik jėga, kurios pagalba valdančioji klasė slopina valdomuosius: „Valstybė tai produktas ir apsireiškimas *nesutaikomų* (paryškinta leidinyje) klesinių prieštaravimų. Valstybė atsiranda ten, tada ir tiek, kur, kada ir kiek klesiniai prieštaravimai objektyviai negali būti sutaikyti. Ir atžagariai: valstybės buvimas parodo, kad klesių prieštaravimai nesutaikomi [...] Valstybė – įrankis išnaudoti prispaustajai klesai“³⁰³. Klasinių prieštaravimų panaikinimas panaikins ir būtinybę remtis jėga, valstybe, todėl savivaldžios komunos taps vienintelis galima socialine sąjunga, o pati valstybė išnyks.

Šalia tokio teorinio valstybės neigimo aiškiai išreikštas ir retorinis-normatyvinis negatyvumas, kurį atskleidžia bekompromisiškai kritiškas ir negatyvus žodyno valstybės atžvilgiu vartojimas. Kitaip sakant, valstybės semantinis laukas nuo anksčiau aptartųjų stipriai skiriasi tuo, kad čia ji suprantama nei kaip natūraliai atsiradusi, nei kaip neatsiejama nuo visuomeninio gyvenimo, bet tik neigiamai, kaip galios primetimo forma: ji yra baisi, visagalė, daranti žmonių padėtį nepakenčiamą, slopinanti, išnaudojanti... Lenino idėja paprasta, komunistai tik sugebėjo perduoti tą įrankį daugumai (valstiečiams ir proletariatui) ir jo pagalba pradėjo slopinti kitas klases, t.y., tik pradėjo daryti tai, ką valstybė ir taip istoriškai darydavo³⁰⁴. Nenuostabu, kad „ta mašina arba vėzdu mes sutriuškinsime bet kurį išnaudojimą, ir, kada pasaulyje nebus galima išnaudoti, nebebus žemės savininkų, fabriekų savininkų, nebus taip, kad vieni persisotina, o kiti badauja, – tik tada, kada tam galimybės

³⁰³ Vladimiras Leninas, *Valstybė ir revoliucija*. Petrogradas: Lietuvių socialistų sąjungos leidinys, 1917, 13-21.

³⁰⁴ Ten pat, 26-36.

neliks, tą mašiną mes atiduosime sulaužyti. Tuomet nebus valstybės, nebus išnaudojimo.“³⁰⁵

Identišką valstybės viziją, cituojant komunistinės minties klasikus, nurodoma ir Lietuvos komunistų partijos (LKP) platinamuose leidiniuose. Viename pirmųjų „Komunistų“ numerių ilgametis šio leidinio redaktorius ir neabejotinas lietuviškos komunistinės minties autoritetas Zigmas Angarietis parašė iš dalies programinį straipsnį, kuriame paskelbė:

„Mes marksistai reikalaujame tokios tvarkos, kad valdžios visai nebūtų. Juk valstybė ir valdžia – tai įrankiai, kuriuos viena klesia vartoja kitoms klesoms spausti. [...] Mums rūpi paimti valdžią ir valstybę į savo rankas, kad juo greičiau kapitalistinė visuomenė ir klesinė valstybė būtų panaikintos. Su naudojimo panaikinimu kartu nyksta ir valstybės reikalingumas.“³⁰⁶

Čia svarbu atkreipti dėmesį į kelis momentus, kurie laikytini kairiosios politinės minties teorijos ašimi ir nuolat pasirodo komunistų politiniuose svarstymuose. Pirma, valstybė yra tapatinama su valdžia ir jos gali būti laikomos sinonimu – valstybė yra tada, kai yra valdžia. Antra, valdžia, taigi ir valstybė, priklauso tiems, kurių rankose yra kapitalas ir darbo įrankiai, t.y. dominuojančiai klasei. Valstybė tėra šios dominuojančios klasės interesų išraiška. Trečia, klasių išnykimas ir tarpusavio lygybė panaikins ekonominį dominavimą ir, kartu, bet kokį politinį dominavimą, taip išnykstant valstybei kaip dariniui. Tačiau tai bus tik ateityje, tuo tarpu šiandien valstybinė tvarka yra nepriimtina ir reikalauja nuolatinės bekompromisės kovos visuose „frontuose“, taip pat ir sąvokų perkūrimo. Taip teiginys „darbininkai neturi tėvynės [...] tikroji darbininkų tėvynė komunizmas, kuris turės apimti visą pasaulį“ skamba radikaliai naujai ir paradoksaliai – tėvynė, anksčiau išimtinai įvietinanti ir su aiškia tautine tradicija siejanti sąvoka, įgyja politinės-valstybinės reikšmės – darbininkas atitrūksta nuo konkrečios vietos, žemės, tėvų, tradicijos ir gali būti priklausomas tik nuo abstrakčios idėjos – komunizmo. Šitai komunistinė mintis ne tik bandė transformuoti politinę

³⁰⁵ Владимир Ильич Ленин, *Raštai*. Vilnius: Mintis, T. XXIX, 446.

³⁰⁶ Zigmas Angarietis, „Ne socialdemokratai, ne anarchistai, bet komunistai.“ *Komunistas*, 1, 1918.

tikrovę, bet ir paties galvojimo apie tikrovę formas – senos sąvokos nebetinka ir įgyja naują, „pažangesnį“ turinį.

Tačiau problemiškas santykis tarp tikrovės ir teorijos, siekiant pakeisti tikrovę pagal ideologinius įsitikinimus, tik prasideda. Teigiant, kad „mokslo komunizmas žiūri į valstybę kaip į viešpataujančią klesų organizaciją, kaip į naudojimo ir prievartos ginklą [...] jis negali kalbėti apie ateities valstybę [...] ateityje nebebus jokių klesų, nebebus klesų naudojimo, nebebus ir šio naudojimo įrankio, – valstybės valdžios“³⁰⁷, kartu turėjo būti suprastas ir paaiškintas komunistinės SSRS fenomeno. Kitaip sakant, jei „komunizmo surėdymas yra bevalstybinis surėdymas“³⁰⁸, iškyla klausimas, ar SSRS yra valstybė ir, jei taip, kokia prasme bei kaip tai atitinka marksistinę valstybės teoriją? Atsakymą į šiuos klausimus padėjo duoti gana savotiška „laipsniuojamos“ valstybės koncepcija – atsižvelgiant į tai, kad valstybė tėra savotiškas ekonominio išsivystymo vedinys, ji gali reikštis skirtingu mastu atsižvelgiant į egzistuojančius ekonominius santykius. Šia prasme sovietinę valstybę suvokiant kaip progresyvesnę proletariato valstybę, kurią gali sekti tik išbaigta komunistinė visuomenė, įvedamas „pusiau-valstybės“ terminas, kuris išreiškia iš dalies „dekaptalizuotą“ ir iš dalies „depolitizuotą“ būklę³⁰⁹.

Taip suprantant pačią valstybę ir jos vietą visuomenės raidos istorijoje Lietuvos socialdemokratinė politinė mintis negali nepasirodyti artima jau pristatytai komunistinei. Atkreiptinas dėmesys į keturis elementus, kurie ne tik leidžia tapatinti šias dvi mąstymo sistemas, bet ir išskiria jas iš aptartų kituose skyriuose. Pirma, tai ne kartą minėtas jų utopiškumas, nukreiptumas į ateitį, kaip ištaisančią netobulą dabarties egzistenciją. Kairiajai minčiai dabartis verta dėmesio tik todėl, kad gali būti kritikuojama kaip pagrindas ateities pasaulio kūrimui; „tikrumas“ čia suprantamas kaip visiška dabarties atmetimas ir racionalios mokslinės teorijos įgyvendinimas ateityje – „socializmas yra idealas, siekimas geresnio, tobulesnio visuomenės sutvarkymo“, nes „iš proletaro sielos turi užgimti nauja valstybė, naujas mokslas, naujas visas

³⁰⁷ Pagal Nikolajus Bucharinas, „Anarchizmas ir mokslo komunizmas.“ *Komunistas*, 12, 1918.

³⁰⁸ Ten pat.

³⁰⁹ Iš Molotovo kalbos: Molotovas Viačeslavas, „Apie valstibę.“ *Komunistas*, 2, 1932.

socialinis gyvenimas“³¹⁰. Ypatingai aiškiai, veik komunistiškai radikaliai, šios mintys buvo išsakomos būtent pirmaisiais nepriklausomybės metais, tačiau ir vėliau, jau ketvirtajame dešimtmetyje, cituojant įtakingą austrų socialistų-demokratą Otto Bauerį, atvirai reiškiamas mintis dėl „politinių valstybės funkcijų mirties“³¹¹. Trumpai tariant, skirtingai nei anksčiau aptartose politinėse paradigmos, valstybė nėra nei natūrali, nei siektina socialinė būklė, o tik istoriškai susiformavęs visuomeninis darinys, kuris pasmerktas išnykti.

Antra, abiem srovėm būdingas radikalus ekonomizmas – tiek socialdemokratams, tiek komunistams visuomenės tvarką pirmiausia laiko ekonominių sąlygų vediniu. Žmogaus socialumas čia reiškiasi tik tiek, kiek bet koks santykis su kitais subjektais atspindi individo troškimą patenkinti savo ūkinius (ekonominius) poreikius. Pasak kairiųjų, istoriškai būtent šių poreikių tenkinimas leido išryškėti tam tikroms klasėms ir atsirasti „klasiniam žmogui“, kaip „ekonominio žmogaus“ padariniui. Valstybė šiuo atveju yra ne kas kita kaip „smurtinis“ būdas susiformavusiai ekonominei tvarkai palaikyti, taigi taip pat yra ne daugiau nei savotiška politizuota (supranta politiką kaip priespaudą ir valdžią) ekonominio gyvenimo dalis. Tad nenuostabu, kad ateitis yra tobulo ekonominės visuomenės sukūrimas – visiškai savivaldi ekonomika komunistų atveju ir valstybė tik kaip administruojantis darinys socialdemokratų atveju³¹².

Trečia, negatyvus nusistatymas valstybės atžvilgiu ir ekonominių visuomenės funkcijų akcentavimas lemia, kad valstybė gana sąmoningai šalinama iš viešojo kairiųjų diskurso. Net diskusijose dėl Lietuvos Konstitucijos bene pirmasis socialdemokratų priekaištas buvo nukreiptas pačiam dokumento įvardijimui – jų reikalavimu, tai turėjo tapti (vėliau ir tapo) ne „Lietuvos valstybės konstitucija“, bet „Lietuvos respublikos konstitucija“. Ir kitose vietose galima matyti, kad dažniau kalbama apie kraštą, šalį, bet ne apie valstybę; tautą kaip kultūriškai apibrėžiamą socialinį darinį pakeičia abstrakti liaudis, kuri, pasak Lyotardo, yra „abstraktus subjektas [kuris yra] tradicinių liaudiškų žinių griovėjęs [ir] nesitenkina vien pažinimo funkcija; ji leidžia

³¹⁰ Stasys Kuzminskas, „Proletariato sielos bruožai.“ *Socialdemokratas*, 55-56, 1923.

³¹¹ Otto Bauer, „Socializmas ir demokratija.“ *Darbo visuomenė*, 4, 1934, 72-77.

³¹² Ten pat.

įstatymus“³¹³. Apskritai valstybę suvokiant kaip išnyksiančią, kairieji pradeda ieškoti kitų visuomenės santykio formų. Skirtingai nei demokratai-liaudininkai, kuriems respublika, demokratija ir net komunizmas dar gali būti valstybės valdymo formos, kairiesiems rūpi ne valstybės pobūdis, bet alternatyvi valstybei socialinių santykių tvarkymo forma.

Ketvirta, iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad valstybinis ir socialinis gyvenimas yra atskiros kategorijos. Tiek valstybės nebūtinumas, tiek ekonominių santykių kaip svarbiausių akcentavimas, tiek visuomenės gebėjimas tvarkytis be valstybingumo formų suponuoja, kad valstybė yra kažkas už visuomenės. Komunistai neretai priekaištavo socialdemokratams, kad jie per daug pasitiki gebėjimu pakeisti valstybę iš vidaus, t.y. parlamentiniu būdu, tampant valdžios (reikėtų suprasti, kad būtent tuomet tampama valstybe) dalimi, o socialdemokratiniuose leidiniuose galima rasti vietų, kur reiškiamas nepasitenkinimas, kad „daug žmonių vis dar negali pasiliuosuoti nuo pažiūros, kad valstybė yra kas tai toks virš liaudies pastatytas“³¹⁴. Tačiau pats liaudies kaip savaveiksmio socialinio darinio akcentavimas verčia į valstybę žiūrėti kaip į jai išorišką ir neapčiuopiamą darinį, kažką nebūdingą socialumui ir net anti-žmogišką. Nenuostabu, kad būtent instrumentinės metaforos, tiesiogiai perkeltos iš kapitalistinės fabrikinės visuomenės kritikos, yra neatsiejama kairiosios valstybės sampratos dalis. Nuolat kartojama, kad valstybė tėra savotiška mašina, kuri neišaugo iš tautos, kaip organiškose valstybės koncepcijose. Ji taip pat nėra savotiškas būdas visuomenei sugyventi kaip teisinėje valstybės koncepcijoje, bet yra tik dirbtinai sukonstruotas mechanizmas siekiant klasinių interesų. Leninas sako atvirai, kad anksčiau „nebuvo atskiro *aparato* sistemingam smurtui taikyti ir žmonėms pajungti smurtui. Toks *aparatas* ir vadinasi valstybė“³¹⁵. Tokia mintis esmingai nesiskiria nuo socialdemokratinės nuostatos, kad visos problemos glūdi klasiniuose santykiuose ir jų kuriamoje valdymo sistemoje, kurią ir reprezentuoja valstybė.

³¹³ Lyotard, 71.

³¹⁴ „Ar mums reikia prezidento?“ *Socialdemokratas*, 1921 kovo 10.

³¹⁵ Leninas, *Raštai*, 433.

Žinoma, vis dar galima kelti klausimą, ar iš tiesų socialdemokratai būtų įgyvendinę tokią pat valstybės viziją kaip komunistai. Visgi esminius jų skirtumus rodo ne tik tarpusavio polemika tarpukariu, bet ir socialdemokratų dalyvavimas Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIK) veikloje po Lietuvos okupacijos. Tai neabejotinai leidžia teigti, kad socialdemokratai nepritarė SSRS valstybingumo koncepcijai. Čia jokių būdu nesiekama paneigti šių politinių praktikų, tačiau akivaizdu, kad bandymas suprasti jų pagrindimą reikalautų kur kas gilesnės studijos, kuri neapsiribotų vien viešai išsakytų tarpukario koncepcijų analize. Kaip bebūtų, akivaizdu, kad menkai išplėtotą socialdemokratinę mintį gana lengvai galėjo būti integruota į komunistinę mintį, taip siekiant paaiškinti ir legitimuoti savo veiksmus. Kairiojoje mintyje šiuo atveju labiau reikėtų akcentuoti ne patį komunistinės ir socialdemokratinės minties artimumą, bet vidinį jos prieštarumą. Jos ekonomizmas, ekonomistinė socialinės tikrovės interpretacija, neišvengiamai rėmėsi „buržuazinio“ mokslo schemomis. Pats valstybės panaikinimas ir depolitizacija rėmėsi nuolatiniu visuomenės politizavimu – klasinių priešų ieškojimu – ir valstybės įtakos didinimu – valdžios centralizacija. Galiausiai instrumentinis valstybės traktavimas negalėjo sukurti jokių teorinių prielaidų susieti laisvą individą su valstybine veikla. Kita vertus, visos įvardintos teorinės prielaidos visgi leidžia geriau suprasti po Lietuvos aneksijos pradėjusį vyrauti naratyvą, kad SSRS padėjo įgyvendinti tikrąjį Lietuvos valstybingumą. Tai nereiškia, kad tauta pradėjo realizuoti savo interesus; tai nereiškia, kad valstybė tapo savaveiksmiu dariniu; tai nereiškia, kad Lietuva yra kaip niekada suvereni. Tai, nuosekliai sekant kairiuoju supratimu, tereiškia, kad padėtas pagrindas valstybės pabaigai, kad pagaliau buvo sukurta Lietuvos pusiau-valstybė.

6. Valstybės sampratos transformacijos pokariu ir dabarties debatų gairės

XX a. antrosios pusės Lietuvos politinės minties ir valstybės koncepcijos analizė įdomi ir svarbi ne tiek dėl naujų paradigminių ginčų bei nesutarimų, kiek dėl jų radikalaus atsiskyrimo. Turima omenyje tai, kad sovietinė okupacija ne tik lėmė sovietinės valstybingumo koncepcijos įsigalėjimą, bet ir kitų paradigminių bei ideologinių nuostatų pašalinimą iš viešųjų debatų. Lietuvos teritorijoje galime ir turime kalbėti tik apie vienos iš politinės minties sistemų įtvirtinimą, kitas nustumiant į visuomeninio gyvenimo užribį. Kokiu būdu ir mastu ji įprasmino lietuviškos kairiosios ekonomistinės minties tęstinumą bus pristatyta pirmojoje šio skyriaus dalyje. Šis klausimas yra ypatingai svarbus suvokiant tai, kad net jei dogmatinė sovietinė mintis ir buvo svetima Lietuvos politinės minties tradicijai, jos poveikis visuomenei galėjo būti gana ženklus. Vis dėlto totalaus vienos politinės minties krypties dominavimo tezė praktiškai įgyvendinta nebuvo, o pati sovietinė mintis nežymiai transformavosi.

Taip pat šios dalies antrajame skyriuje bus kalbama apie kitą reikšmingą Lietuvos politinės minties sandą – išeivijos politinę mintį. Ji ypatinga tuo, kad didele dalimi rėmėsi tarpukario politinės minties tradicija, pirmiausia krikščioniška ir iš dalies „demokratine“ srove, tačiau tuo pat metu siūlė reikšmingas inovacijas, kurios sietinos su lietuviškojo liberalizmo atsiradimu. Dėl šių priežasčių politiniai-ideologiniai debatai išeivijoje gali būti vertinami kaip nepalyginamai gyvesni ir įvairesni nei sovietinėje Lietuvoje. Taigi, norint išvysti visapusišką valstybės sampratos kaitos paveikslą, būtina atsižvelgti ir į šį jos dėmenį. Sąlyginai galima teigti, kad šių dviejų skirtingų valstybės konceptualizavimo būdų įtvirtinimą geriausiai iliustruoja du skirtingi enciklopediniai straipsniai, kuriais bandoma apibrėžti valstybę – pirmasis randamas 1984 m. išleistame sovietinės „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ tome, antrasis – 1965 m. bostoniškoje „Lietuvių enciklopedijoje“.

Visgi reikia pripažinti, kad diskusijos tarp lietuvių dėl politijos įprasminimo formų sumenko tiek Europoje, tiek JAV. Pirma, tai lėmė nepalankios politinės ir institucinės aplinkybės. Sovietinėje Lietuvoje galima kalbėti apie formaliai sukurtą sistemą (universitetus, akademinis žurnalus, valstybinę paramą ir pan.) politinei minčiai plėtoti, kuriai trukdė *de facto* egzistavusi ideologinė (savi)cenzūra. Tuo tarpu išėivijoje negalima kalbėti apie palankias galimybes kurti ir plėtoti politinę mintį dėl priverstinės izoliacijos nuo Lietuvos visuomenės, nors Vakaruose praktiškai neegzistavo jokie griežti ideologinės kontrolės mechanizmai. Antra, žiūrint į emigracijos intelektualinę kūrybą, tenka pripažinti, kad pasikeitė ne tik aktualiausi sprendžiami klausimai (nuo valstybės kūrimo ir įtvirtinimo labiau pereita prie tautiškumo išsaugojimo ar, geriausiu atveju, juridinės nepriklausomybės atstatymo problemos³¹⁶), bet ir reikšmingai transformavosi intelektualinis laukas – dauguma gabesnių ar „antrosios“ kartos akademikų taip pat aktyviai (jei ne aktyviau) dalyvavo Vakarų akademiniame gyvenime. Nors sovietinėje Lietuvoje ši problema nėra tokia akivaizdi, neabejotina, kad ji egzistavo – buvo dalyvaujama sovietinėje akademinėje erdvėje, ypač ankstyvuojū sovietmečiu, praktiškai pažodžiui cituojant komunistinius „klasikus“. Tad, žiūrint iš pačios valstybės idėjos raidos perspektyvos, tenka konstatuoti, kad reikšmingų ideologinių pokyčių ar juo labiau paradigminių lūžių lietuviškoje politinėje mintyje neįvyko. Daugiau ar mažiau toliau buvo įtvirtinamos jau ankstesnėje dalyje nurodytos valstybės sampratos, kurios galiausiai padarė įtaka ir dabartiniam politiniam mąstymui.

6.1. Sovietinė valstybės samprata: marksistinės (re)vizijos

Sennas, kalbėdamas apie valstybingumo sampratą Lietuvoje, pažymi, kad, kaip bebūtų paradoksalu, aktyviausiai ji pradėta vartoti po II-ojo pasaulinio karo, t.y. prasidėjus Lietuvos sovietinei okupacijai. Nors ši išvada daroma nepateikus išsamesnių lyginamųjų kiekybinių ar bent kokybinių

³¹⁶ Plačiau apie diskusiją tarp „tautininkų“ ir „valstybininkų“ žiūrėti: Juozas Girnius, „Dėl tautininkų ir valstybininkų.“ *Aidai*, 8, 1968.

tyrimų, tokios formuluotės kaip „prisijungimas prie SSRS padėjo realizuoti tikrąjį Lietuvos valstybingumą“ iš tiesų verčia klausti, kas buvo turima omenyje vartojant sąvoką „valstybingumas“. Pagrindinis Senno klausimas visgi tampa „kaip gali būti suprantamas valstybingumas?“, tačiau atsakymas į jį yra neatsiejamas nuo pačios valstybės apibrėžimo. Analizuodamas šią sąvoką būdu, kuris tam tikra prasme artimas klasikinei Lovejoy'jaus žiūrai, jis iš dėmesio lauko išleidžia gana specifiskus sovietinius *valstybės* apibrėžimo aspektus. Šios dalies tikslas yra giliau pažvelgti į LTSR vyravusią politinę paradigmą, kuri, nepaisant jos dogmatiškumo ir dirbtinumo, visgi funkcionavo kaip politinė mintis, turėjusi savo specifinę logiką bei kryptingai diegta praktikoje.

Kairioji sovietinė mintis Lietuvoje nebuvo visiškai nauja. Ji Lietuvoje tam tikru mastu egzistavo, jau nekalbant apie tai, kad ekonomistinė politinė mintis, tikėjusi valstybinio gyvenimo formos, kaip represyvos ir stagnacinės nynykimu, buvo pusiau legali visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį. Radikalios revoliucinės šios tezės formuluotės, būdingos Rusijos bolševikams, buvo nesvetimos ir lietuvių kairiesiems politikams – Zigmui Angariečiui ir Vincui Kapsukui. Net jei pripažinsime, kad viešojoje erdvėje jos buvo marginalios ir jau tuomet laikytos svetimomis agrarinei Lietuvai, negalima neatsižvelgti į faktą, kad klasikinės marksistinės tezės apie proletariatą kaip komunistinės revoliucijos avangardą jau tuomet buvo modifikuotos siekiant jas pritaikyti Lietuvos specifikai. Šiuo atveju, kalbant apie komunistinės politinės minties santykį su tarpukario Lietuvos politine mintimi, geriausia būtų vartoti „ideologijos įskiepijimo“ metaforą – prielaidos jai prigyti buvo, net nepaisant to, kad ši politinė ideologija priklausė kitai politinei struktūrai – SSRS.

Būtina aiškiai suvokti ir išsūki, kuris kyla nagrinėjant sovietinės politinės minties specifiką, bet kurio neleidžia identifikuoti nei viena iš minėtų politinio žodyno analizės mokyklų. Vartojamas politinis žodynas, netgi tam tikros prasminės transformacijos, buvo neatsiejamai susijusios su tuometiniu sovietiniu režimu: politinė mintis buvo ne tik ideologizuota dėl tiesioginės režimo priežiūros bei kontrolės, bet taip pat kito atsižvelgiant į politinio režimo

konjunktūros pokyčius. Be to, dažnai grožinės literatūros analizei taikomos koncepcijos (ezopinė kalba, savicenzūra ir kt.) neabejotinai tinkamos ir tiesiogiai su politika susijusioms ištarams suprasti. Kitaip sakant, viešumoje veikė žinybų kontroliuojamas ir prižiūrimas, taip pat neretai savicenzūros ribojamas, politinis žodynas; „standartinės“ komunistinės idėjos neretai vartojamos tik formaliai, o visa tai sukelia sunkumų restauruojant autentišką politinę mintį. Dar daugiau problemų kelia tai, kad reikia atsižvelgti į dvi aktualias tekstų grupes. Pirmoji apima režimo aprobuotus tekstus – atvirai dominuojančiai ideologijai neoponuojančius, tačiau tariamai alternatyvius ir inovatyvius. Šiuo atveju galima klausti, kiek šie tekstai iš tiesų gebėjo formuluoti ne-komunistinę politinę mintį, o kiek prisidėjo prie jos plėtros. Antroji tekstų grupė sietina su savilaida – atvirai anti-komunistiška tekstų grupe, kuri potencialiai galėjo bandyti konceptualizuoti alternatyvią valstybės sampratą³¹⁷. Tad net jei tuometiniai šaltiniai iš dalies išreiškė autentišką politinį mąstymą, būtina suprasti, kad prielaidos radikaliai ar dalinei jo transformacijai visada buvo – oficialus kalbėjimas negalėjo išreikšti viso spektro politinių nuostatų, kurios ir prasiveržė vėlyvuju sovietmečiu, *glasnost'* metu.

Prisiminkime, kad sovietinė–komunistinė valstybės teorija visada buvo nukreipta į valstybės panaikinimą arba, tiksliau, į jos pakeitimą visuomeniniu, ekonominiu ar administraciniu gyvenimu. Pagrindinis komunistų tikslas Lenino valstybės teorijoje – perduoti „įrankį“, pačią valstybę, daugumai (valstiečiams ir proletariatui) ir jo pagalba pakeisti ir įtvirtinti naują socialinę struktūrą, t.y., padaryti tai, ką valstybė ir taip darydavo. Tačiau tai tik pirmasis žingsnis tikros komunistinės santvarkos link. Antruoju turėtų būti siekiama atsisakyti pačios valstybės kaip išnaudojimo įrankio, atsisakyti bet kokio politinio valdymo. Šioje sampratoje valstybės išnykimas yra neapibrėžtos ateities reikalas, o praktikoje reikėjo spręsti ir pateisinti realų galios panaudojimo klausimą. Tai leidžia sovietinę valstybės paradigmą suskirstyti į

³¹⁷ Nors panašu, kad tai nebuvo daroma kryptingai. Alternatyviai spaudai pirmiausia rūpėjo parodyti režimo nusikaltimus ar tiesiog suteikti erdvę alternatyviai kultūrinei raiškai. Žr. diskusija su Algirdu Patacku „Politinės idėjos pagrindžio spaudoje: pastogė ir jos aplinka.“ Vilnius, VU TSPMI, 2012 balandžio 25; diskusija su Petru Plumpa „Pilietiškumo sala: Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika (1972-1989).“ Vilnius, VU TSPMI, 2012 kovo 28 diena.

dvi: nuosekliai lenininę – instrumentišką ir technokratišką – organizacinę. Pirmuoju atveju valstybė tėra savotiškas aparatas ar mašina. Leninas sako atvirai: „Nebuvo atskiro aparato sistemingam smurtui taikyti ir žmonėms pajungti smurtui. Toks aparatas ir vadinasi valstybė“.³¹⁸ Panašia dvasia parašyti ir pirmieji į lietuvių kalbą išversti (vertimas iš rusų kalbos) vadovėliai „Valstybės ir teisės teorija“³¹⁹: šalia valstybės traktavimo kaip jėgos ir priespaudos įrankio, nuolatinių referencijų į Leniną ir Staliną, valstybės veikimas aiškinamas pateikiant mechanizmo metaforą. Kaip buržuazijai nuosavybės teise priklausančios staklės „įkalina“ proletariatą, taip ir valstybės aparatas yra represyvus išnaudojamųjų atžvilgiu. Nenuostabu, kad būtent čia valstybė taip pat sutapatinama su diktatūra – kiekviena valstybė, net ir pati demokratiškiausia, yra diktatūra, nes pati valstybė yra ne kas kita, kaip „organizuota viešpataujančios klasės jėga“, o pats „diktatūros terminas čia pažymi klasinį valstybės pobūdį antagonistinėje visuomenės ekonominėje struktūroje“³²⁰. Bene nuodugniausiai ši koncepcija pristatyta ir plėtota ankstyvuosiuose sovietinės Lietuvos darbuose. Pavyzdžiui, dar 1967 m. valstybės ir teisės pagrindų vadovėlyje aukštosioms mokykloms supriešinama buržuazinė valstybė, kuri „yra ekonomiškai viešpataujančios klasės diktatūra, būtina kiekvienai antagonistinei klasei visuomenei“, ir „socialistinė valstybė“, kuri yra „darbo žmonių, su darbininkų klase priešakyje, politinė organizacija, jų įkurta socialinės revoliucijos keliu ir jiems būtina, siekiant socialiniais ir komunistiniais pagrindais pertvarkyti visuomenę, apsiginti nuo imperialistų agresijos“³²¹.

Šia prasme pripažįstama, kad Sovietų Sąjunga buvo tokia pat diktatūra kaip ir visos kitos valstybės. Jos pateisinimas galėjo būti grindžiamas tik tuo, kad šioje valstybėje gamybos priemonės priklauso visai liaudžiai ir, pirmiausia,

³¹⁸ Leninas, *Raštai*, 433.

³¹⁹ Michailas Aržanovas et al., *Valstybės ir teisės teorija vadovėlis aukštosioms mokymo įstaigoms*. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. I-kla, 1950, 78-107.

³²⁰ „Tobulinant valstybės esmės nušvietimą.“ *Problemos*, 4, 1969, 110.

³²¹ Kęstutis Domaševičius et al., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1967, 9, 18. Juozas Bulavas kiek subtiliau pristatantis ir nagrinėjantis būtent buržuazinę valstybę, taip pat suponuoja ją kaip atgyvenusią politinę santvarką: pvz., Juozas Bulavas *Buržuazinių valstybių konstituciniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1968 ir Juozas Bulavas, *Buržuazinių valstybių formos ir režimai*. Vilnius: Mintis, 1966.

tariamai valstybėje dominuojančiam proletariatui, todėl ji yra teisingesnė (taip pat, komunistinėje mintyje, ir demokratiškesnė) už bet kurią buržuazinę valstybę. Taip 1975 m. rašyta, kad „proletariato diktatūra yra engiamųjų avangardo suorganizavimas į viešpataujančią klasę engėjams nuslopinti. Socialistinė valstybė – darbo žmonių, vadovaujamos darbininkų klasės, politinės valdžios organizacija“³²². Net 1987 m. lietuvių parašytame vadovėlyje „Tarybinė valstybinė teisė“ galima sutikti tradicinių formuluočių, kad „klasinės visuomenės politinė sistema yra **valstybė**, jos organų, politinių ir visuomeninių institutų visuma, per kurią viešpataujančios klasės, o visaliaudinėje socialistinėje valstybėje – **visa liaudis** vykdo savo valdžią, politiką, reiškia savo interesus.[...] Socialistinės visuomenės politinėje sistemoje valstybė užima taip pat pagrindinę vietą, [bet] tapusi visaliaudine ji neprarado savo klasinės esmės“³²³ [paryškinta tekste, *aut.p.*]. Valstybė šioje koncepcijoje vis dar reikalinga tik kaip įrankis kurti komunizmą ir užtikrinti valdžios organų funkcionavimą.

Iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos tokia proletariato diktatūra ar proletariato valstybė tėra pereinamasis etapas į visišką valstybės išnykimą, todėl pati SSRS, kartu ir LTSR, tėra pusiau valstybės – pirmasis ankstesnės valstybės nykimo požymis ar, kaip buvo sakoma net tuometinėje teorinėje lektūroje, nuvalstybėjimas – „valstybės nunykimo procesas tapatinamas su laipsnišku valstybės funkcijų perdavimas visuomeninėms organizavimosi formoms“. Rodant sovietinės valstybės apibrėžimo specifiką paskutiniąją citatą galima pratęsti ir toliau: „pagal šią koncepciją visuomeninė komunistinė savivalda, kaip nepolitinė visuomenės organizavimosi forma, atsiranda socializmo sąlygomis, nors ir be valstybės pastangų, tačiau šalia valstybės“³²⁴. Turint omenyje, kad pati valstybė tėra „klasinio viešpatavimo organas“³²⁵, nuvalstybėjimas pirmiausia turėtų būti suprantamas kaip bet kokios prievartinės, slopinančios valdžios mažėjimas ir žmogaus veiklos

³²² Andrius Bulota et al., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*. Kaunas: Šviesa, 1975, 5.

³²³ Kęstutis Lapinskas et al., *Tarybinė valstybinė teisė*. Vilnius: Mintis, 1987, 60-63.

³²⁴ Adolfas Gasiūnas, „Kai kurie metodologiniai valstybės nunykimo teorijos klausimai.“ *Problemos*, 23, 1979, 15-25.

³²⁵ Česlovas Kalenda, „Tobulinant valstybės esmės nušvietimą.“ *Problemos*, 4, 1969, 110.

suvisuomeninimas, kuris, „savo turiniu yra ekonominis uždavinys“³²⁶. Pagrindinius tokius „valstybės“ sampratos akcentus nesunku užčiuopti ir išryškinti – valstybė yra (a) politinis, t.y. prievartą kuriantis, darinys, (b) priešiškas siektinai visuomeninei būklei, kuri (c) pasireiškia kaip ekonominiai santykiai ir savo prigimtimi nėra politiška.

Bene išsamiausiai ir subtiliausiai sovietinė valstybės idėjos doktrina buvo išplėtotą Albino Lozuraitis veikale „Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai“. Pradėdamas nuo tezės, kad „ekonominė visuomenės struktūra yra visų socialinių santykių ir socialinės veiklos pamatas“³²⁷, jis valstybę apibūdino kaip nuo ekonominės visuomenės veiklos priklausantį socialinį institutą. Tai reiškia, kad (a) valstybė yra tik antrinis darinys ekonominių santykių atžvilgiu; (b) ji galima tik tam tikru gamybos istorinės raidos tarpsniu (palyginimui – „valstybė nėra amžina“ buvo laikas, kai valstybės nebuvo, ir ateis laikas, kai ji išnyks“³²⁸); (c) valstybė yra visuomenės suskilimo į klases padarinys; (d) valstybė yra „privačiais gamintojais tapusių individų bendro intereso išraiška“³²⁹. Tad beklasė visuomenė yra „bevalstybinė“ visuomenė, visuomenė, suvokianti savo vienybę ir neribojama jokios išorinės prievartos mechanizmų. Todėl, kaip rašė teisininkas Kęstutis Domaševičius, „pirmajame socialistinės valstybės vystimosi etape išnyko tik priešiškų klasių slopinimo funkcija. [...] valstybės pagrindinės funkcijos, toliau besivystydamos, išlieka iki visiškos komunizmo pergalės, iki bendraliaudinės valstybės peraugimo į visuomeninę komunistinę savivaldą“³³⁰.

Žiūrint iš šios perspektyvos, pasakymas, kad Sovietų Sąjunga padėjo realizuoti tikrąjį Lietuvos valstybingumą visiškai nereiškia, jog buvo įtvirtintas Lietuvos suverenitetas, pradėti realizuoti tautos interesai ar pan. Tai tik reiškia, kad Lietuva „pasirinko“ istoriškai nulemtą proletariato revoliucijos kelią,

³²⁶ Gasiūnas, 15-25.

³²⁷ Albinas Lozuraitis, *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1986, 104-106.

³²⁸ Domaševičius et al., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*, 5.

³²⁹ Lozuraitis, 108.

³³⁰ Domaševičius et al., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*, 26

sukūrė proletariato diktatūrą ir įsteigė sovietinę pusiau-valstybę/socialistinę demokratiją, kuri yra pereinamoji fazė į galutinę valstybės išnykimą – suvisuomenintą gyvenimą, kuriame nebus jokios politikos, tik, geriausiu atveju, gamybinių procesų valdymas. Kaip prieštaringai tai beskambėtų, būtent sovietinis nuvalstybėjimo procesas ir reiškė tikrojo valstybingumo realizavimą ir simbolizavo pereinamojo pobūdžio darinį į „nevalstybinę savivaldą“.

Kita vertus, įdomu tai, kad šalia šio griežto ekonomistinio valstybės kaip klasinės prievartos įrankio apibrėžimo yra naudojamas legalistinis – valstybė taip pat yra „tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių organizacija, kuri remiasi viešąja valdžia“³³¹. Kitaip sakant, institucionalizuojantis sovietinei sistemai, taip ir nesugebėta realiai panaikinti valstybės kaip viešpatavimo organizacija ir šalia jau minėtos anti-valstybinės koncepcijos pradeda ryškėti kita, artima legalistinei-organizacinei. Dar 1950 m. pirmą kartą viešuosiuose šaltiniuose pasirodo „minimalistinis“ valstybės kaip šalies apibrėžimas: valstybė politine-geografinė prasme [valstybė-šalis] – „turi sienas, nuolat gyvenančius gyventojus ir valdžią, kuri atstovauja santykiuose su kitais dariniais“³³² ar, bandant integruoti ir klasiniu pagrindu formuluojamus apibrėžimus, „valstybė – tai visos viešpatuojančios klasės *organizacija*“ [paryškinimas mano, *aut. p.*]³³³. Ši sovietizuota-legalistinė valstybės samprata pradeda kalbėti ne tik apie prievartinę valstybės pobūdį, bet taip pat akcentuoja jos organizacinę specifiką, kiek paradoksaliai sugrįžtant prie taip kritikuotų Lenino „buržuazinių“ valstybės atributų: ji tampa „visa apimanti liaudies organizacija“; „turi specialų jėgos ir prievartos aparatą“; jos „nurodymai turi visiems šalies gyventojams privalomą juridinę galią“; ji „nėra pavaldi jokiai kitai valdžiai, t.y., turi *suverenitetą* [paryškinta leidinyje, *aut. p.*], kuris reiškia teisę savarankiškai tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus“³³⁴.

Minėtas apibrėžimas, jungiantis organizacinę ir klasinę valstybės prigimtį, yra naudojamas ir įtvirtinamas „Lietuvos tarybinėje enciklopedijoje“,

³³¹ Ten pat, 112.

³³² Ten pat, 84-85.

³³³ Ten pat.

³³⁴ N. Aleksandrovas, N. Ganusauskienė et al., *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Mintis, 1972, 37-38.

kurioje sakoma, kad „valstybė – svarbiausia klasinės visuomenės politinės sistemos organizacija, per kurią valdoma visuomenė ir saugoma jos ekonominė ir socialinė struktūra“³³⁵. Pabrėžtina, kad šiuo atveju klasinė valstybės samprata transformuojama ypatingu mastu teigiant, jog valstybė turi tam tikro savarankiškumo bazės atžvilgiu, t.y., nebėra vien mechaninis klasės interesų vedinys ir turi specifiškumo bei autonomiškumo³³⁶. Svarbiausiu jos požymiu tampa „a) ypatingų organų ir įstaigų sistema, atliekanti valstybės valdžios funkcijas; b) teisė, kurią sudaro tam tikra valstybės sankcionuotų normų sistema“³³⁷. Tokia valstybės samprata jau nėra tik marksistinės-lenininės anti-valstybinės idėjos plėtojimas, bet gana aiškus jos pakeitimas. Faktiškai sovietinės valstybės tikrovė buvo pripažinta, o kartu buvo ieškoma ir būdų ją legitimuoti. Tačiau tai buvo daroma ne siekiant apibrėžti politijos subjektą (realią politinę bendruomenę), bet akcentuojant jos formaliąją pusę – biurokratinę struktūrą ir administracines funkcijas. Kodėl tai įvyko (išsisėmė marksistinis idealizmas? atsirado poreikis legitimuoti valdžią? galima kalbėti apie SSRS technokratizaciją? galbūt tai gana dėsningas teorijos plėtros padarinys?) pagrįstai atsakyti sunku, tačiau akivaizdu, kad ankstyvoji, klasikinė, ir vėlyvoji, revizionistinė komunistinė valstybės samprata suformavo dar vieną galimą nesutarimo takoskyrą net gana siaurame sovietinės politinės minties lauke. Ryškiausią jos skirtį galima apibūdinti kaip priešpriešą tarp (a) leninistinio tikėjimo pasauline komunistine revoliucija ir valstybės nykimu ir (b) technokratinės koncepcijos, kuri nebekalba apie pasaulinę revoliuciją, o klausimas apie SSRS politinę prigimtį sprendžiamas akcentuojant valstybę kaip administracinį aparatą.

Tad sovietmečiu Lietuvoje besiformavusią politinę mintį galima vertinti dvejopai. Viena vertus, komunistinė valstybės samprata gali būti matoma kaip

³³⁵ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija XII tomas*. Vilnius: Mokslas, 1984, 40.

³³⁶ Turbūt radikaliausią politinio ir asmeninio gyvenimo atsiejimą nuo ekonominio, t.y. tam tikros autonomijos pripažinimas, gali būti rastas jau minėtoje Lozuraitis knygoje. Čia jis ne tik pripažįsta subjektyvių veiksmų (politinio gyvenimo vaizdinių, asmeninių tikslų, savybių ir pan.) svarbą valstybės raidai, bet ir teigia, kad „socialiniai institutai yra formalioji socialinio gyvenimo pusė, iš kurios tam tikro savarankiškumo prapažinimo ir išauga politinė bei teisinė visuomenės pažinimo problematika“. Lozuraitis, 116.

³³⁷ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija XII tomas*. Vilnius, 1984, 40.

mėgdžiojanti (ar, naudojant kiek griežtesnį vertinimą, priverstinai mėgdžiojanti) „privalomas“ TSRS valstybingumo koncepcijas – didžioji dalis tariamai lietuviškos politinės minties buvo pažodinis sovietinių klasikų kartojimas. Kita vertus, galima užčiuopti „silpną“ ir „stiprų“ tęstinumą. Silpną, vartojant šį žodį sąlygiškai, ta prasme, kad lietuviškas kairysis politinis žodynas iki 1945 m. egzistavo, tačiau buvo gana marginalizuotas kalbant apie marksistinių-leninistinių jo variantą arba nuslopintas bei ne toks visuomeniškai aktualus kalbant apie socialdemokratinę valstybės koncepciją. Kurį laiką būtent kairioji mintis Lietuvoje diegė anti-valstybinę valstybės sampratą, kuri sovietmečiu tapo dominuojančia bet realiai niekada neįgyvendinta. Kita vertus, kur kas reikšmingesnis „stiprus“ tęstinumas, kuris pasireiškė kaip legalistinis valstybės interpretavimas, kuris, nors ir neretai būdamas neatskiriamas nuo sovietinių sąvokų ir dogmų, gana aiškiai implikavo valstybę kaip visuomeninę organizaciją ir kartu pabrėžė administracinę-juridinę valstybės pusę. Valstybė veikė kaip neišvengiama juridinė tikrovė, turėjusi savo teritoriją (kraštą), gyventojus (liaudį) ir suvereną (proletariatą bei komunistų partiją), tačiau, prieštaraujant lenininiams principams, iš tokio tipo sovietinės politinės minties buvo pašalinta utopinė valstybės panaikinimo dimensija.

6.2. Valstybė išėivijoje: tęstinumas ir naujovės

Okupuota Lietuva buvo tik viena iš lietuviškos politinės minties sklaidos erdvių. Kitą reprezentavo išėivija, kurioje plėtota politinė mintis iš dalies pratęsė tarpukario diskusijas, tačiau taip pat įvedė reikšmingų naujovių. Prieš pradėdant analizę reikia įvardinti bent kelis svarbius aspektus, kurie šią mintį lietuviškame kontekste daro ypatingą. Pirma, atsižvelgiant į naują akademinę-intelektualinę ir politinę emigrantų situaciją, autentiškos politinės minties plėtros galimybės buvo ribotos. Tad nenuostabu, kad tolesnis kritiškas valstybės sampratos klausimo nagrinėjimas ir plėtojimas buvo nustumtas į šalį. Žinoma, klausti, kas yra valstybė, kaip ji reiškiasi, net ir neturint galimybės gyventi savarankišką valstybinį gyvenimą, vis dar buvo prasminga, tačiau

politinės savivokos klausimai nublanko prieš kultūrinės savipratos, savo tapatybės išlaikymo ar gana konkrečius santykių su sovietine Lietuva ar emigracijos statuso klausimus. Antra, vakarietiškas intelektualinis kontekstas lėmė, kad net ir bandant formuluoti valstybės sampratos klausimą neišvengiamai teko remtis ne tiek lietuviškais šaltiniais, kiek įvairiapusiška ir skirtinga Vakarų intelektualine tradicija³³⁸. Įvairiopus Vakarų politinės minties tendencijos negalėjo nedaryti įtakos bandant suvokti valstybės prigimtį, o reikšmingiausia iš jų šiuo atveju neabejotinai tapo liberalioji politinė paradigma³³⁹.

Atsižvelgiant į tai reikšmingais laikytini du politinės minties raidos tarpsniai ir dvi politinės minties tradicijos. Skirstymą į skirtingus tarpsnius lemia ne tiek konjunktūriniai pokyčiai, kurie buvo reikšmingi sovietinės politinės minties raidai, bet veikiau kartų pokyčiai: pirmoji tarpukario išėivių karta dar glaudžiai susijusi su jau įvardintos tarpukario lietuviškos politinės minties tradicija, o antrajai lietuviškoji tradicija veikiau tapo vienu iš, bet ne vieninteliu ir nebūtinai pačiu reikšmingiausiu intelektualiniu kontekstu. Kita vertus, politinė sovietų sistemos konsolidacija taip pat vertė keisti debatų pobūdį – nuo bandymo įtvirtinti specifinį politijos supratimą link bandymų suvokti, koku būdu reikia ir galima keisti sovietinį režimą ar įtvirtinti išėivijos politinį tapatumą. Šia prasme simboline riba (ar bent reikšmingu atskaitos tašku identifikuojant šiuos du santykių su Lietuva modusus) galima įvardinti 1958-1959 metus. Tuomet buvo sukurti ir išleisti du bene patys reikšmingiausi lietuviškos politinės minties tekstai, kurie gali būti traktuojami kaip dviejų skirtingų tradicijų tęsiniai ir platforma tolimesniems debatams ir nuostatoms –

³³⁸ Tipiškas pasikeitusios intelektualinės aplinkos ir labiau tarptautinės, bet ne lokalsios problematikos plėtojimas gali būti užčiuopas Lietuvos katalikų mokslų akademijos veikloje. Kaip aktualus šio darbo kontekste pavyzdys gali būti Bronio Kaslo pranešimas 1964 m. LKMA suvažiavime „Modernios valstybės sąvokos raida“, kuriame jis plėtoja modernios valstybės sampratos kritiką ir pristato katalikišką jos interpretaciją. Šiuo atveju kritikos pagrindas ganėtinai stipriai išsiskiria iš visų panašaus tipo darbų, nes nėra praktinis-taikomasis Lietuvos atvejui, bet nagrinėja teorinį valstybės prigimties klausimą. Žr. Bronis Kaslas, „Modernios valstybės sąvokos raida.“ Kn. Antanas Liuima et al., *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Roma: LKMA leidinys, 1969, 155-167.

³³⁹ Brendan O’Leary, Patric Dunleavy, *Valstybės teorijos: liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999.

Lietuvos fronto bičiulių programa „Į pilnutinę demokratiją“³⁴⁰ ir Santaros-Šviesos federacijos sudarytas tekstų rinkinys „Lietuviškasis liberalizmas“³⁴¹.

Pirmoji iš jų bandė išlaikyti ir didesniu ar mažesniu mastu plėtoti organiškiosios politinės minties tradiciją. „Į pilnutinę demokratiją“ ir jos autoriams artimą žurnalą „Aidai“ galima suvokti kaip tarpukario „organiškiosios valstybės“ projekto gilinimą įtraukiant konkretaus režimo – demokratijos – klausimą. Tačiau tai, kaip šiuose šaltiniuose buvo suprantama valstybė, leidžia pokario organiškąją mintį su iki-karine sutapatinti ar bent pagrįstai sulyginti³⁴². Pirma, kaip ir visame katalikų Bažnyčios socialiniame mokyme išėivijos organiškiosios koncepcijos centre atsiduria asmuo. Jau pirmajame veikalo „Į pilnutinę demokratiją“ skyriuje „Valstybė ir kultūra“ pabrėžiama, kad „kultūros ir religijos sritis yra ypatingai glaudžiai susijusi su žmogaus asmeniu“, ir toliau visa demokratijos koncepcija plėtojama kaip siekianti sukurti palankias sąlygas žmogaus asmenybei skleisti³⁴³. Antra, nuolat pripažįstama įtampa tarp žemiškosios ir dangiškosios karalystės, kuri įgydama aiškiai demokratišką turinį nurodo, kad „šio pasaulio karalystėje asmuo paverstas valdžios vergu. Ne šio pasaulio karalystėje asmuo yra tos karalystės kūrėjas. [...] Karalystė pradeda kurti nuo piliečio asmens dvasios perdirbimo. Ne nuo tavęs ir jo, bet nuo manęs“³⁴⁴. Taip anksčiau buvusi katalikiška koncepcija, pripažinusi šiapusinio pasaulio netobulumą, papildoma utopine dimensija – geriausia galima valstybė realizuojama per demokratinę, kiekvieno asmens vertę pripažįstančią, santvarką. Trečia, bent iš dalies pripažįstama, kad tautinė valstybė yra unikali politijos forma, kuri kokybiškai pranašesnė už ankstesnę – jei anksčiau galima buvo kalbėti tik apie „valstybinę

³⁴⁰ *Į pilnutinę demokratiją: svarstymai apie valstybės pagrindus*. Detroitas: LFB sambūris.

³⁴¹ Kavolis, *Lietuviškasis liberalizmas*, 1958

³⁴² Tai neturėtų stebinti – nemaža dalis *Aidų* autorių jau buvo pakankamai gerai žinomi tarpukario Lietuvoje, o veikale *Į pilnutinę demokratiją* atvirai teigiama, kad daugelis idėjų plėtoja organiškiosios valstybės koncepciją ir svarstymus pasirodžiusius žurnale *Į laisvę*.

³⁴³ *Į pilnutinę demokratiją*, 7-8

³⁴⁴ Juozas Ambrazevičius - Brazaitis, „Dvi karalystės.“ *Aidai*, 10, 1952. Panaši įtampa tarp senosios ir naujosios valstybės sampratos atskleidžiama Bronio Kaslo Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos metraščio straipsnyje.

sąmonę“, kuri sietina su viešpataujančiu/-iais, tai moderni valstybė iškelia „tautinę sąmonę“, kuri pagrįsta visuotinės lygybės principu³⁴⁵.

Tačiau naujai apibrėžiant modernią valstybę pastebimas ir reikšmingas savitumas – akcentuojamas institucinis valstybės aspektas, pasak kurio valstybė yra savaveiksmis institucinis darinys, kurio pagrindinis uždavinys yra visų gerovė. Čia pripažįstama, kad „tobula tautinė organizacija ir yra ne kas kita kaip valstybė, kuri suteikia tautai ne tik regimą organizaciją, bet ir priemonių suverenumui vykdyti“³⁴⁶, t.y., valstybė politiškai įprasmina tautos saviraišką. Turbūt aiškiausiai savo kūriniuose tai išsako Juozas Girnius, kuris valstybės domenui palieka visą visuomenės organizavimąsi: „tauta yra bendruomeninio pobūdžio grupė, kaip valstybė yra formali organizacija [...] valstybė – sutarties dalykas.[...] Valstybė taip pat atitinka žmogaus visuomeninę prigimtį: visuomeninis gyvenimas neįmanomas be tam tikros tvarkos, kuriai palaikyti reikia valdžios.“³⁴⁷ Jo veikaluose tiesioginių nuorodų į valstybės kaip iš save-realizuojančios tautos poreikių išaugusio darinio supratimo vengiama, tačiau toliau pabrėžiamas skirtumas tarp natūralios tautos, kurios pagrindą sudaro žmogus, ir racionaliai organizuotos valstybės, tenkinančios individo poreikius. Girniaus koncepcijoje dar jaučiama tautinės-organiškos valstybės sampratos įtaka, dar galima tapatinti visuomenę ir organišką tautą, tačiau tuo pat metu galima išvengti tam tikrą funkcinę-instrumentinę valstybės supratimą – valstybė čia yra būdas užtikrinti šiuolaikinį visuomenės sugyvenimą: „Valstybės tikslas – jos valdomoje teritorijoje palaikyti tvarką ir vykdyti teisę, rūpintis visų jos gyventojų gerove ir jų laisvės laidavimu“ arba „valstybė apskritai kreipia į save dėmesį kaip formali organizacija“³⁴⁸. Kitaip sakant, ji čia jau suprantama kaip autonomiškas darinys, kuris turi sukurti sąlygas asmens ir tautos gerovei, tačiau jos organiška sąsaja su pačia tauta nebėra tokia būtina kaip tarpukariu.

³⁴⁵ Zenonas Ivinskis, „Lietuvių tautos valstybinės sąmonės etapai.“ *Aidai*, 1, 1947.

³⁴⁶ *Į pilnutinę demokratiją: svarstymai apie valstybės pagrindus*. Detroitas: LFB sambūris, 41.

³⁴⁷ Juozas Girnius, *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1961, 37-38.

³⁴⁸ Juozas Girnius, *Tauta kaip žmogiškoji tikrovė*, atspausdinta iš LKMA suvažiavimo darbai, 1974.

Iš pateiktų citatų jau galima išvelgti ir antrąjį reikšmingą pokytį – tarpukariu organiškąją koncepciją galima būtų laikyti antropocentrine ta prasme, kad reikšmingą, jei ne svarbiausią, vietą visoje teorijoje užima žmogaus-asmens ir žmogaus-individo skirtis. Tuo tarpu išėivijos organiškąją koncepcija, nors ir pabrėždama transcendentinės žmogaus prigimties pirmumą prieš bet kokią žemišką valdžią, kur kas didesnę reikšmę skiria tautos problematikai kaip reikšmingam autonomiškam dėmeniui. Jį būtinai reikia turėti omenyje kalbant apie savarankiškos valstybės netekusias tautas, kurios bent jau nori išlaikyti savo tapatumą³⁴⁹. Tai matosi tiek iš bene garsiausių jau minėto Girnius veikalų „Tauta ir tautinė atsakomybė“, „Idealas ir laikas“ bei „Tauta kaip žmogiškoji tikrovė“³⁵⁰, tiek iš kitų su katalikiška politine mintimi susijusių tekstų. Pavyzdžiui, kunigas Jonas Bagdanavičius savo veikale „Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė“ teigia, jog „visi sutiks, kad tauta yra kažkas pirmesnio negu valstybė [...] „pirmiausia yra *būti* negu *veikti*, taip pirmiau yra tauta negu valstybė“ [cituojamas kunigas Vaškys, *aut. p.*]. Valstybės organizacija yra tobuliausia planingo veikimo apraiška, dėl to natūralu, jei tauta siekia turėti savo valstybę“³⁵¹. Arba, cituojant veikalą „[I pilnutinę demokratiją“:

„pripažįstant asmens nelygstamą dorinį vertingumą, negalima nepripažinti nepriklausomybės ir tautinei individualybei, nes asmuo ir tauta yra neatskiriami ta prasme, kad kiekvienas žmogus yra savosios tautybės apspręstas asmuo. Žmogaus tautinė priklausomybė savaime sutelkia žmones į vieną tautinę bendruomenę, kuri organiškai siekia savo nepriklausomybės“³⁵²

Nereikėtų manyti, kad pokario katalikiška politinė mintis reagavo tik į pakitusią tautos situaciją. Jai nebuvo svetima ir sąmoninga reakcija į naująją pasaulio tvarką – tarptautiškumą. Kaip inovatyvi koncepcija šiuo atveju buvo

³⁴⁹ Juozas Girnius, „Dėl „tautininkų“ ir „valstybininkų.“ *Aidai*, 8, 1968.

³⁵⁰ Tai galima paaiškinti taip: suvokiant valstybės praradimą kaip faktą ir išėivijai kylančius iššūkius Girnius kaip vieną iš svarbiausių uždavinių formulavo tautiškumo išėiviją, žr., Juozas Girnius, *Idealas ir laikas: žvilgsnis į dabarties ateitininkiją ir lietuviškąją išėiviją*. Chicago: Ateitis, 1969, 47-82.

³⁵¹ Jonas Bagdanavičius, *Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė*. Čikaga: Bagdonavičius, 1977, 32.

³⁵² *[I pilnutinę demokratiją*, 42.

pasiūlyta „antvalstybės“ samprata – tarptautiniai dariniai, kuriems tautinė valstybė gali perleisti dalį savo suverenumo. Kita vertus, kaip gana aiškia tendencija galima įvardinti ir pačios organiškios valstybės koncepcijos „liberalėjimą“, perimant Vakaruose vyravusių paradigmu žodyną ir problematiką. Šia prasme gana ryškios anksčiau ne tokios svarbios teisiškai suprantamos suvereniteto idėjos ar ekonomistiškai suprantamos valstybės kaip ūkį administruojančio darinio inversijos. Pavyzdžiui, dar šeštajame dešimtmetyje katalikiškos pakraipos teisininkas Kazys Šidlauskas jau nurodo liberalios valstybės sampratos elementus, organiškios tradicijos dvasia vietoj visuomenės teikdamas tautos sąvoką: „tauta yra truputi didesnis dalykas negu teritorija ir vyriausybė, o atskiras pilietis negali būti vien tik valstybės įrankis. Tik pati tauta gali įkūnyti suverenumą, todėl ne valstybė, o tik pati tauta gali būti jos nešiotojas“³⁵³, o Juodaitis dar 1948 m. pripažįsta valstybės kaip abstraktaus darinio autonomiją kuriant „tokią ūkinę santvarką, kuri geriausiai atstovauti kolektyvo interesus“³⁵⁴.

Visgi radikaliausia valstybės sampratos inovacija turėtų būti siejama su JAV užgimusia liberaliąja lietuvių mintimi ir „Santaros-Šviesos“ judėjimu. Tai neturėtų stebinti – nuo pat pradžių vienas jos lyderių Kavolis deklaravo, kad siekiama atsiriboti nuo angažuotos ir klaidingos tarpukario Lietuvos (politinės) minties tradicijos bei sukurti naują, kuri geriau atitiktų naujojo laiko poreikius. Neturint ambicijų sukurti savarankišką tautišką valstybingumo koncepciją, pradėta sekti Lietuvoje praktiškai neegzistavusia ar, tiksliau, neeksplikuota liberalios minties tradicija. Nors patys santariečiai bando sieti liberalizmo tradiciją su Daukantu, Kudirka³⁵⁵ ir kitais daugiau ar mažiau laisvamaniais intelektualais, tačiau šis pri(si)skyrimas visada reikalauja tam tikrų išlygų ir patikslinimų, kurie ir leidžia liberaliąją kryptį vertinti kaip išskirtinę politinės minties formą.

³⁵³ Kazys Šidlauskas, *Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais*. St. Petersburg: Leono XIII fondas, 1987, 87.

³⁵⁴ P. (?) Juodaitis, „Valstybė ir privatinė iniciatyva ūkyje.“ *Aidai*, 17, 1948.

³⁵⁵ Knyga „Lietuviškasis liberalizmas“ (1959) buvo skirta Kudirkos gimimo šimtmečiui. Patį Kudirką Kavolis laikė „savotišku liberaliosios minties pranašu Lietuvoje“, žr. Vytautas Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus Aureaus, 2006, 11, 165, 251.

Pirmiausia reikėtų pripažinti, kad tarpukariu Lietuvos politinėje mintyje sąmoningos liberaliosios savivokos praktiškai nebuvo. Nei vienas iš reikšmingų grupių ar nei vienas iš intelektualų nebuvo linkęs pats save priskirti liberaliajai kryptiai, dažnai šią ideologinę nuostatą suvokiant kaip ribotą – nepagrįstai besikoncentruojančią tik į individą, nematančią žmogaus socialinės prigimties ir neatsižvelgiančią į praktiniame gyvenime kylančias problemas. Galima aptikti tiek katalikiškas, tiek tautininkiškas, tiek liaudininkiškas šios kritikos formas. Liberalios nuostatos tam tikru mastu reiškesi ekonominėje mintyje, pripažįstant individo teisę turėti nuosavybę ir laisvai plėtoti savo verslą. Tuo tarpu socialinės atsakomybės ir valstybės pareigų siekiant socialinės gerovės supratimas nei vienos iš anksčiau pristatytų ideologijų neleidžia vadinti liberalia. Kita vertus, kaip ir visos tarpukario modernios doktrinos, liberalai aiškiai suvokė valstybės kaip specifinės institucijos savarankiškumą. Bene aiškiausiai liberali – autonomiškos, pirmiausia nuo visuomenės atskirtos – valstybės koncepcija, buvo išplėtotą rinkinyje „Lietuviškas liberalizmas“, Algirdo Gurecko straipsnyje „Liberali valstybė“, kuriame kalbama apie valstybę, kuri yra paprasčiausias prievartos aparatas³⁵⁶ vykdyti teisę. Čia ne tik galima išgirsti liberalistinę „minimalios valstybės“ interpretaciją (taip atsiribojant nuo anarchijos, kaip antipodo valstybiniam gyvenimui), bet, ir tai kur kas svarbiau, paneigiama tautos kaip vienintelio valstybės egzistavimą nulemiančio darinio reikšmė – tam nereikia kultūriškai specifinio darinio, o tiesiog save apibrėžiančios, su kažkuo tapatinančios daugumos. Nenuostabu, kad tokia interpretacija gana lengvai leidžia pagrįsti pasaulinės valstybės koncepciją – netekus valstybės kaip iš kultūrinės tapatybės kylančio darinio sampratos ir traktuojant ją kaip efektyvų organizavimosi būdą ji eventualiai gali reprezentuoti visą žmoniją, o pats globalus valdymas – racionaliai pagrįstas, todėl galimas dalykas³⁵⁷.

Liberalios valstybės koncepcijos poveikio mastą iliustruoja ne tik tai, kad jis apėmė jaunąją intelektualų kartą, kuri mokslus jau buvo baigusi JAV

³⁵⁶ Algimantas Gureckas, „Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja.“ Kn. Vytautas Kavolis (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*. Vilnius: Versus Aureus, 2008, 165-190.

³⁵⁷ Ten pat, 165 -190.

universitetuose, taigi vadovavosi būtent liberaliais valstybės interpretacijos modeliais. Su ja susidūrė ir turėjo skaitytis ir „senosios“ kartos intelektualai, tarp kurių ryškiausi pavyzdžiai pirmiausia yra ne tik minėtieji organiškiosios tradicijos šalininkai, bet ir kai kurie tautininkiškos tradicijos atstovai, pavyzdžiui, Vincas Rastenis. Nors jo straipsniuose galima rasti nuorodų, kad valstybė „gali būti ir tautos organizacija [tautininkiškoji ir iš dalies organiškoji koncepcija]“, tačiau greta šios tautininkiškos koncepcijos pripažįstamas ir nuolat naudojamas legalistinis valstybės supratimas: „valstybė yra tam tikros teritorijos gyventojų valdymo ar valdomosi organizacija“. Tokioje apibrėžtyje net ir įteisinant valstybės sąvokų pliuralizmą pirmumas teikiamas abstrakčiai, visaapimančiai valstybės interpretacijai: ji, viena vertus, apima visas kitas organizuotas bendravimo formas ir, kita vertus, yra nuo tautos kaip kultūrinio darinio atskirtas fenomenas, pvz., pasak Rastenio, „siekdami savo prigimties polinkių žmonės būriuojasi ne vien tautomis (ar gentimis), bet ir valstybėmis“³⁵⁸.

Paradoksalu, kad šis susiliejimas neturėtų būti traktuojamas kaip netikėtas ir išskirtinis. Dar 1955 m. Stasys Yla pastebėjo ir kritikavo vadinamosios liberaliosios ir tautinės srovių bendradarbiavimą. Šio straipsnio kontekste ypatingai svarbus jo pastebėjimas dėl pačios valstybės kaip kertinės sampratos kaitos. Jis nurodo: „anksčiau tokie [politinės elgsenos] motyvai buvo valstybinė visuma bei valstybinės organizacijos pirmumas, vėliau „valstybinio prado“ užsienyje pirmumas ir tęstinumas, o nūnai Kraštas“³⁵⁹. Pateikdamas šiuos samprotavimus jis ne tik pabrėžia, kad, netekus valstybės ir nesutariant dėl ją reprezentuojančios organo užsienyje (jau nekalbant apie problemišką tautos reprezentavimo sąvoką realiai negyvenant Lietuvoje), moderni politinė paradigma į jos vietą įstato skirtingus anonimiškus fenomenus, kuriuo tapo kraštas – abstrakti toponiminė sąvoka, kuriai taikomas pirmumas bandant grįsti vieną ar kitą veiksmą. Kaip rašė vienas iš šios koncepcijos šalininkų A. Skaidra: „Krašto primato sąvoka mums nėra tik kokia

³⁵⁸ Vincas Rastenis, „Lietuvių nacionalizmas.“ *Akiračiai*, 8, 1978.

³⁵⁹ Stasys Yla, „Lietuvos nacionalizmas liberalizmo ženkle.“ *Aidai*, 7, 1955.

teisinė, formalinė ar propagandinė norma, bet tai neišvengiamas ir vienintelis visos tautos likimas ir ateities užtikrinimo kelias“³⁶⁰. Kraštas įsivaizduojamas kaip aiškiai neapibrėžtas tikslas, prarastos (tautininkų atveju) ar teisiškai nebūtinės (liberalų atveju) tautinės valstybės substitutas. Panašu, kad Lietuvos okupacijos faktą traktuojant kaip *nevalstybinę* tikrovę ir bandant nustatyti savo santykį su Lietuva, būtent krašto – politiškai neapibrėžtas, bet su asmeniu susietas ir teritoriškai nusakomas darinys – tapo priimtinausiu valstybės pakaitalu. Valstybė apskritai tampa retai vartojama sąvoka ir dar jaunasis Kavolis 1954 m. rašė, kad “jaučiamės įsipareigoję kovoti dėl mūsų Krašto išvadavimo”³⁶¹, tačiau, rodos, sąmoningai vengia minėti kovą dėl valstybės nepriklausomybės ar apskritai kalbėti apie valstybę kaip politinės tikrovės darinį.

Toks santykinis valstybės konceptualizavimo būdų pliuralizmas, dalinis atsisakymas ir, nemažiau svarbu, praktinis partinis susiskaldymas leido įteisinti ir net bandyti institucionalizuoti kaip galimas labai skirtingas valstybės sampratas, kurių buvimą gana tiesiogiai pripažino „Lietuviškoje enciklopedijoje“ pateiktas valstybės apibrėžimas. Išeivijos sociologo Kajetono J. Čeginsko pateiktame valstybės reikšmės paaiškinime sakoma atvirai: „valstybė – labai nevienodai suprantama ir aptariama sąvoka, nes valstybė istorijos tėkmėje nuolat kinta, reiškiasi daugiaropais ir skirtingais pavidalais. Visi valstybės apibrėžimai yra ideologizuoti arba utopiniai, nes nesiremia griežtai moksliniais duomenimis.“³⁶² Panašu, kad enciklopedija, turėjusi įtvirtinti supratimą apie atskirus fenomenus, atvirai pripažįsta, jog toks supratimas yra neįmanomas. Vietoj to, kad bandytų nurodyti valstybės koncepcijos reikšmę, pripažįstamas pliuralistinis jos vartojimas ir neapibrėžtumas. Atrodo, kad vienintelis būdas pateikti „objektyvų“ valstybės apibrėžimą tapo sudėti visus įmanomus valstybės atributus³⁶³, šitaip nueinant

³⁶⁰ Ten pat.

³⁶¹ Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias*, 109.

³⁶² Kajetonas Čeginskas, „Valstybė.“ Kn. Antanas Bendorius, Pranas Čapėnas (sud.), *Lietuvių Enciklopedija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, 54.

³⁶³ Tai pasakytina ne tik apie plėtojamą mintį, bet ir apie nurodomą literatūros sąrašą, kuris apima tokių autorių kaip G. Jellinek (legalizmas), F. Lenz (marksizmas), J. Maritain (katalikiškas socialinis

radikaliam priešingam keliu nei vienmatė marksistinė valstybės samprata, arba aiškinant valstybę kaip *de facto* politiką – „nepriklausomas pilietinis vienetas; vienos valdžios tvarkoma piliečių daugybė“³⁶⁴.

Taigi nagrinėjant išeivijos valstybės konceptualizavimo, kartu ir politinės minties raidos, tendencijas galima teigti, kad buvo pasirinktas radikaliam priešingas kelias nei sovietinėje Lietuvoje. Sąvokos formulavimo lygmeniu vietoj koncepcijos „moniškumo“ pripažįstamas jos pliuralistiškumas ir vartojimo „demokratizmas“ ar, mažų mažiausiai, skirtingų valstybės sąvokų įtaką socialinės tikrovės įprasminimui. Sąvokos turinio lygmeniu vietoj radikalioms marksistinėms formuluotėms apie valstybės pabaigą nuosekliai realizuojama modernistinė vizija, kad valstybė yra aukščiausias visuomenės ar tautos organizacijos laipsnis, nors nesutariama, kas turėtų apibrėžti visuomenę, kaip ta organizacija turėtų atrodyti, koks yra tautos santykis su valstybe ir pan.

6.3. *Sąjūdžio valstybė(s): semantiniai laukai, reikšmės ir metaforos*

Nagrinėdamas valstybės sampratą penktajame skyriuje identifikuojau kelias istoriškai susiformavusias ir viešose diskusijose proteguotas politines paradigmas. Jas apibendrinant galima išskirti krikščionišką-organiską, tautininkiską, legalistinę ir komunistinę valstybės sampratą tarpukariu. Teigta, kad šios paradigmos, didesniu ar mažesniu mastu pakeistos, išliko ir po II-ojo pasaulinio karo. Taip pat vėliau išsiskyrė „instrumentinė“ marksizmo-leninizmo ir „administracinė“ valstybės sampratos sovietinėje Lietuvoje bei liberalioji valstybės samprata lietuvių išeivijoje. Tolesnė užduotis yra ne tik identifikuoti, kuri iš ideologijų tapo dominuojanti Sąjūdyje, bet ir pažūrėti, kaip jos tarpusavyje konkuravo, kaip keitė apmąstymų apie valstybę kryptį

mokymas), Laswell ir Kaplan, H. Sabine ir kiti. Iš lietuviškų tekstų paminėti Riomerio „Valstybė“ ir „Į pilnutinę demokratiją“. Įdomių išvalgų apie tokį iš esmės pozityvistinį sąvokų kūrimą: Zenonas Norkus, „Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose ir kultūros moksluose: minimalūs ir maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai ir neraiškiosios aibės.“ *Problemos*, 2009, 94-111.

³⁶⁴ Čeginskas, 54. Faktiškai ši samprata bando įtvirtinti pačią bendriausią valstybės supratimą, pabrėžiant katalikiškoje politinėje mintyje plėtotus „prigimtinus“ valstybės kaip politikos aspektus – socialumą ir valdžią.

valstybės nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu. Kitaip sakant, šio poskyrio pagrindinis klausimas – kaip minėtos politinės minties struktūros pasireiškė XX a. pabaigoje ir ant kokio intelektualinio pagrindo kurta naujoji Lietuvos valstybė?

Šioje dalyje nagrinėjamas palyginti trumpas, bet politinių diskusijų požiūriu intensyvus laikotarpis, kurio pradžia galima laikyti Sąjūdžio iniciatyvinės grupės sukūrimą (1988 birželio 3 d.), o pabaiga – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto paskelbimą (1990 kovo 11 d.). Pirmąją datą verčia pasirinkti faktas, kad Sąjūdžio istoriografijoje būtent Iniciatyvinės grupės išrinkimas žymėjo Sąjūdžio kaip atgimimo judėjimo pradžią – viešojoje erdvėje pradėjo veikti alternatyvi ir įtakinga politinė struktūra, kuri ilgainiui tapo vienu iš politinio gyvenimo centrų³⁶⁵. Kartu būtent šis įvykis ženklino galimybes atsirasti ir formuluoti ne-sovietinę valstybės paradigmą. Be to, ši data svarbi ir dėl to, kad Sąjūdis vis dar iš dalies buvo sisteminis, pertvarkos paskatintas susibūrimas, taigi kažkokiu mastu turėjo perimti ir naudotis komunistine retorika apie valstybę ir valstybingumą. Antroji data žymi lūžio tašką, kuomet Lietuvos valstybė *de jure* atstatė valstybingumą. Kaip ir kitose dalyse yra klausama: kokia valstybės samprata buvo Sąjūdžio pradžios metu? Kokią sampratą buvo remiamasi Kovo 11-osios akte? Kada iš tiesų galima kalbėti apie paradigmą valstybės sampratos lūžį? Kokiu mastu galima kalbėti apie valstybės sampratos skirtumus ir panašumus pačiame Sąjūdyje? Koks šių sampratų santykis su joms oponuojančiomis (o gal kartais papildančiomis?) komunistų partijos sampratomis? ir t.t. Kita vertus, atsakant į klausimus taip pat nederėtų užmiršti politinio konteksto, kuriame šie retoriniai pokyčiai vyko. Tik tokiu būdu galėsime susidaryti daugmaž visuminį vaizdą apie tai, kokia ir kodėl tokia politija buvo išsakoma.

Pirmiausia reikėtų aiškiai suvokti, kad pertvarkos ir viešumo pradžia Sovietų Sąjungoje, taip pat ir sovietinėje Lietuvoje, reiškė ne tik sovietinio režimo liberalizaciją, bet, ir tai šiame darbe svarbiausia, formalias galimybes

³⁶⁵ Česlovas Laurinavičius, Vladas Sirutavičius, *Sąjūdis” nuo “persitvarkymo” iki Kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008; Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė et al., *Sąjūdžio ištakų beiėškant: nepaklusnių tinklaveiko galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.

pradėti skleisti komunistinės cenzūros nekontroliuojamoms politinėms ideologijoms. Tai pasakytina ne tik apie atsiradusias galimybes tirti Lietuvos praeitį, įvairiems LKP nepriklausantiems intelektualams vertinti dabartį, bet ir apie laisvę naudotis nekomunistiniu žodynu, atsisakyti senųjų žodžių reikšmių ir vartosenu³⁶⁶ ar konkrečiai remiantis anksčiau draustais autoriais (Vydūnu, Šalkauskiu, Maceina ir kt.). Kitaip sakant, anksčiau slopintos sampratos ir reikšmės galėjo tapti viešojo gyvenimo dalimi – Sąjūdžiui atsirado galimybė pripratinti žmones prie kitokio kalbėjimo.

Svarbu turėti omenyje tai, kad pačios diskusijos vyko ganėtinai chaotiškai ir apie kryptingą socialinės minties ar programos konstravimą kalbėti praktiškai neįmanoma. Tai lėmė ne tik vis dar svarbios institucinės (režimo kontrolės, dalinės savicenzūros) priežastys, bet ir tai, kad penkiasdešimt metų vykusį sovietizaciją ne-sovietines paradigmas nuslopino tiek, kad autentiškai jas išsakyti buvo nemenkų intelektualinių pastangų reikalaujantis uždavinys. Tad šiuo laikotarpiu galima kalbėti tik apie tam tikrų politinių idėjų elementus, skeveldras, kurios rodė pokyčių kryptis, tendencijas, bet dar nebuvo pakankamai aiškiai išsakytos.

Kita vertus, tenka pripažinti, kad joks paradigminis lūžis negali įvykti per trumpą laiką – sovietinės sampratos buvo išsisknijusios ne tik viešajame diskurse, bet tam tikra prasme suformavo specifinę sovietinės politikos teorijos tikrovę, kuri buvo įsismelkusi į kasdienį mąstymą ir kalbą. Šiuo atveju nekalbame apie ezopinę kalbą, o pirmiausia apie tai, kad sovietmečiu įsivyravo politinė mintis, kuri buvo natūrali ir nereflektyviai priimama bei išsakoma. Todėl kalbant apie Sąjūdį negalima užmiršti ne tik to, jog dalis Iniciatyvinės grupės narių, pertvarkos rėmėjų, buvo su komunistiniu režimu „susaistyti“ instituciškai (buvo komunistų partijos nariai), bet ir to, kad Sąjūdžio nariai turėjo perimti komunistinio režimo bei pertvarkos taisykles, taigi kalbėdami apie valstybę kartu naudojo ir rėmėsi „senosiomis“ sampratomis. Klausimas, kaip atskirti autentiško, diplomatiško ar konjunktūrinio kalbėjimo apie valstybę

³⁶⁶ Turbūt ryškiausias pavyzdys – pokario kovotojų su sovietiniu režimu reabilitavimas: banditų sąvokos pakeitimas partizanų sąvoka.

formas yra neabejotinai svarbus, tačiau šios dalies užduoti ne atskleisti tikras ar menamas viešųjų asmenų intencijas, bet parodyti, kokios kalbėjimo formos buvo suprantamos kaip legitimios, leistinos tuometinėmis sąlygomis bei suprasti jų tarpusavio santykį.

Būtent šiame kontekste derėtų matyti paradigmą pliuralizmą kalbant apie valstybę ir vartojant valstybės terminą, kuris pasireiškė pirmaisiais Sąjūdžio veiklos mėnesiais. Bene ryškiausias to pavyzdys ir tokio „paradigminio chaoso“ iliustracija laikytinas Steigiamasis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) suvažiavimas – plota ne tik skirtingiems žmonėms, ne tik skirtingiems kritikos aspektams, bet ir skirtingoms valstybės sampratom.

Pradėkime nuo paprasto konstatavimo, kad valstybės sąvoka buvo skirtingai išsiskverbusi į kalbą. Galima kalbėti apie tai, kad valstybės samprata galėjo būti išreiškiama skirtingais žodžiais, tarp kurių buvo šalis, kraštas, respublika, Tėvynė ar Tėviškė ir, žinoma, valstybė³⁶⁷. Sąvokas pasirinkimas dažniausiai atitikdavo kalbančiojo temą ir santykį su režimu. Taip nostalgiskas-poetinis kalbėjimas dažnai referuodavo į Tėvynę (pvz. „Tai mūsų tėvynės balsas. Mes išgirdome jį ir ryžomės savo didžiajam šuoliui“³⁶⁸); asmenys, stipriai susiję su sovietine sistema, kur kas labiau buvo linkę vartoti šalies, krašto ir respublikos sąvokas (pvz.; „visos tautinės mažumos, gyvenančios mūsų Respublikoje, be išlygų sutinka beveik su visais mūsų programos punktais“; „mes siūlome įteisinti realų savininką [...] Respublikos liaudies asmenyje“; „Respublikos suverenumo, ekonominio, kultūrinio, technologinio, mokslinio suverenumo stiprinimo garantijos“³⁶⁹ ir t.t.). Pažymėtina, kad šalis dažniausiai reiškė visą SSRS, kraštas – Lietuvos teritoriją, o Respubliką – tam tikrą administracinį darinį SSRS viduje. Tokia samprata net lėmė gana paradoksalų Sąjūdžio dalyvio santykį su savo/mūsų šalimi/valstybe: vieniems

³⁶⁷ Šis skirtingų koncepcijų naudojimas brandžiuoju sovietmečiu išeivijos intelektualų buvo pastebėtas ir sukritikuotas gana anksti. Pavyzdžiui: Antanas Klimas, „Tauta ir nacija.“ *Aidai*, 2, 1976.

³⁶⁸ P.vz., Arvydo Juozaičio kalba: Romas Gudaitis (sud.), *Sąjūdis ateina iš toli: Sąjūdžio iniciatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*. Vilnius: Margi raštai, 2008, 43-45.

³⁶⁹ P.vz. V. Petkavičiaus, K. Prunskienės, A. Buračo kalbos: Ten pat, 72, 50, 66.

tai galėjo būti visa SSRS, kitiems – tik LTSR, tad tokių koncepcijų naudojimas traktuotinas kaip gana saugus kalbėjimas apie politiką.

Pačios valstybės sampratos vartojimo semantinis laukas leidžia ją interpretuoti kaip būdingą dviems paradigmoms. Pirmoji galėtų būti įvardinta kaip minimalistinė valstybė-šalis – valstybė yra apibrėžta teritorija, turinti gyventojus ir valdžią. Toks siauras valstybės supratimas turi tam tikrų konotacijų su tarpukario legalistine valstybės samprata, tačiau veikia kitokiame semantiniame lauke ir veikia turėtų būti siejamas su po-stalinine organizacine valstybės samprata – valstybė yra organizuotas ir apibrėžtas darinys, o jo statusas, santykis su kitais dariniais nėra reikšmingas klausimas. Toks valstybės supratimas tapatus sovietinei respublikos kaip tam tikro administracinio vieneto interpretacijai. Nenuostabu, kad suteikiama proga stebėtis realiu valstybės efemeriškumu: „Mes iš tikrųjų esame teritorija; valstybė, kurioje gyvename, neatitinka savo pavadinimo: Lietuva yra toks pat nacionalinis darinys kaip ir Jakutija“³⁷⁰.

Antroji išskirtinė paradigma, ypatingą dėmesį skirianti valstybei ir valstybingumui, sietina su legalistine tradicija. Ne tik todėl, kad ji dažniausiai buvo girdimas iš teisininkų lūpų (pirmiausia Kazimiero Motiekos ir Juozo Bulavo), bet pirmiausia todėl, jog ji iš esmės sutampa su Riomerio plėtota valstybės koncepcija³⁷¹. LPS Steigiamajame suvažiavime galima išskirti Bulavo ir Motiekos kalbas, kurių ašinės sąvokos, šalia valstybės (jau aiškiai priešinos tik administruojančiai respublikai), tampa piliečiai ir suverenitetas: „Šiame straipsnyje mums siūlomas štai koks apibrėžimas: Lietuvos TSR yra suvereni tarybinė socialistinė respublika [...] Ekonominis suverenitetas gerai, bet jeigu bus tokia suvereniteto sąvoka, mes vėl nieko neturėsime. Aš siūlau konkrečiai šitą straipsnį suformuluoti taip: Lietuvos TSR yra suvereni tarybinė socialistinė valstybė“³⁷². Pabrėžtina, kad toks valstybės nusakymo būdas nebuvo išimtis, o veikia naujai pripažįstama teisinės teorijos

³⁷⁰ Arvydas Juozaitis, *Sąjūdis ir demokratija*. Vilnius: Periodika, 1990, 31.

³⁷¹ Tai neturėtų stebinti, bent jau Juozas Bulavas buvo Riomerio studentas Lietuvos universitete (VDU) Teisės fakultete.

³⁷² Kęstučio Motiekos kalba, *Sąjūdis ateina iš toli*, 100-101; Taip pat Juozo Bulavo kalba, 136-140.

formuluotė. Jau 1989 m. pasirodo specializuotas vadovėlis teisininkams, kurio struktūra ir kai kurios idėjos glaudžiai siejasi su ankstesniais (pradedama nuo marksistinės valstybės sampratos pristatymo, nurodomas jos ekonominė prigimtis, plačiau žiūrėti skyrių 6.1. *Sovietinė valstybės samprata: marksistinės (re)vizijos*), tačiau čia aiškiai matomas ne klasinis, o pozityvistinis valstybės kaip piliečių sukurto, autonomiško ir teisę kuriančio darinio supratimas: „valstybė yra teritorinė politinės valdžios organizacija, [jai] kaip politinei organizacijai, būdingas suverenitetas. Valstybės suverenitetas yra tai, kad valstybė sprendžia ir tvarko savo reikalus savarankiškai ir nepriklausomai nuo jokios kitos valdžios“³⁷³.

Šių vėlyvojo sovietmečio diskusijų kontekste galima net aptikti ir organiškiosios valstybės sampratos elementų. Tiesa, vis dar vengiama vartoti žodį *valstybė*, tačiau naudojamos metaforos, tautos sąvokos sugražinimas ir, svarbiausia, asmens elemento iškėlimas leidžia šias ištaras išskirti iš bendro kalbėjimo masyvo. Ne tokia ryški, tradiciškai krikščioniška jos forma išsakyta dieną prieš suvažiavimą įvykusiose mišiose Arkikatedros gražinimo Bažnyčiai proga. Pamokslo metu arkivyskupas Vincentas Sladkevičius tik kartą paminėjo žodį valstybė, tačiau nuolat akcentavo tautą kaip svarbiausią socialinį subjektą, pabrėždamas, kad „ateis laikas ir želmuo [turimas omenyje Sąjūdis] parodys savo varpą, leis sužinoti, koks grūdas auga iš jos“³⁷⁴, tokiu būdu išreiškiant organiškajai koncepcijai būdingą teleologinę orientaciją. Visgi kur kas ryškesnė jos versija laikytina ne katalikiška, o veik vydūniška, deklaruota vieno iš Sąjūdžio lyderio, filosofo Romualdo Ozolo. Jo politinės koncepcijos centre atsiduria žmogus ir tauta, bet ne valstybė, kuri tėra „tautos savitaiga“. Nors asmuo čia nesuprantamas katalikiškos politinės minties kontekste, kaip turintis transcendentinį pradą, tačiau kai kurios formuluotės, tautoje esančio asmens akcentavimas leidžia Ozolo koncepciją matyti kaip artimą organiškai tradicijai, pvz.: „Žmogus turi vėl išmokti gyventi ne tik sau [...] Ne tik sau –

³⁷³ Zenonas Namavičius (sud.), *Valstybės ir teisės teorija: Mokymo priemonė*. Vilnius: Mintis, 1989, 22-23.

³⁷⁴ Vincento Sladkevičiaus pamokslas, Stasys Kašauskas, Birutė Valionytė (sud.), *1990 kovo 11-oji Lietuvos valstybingumo raidoje*. Vilnius: Artflora, 2006, 5.

sau ir kitam žmogui. Būtent žmogui, o ne administratoriui, būtent žmogui, o ne chimera. Kiekvienas žmogus yra didesnis už pačią didžiausią imperiją³⁷⁵. Įdomu, kad ieškant šių minčių ištakų jų struktūrinių elementų galima rasti jau gerokai anksčiau, pvz., Ozolo straipsnyje³⁷⁶ buvo suformuluota tezė „aš gyvenu čia ir žinau, ką daryti“, turint omenyje kultūriškai, istoriškai ir doroviškai įvietintą asmenį. Vėliau ši koncepcija buvo eksplikuota ir kituose, jau Sąjūdžio metu rašytuose, R. Ozolo straipsniuose ir kalbose³⁷⁷.

1988 m. spalio 22-23 d. įvykęs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas buvo vienas iš paskutiniųjų renginių, kuriame formalios takoskyros tarp režimui palankių ir jam oponuojančių jėgų dar nebuvo – Sąjūdžio veikloje aktyviai dalyvavo Lietuvos komunistų partijos nariai, jo veiklą, kaip pertvarkos idėjos plėtotę, rėmė Maskva ir pan. Apskritai, panašu, kad Sąjūdis tuomet buvo suprantamas kaip sovietinės valdžios vykdomos pertvarkos padarinys ir pagalbininkas³⁷⁸. Tačiau, nagrinėjant vartotas sąvokas, nesunku pastebėti, kad paradigminiai nesutarimai išryškėjo ne tik tarp oficialios disidentijos – Lietuvos laisvės lygos – ir komunistų partijos, bet ir pačiame Sąjūdyje ir komunistų partijoje. Tradiciškai Lietuvos politikos moksluose ir istoriografijoje pateikiamas kiek supaprastintas tuometinės viešosios erdvės vaizdas – nurodomos dvi konkuruojančios grupės, kartais, bet ne visada, papildomai išskiriant jų radikaliuosius (Kauno grupė Sąjūdyje bei senoji LKP nomenklatūra) ir nuosaikiuosius sparnus (Algirdo Mykolo Brazausko vadovaujami komunistai ir Vilniaus inteligentija). Tačiau šioje analizėje to nepakanka dėl kelių priežasčių. Pirma, įvardinant šias grupes paprasčiausiai tiesiog nurodoma, kad jos buvo skirtingai nusistačiusios sovietinio režimo atžvilgiu, bet nieko nepasakoma apie diskusijų turinį ir

³⁷⁵ Romualdas Ozolas kalba, *Sąjūdis ateina iš toli*, 40.

³⁷⁶ Romualdas Ozolas, „Pasaulis yra čia.“ *Literatūra ir menas*, 3, 1983, 4.

³⁷⁷ Pz., Romualdas Ozolas, *Atgimimas*, 1, 1988 rugsėjo 16.

³⁷⁸ Tai patvirtina ir po Steigiamojo suvažiavimo priimti Sąjūdžio įstatai: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (toliau-Sąjūdis) yra savaveiksmis nepriklausomas judėjimas visuomenės atsinaujinimui vykdyti, socialinei pažangai spartinti. [...] Liaudies valdžios saviraiška yra pagrindinis Sąjūdžio uždavinys [...] Sąjūdis yra socialistinis pertvarkymo garantas“ arba iš LPS bendrosios programos: „Sąjūdis yra savaveiksmis pilietinis judėjimas, kuris remia ir plėtoja Tarybų Sąjungos Komunistų partijos vadovybės pradėtą socialistinės visuomenės persitvarkymą“ iš *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas*. Vilnius: Mintis, 1990, 197, 203.

turimas bei kuriamas politines reikšmes. Tai yra svarbu ne tik nurodant nesutarimų priežastis, bet ir stengiantis atskleisti jų tapatumų sandus. Antra, kaip galėjome įsitikinti, būtų klaidinga viešojoje erdvėje vykusias diskusijas suskirstyti tik į du polių. Geriausiu atveju galima įvardinti dvi dominuojančias paradigmas, tačiau tai nepaneigia ne taip aiškiai išsakytų (pvz., organiškai-krikščioniška ideologija), ne tokių konfliktiškų (teisinių diskursas) ar tiesiog marginalinių (pvz., disidentai) politinių paradigmų egzistavimo. Galiausiai, kaip jau buvo pastebėta, kalbėti apie vieningą viso Sąjūdžio ar visos LKP politinę paradigmą būtų sudėtinga ir klaidinga. Be to, net tas pats asmuo, formaliai priklausydamas vienai iš organizacijų, galėjo savo turimą paradigmą keisti. Būtent šias paradigmines nuostatas ir jų kaitą čia siekiama užčiuopti.

Pirmiausia reikia pripažinti, kad būtų klaidinga neigti „tradicinę“ nuostatą apie „dvi Lietuvas“ – Algirdo Mykolo Brazausko ir Vytauto Landsbergio. Tikėtina, kad tai pirmiausia lėmė institucinės priežastys – LKP visada buvo stipriai subordinuota partijos pirmininkui, tuo tarpu Sąjūdis „reformavosi“, išsirinkdamas savo atstovaujantįjį organą – pirmininką³⁷⁹. Nors nei vienas iš šių politikų nepaliko teorinės polemikos apie valstybės prigimtį ir prasmę³⁸⁰, nesunku pastebėti esminius retorikos skirtumus, kurie leidžia daryti tam tikras išvadas apie jų valstybės ir Lietuvos kaip politijos koncepcijas. Pirmiausia į akis krenta skirtumai parenkant politiją išreiškiančias sąvokas. Brazauskui Lietuva pirmiausia buvo *respublika*, sąvoka paprastai vartojama administracinį-politinį procesą išreiškiančiuose kontekstuose, t.y., atitinka organizacinę valstybės sampratą. Šia prasme respubliką derėtų suprasti kaip „valstybę be valstybingumo“. Šis būdas apibrėžti Lietuvą matėsi nuo pat 1988 m., tik tapus LKP pirmininku: „mes paskelbėme respublikinės ūkiskaitos programą, kurią visi bendrai privalome aktyviai įgyvendinti. Mes siekiame

³⁷⁹ Juo tapo ir dėl niekados taip ir neįvykusios rotacijos išliko Landsbergis.

³⁸⁰ Kita vertus, Raimundo Lopatos knyga „Politikai ir istorija“ iš dalies paliečia Brazausko ir Landsbergio politinių pažiūrų klausimą, nors tekstai, į kuriuos yra referuojama, nevisada yra atspindintys konkretaus laikotarpio, Sąjūdžio, debatus. Plačiau: Raimundas Lopata, *Politikai ir istorija: Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

valstybingumo sąjunginės sutarties pagrindu. Bus stiprios Sąjungon įeinančios respublikos – bus stipri Sąjunga”³⁸¹.

Landsbergis dažniausiai vartojo formalią Respublikos sampratą ir tarsi sąmoningai vengia Lietuvos politiką apibūdinančių sąvokų, nors ir ne kartą ironiškai kalba apie šalį, turint omenyje Sovietų Sąjungą, ar kraštą, kalbant apie Lietuvą, (pvz., „[M. Gorbačiovas] dabar yra sveikinamas tolimose šalyse už tai, kad atnešė viltį, kad despotų šalis [TSRS] nesugriaus pasaulio“³⁸²). Valstybės kaip darinio vartojimas jam aiškiai asocijuojasi tik su nepriklausomybės turėjimu, taip deklaruojant ne tik formalią, bet ir normatyvinę respublikos bei valstybės skirtį: „... lyg mes būtume **valstybė**. Mes užmirštame, kad mes dar tokia nesame. [...] Mums reikia rūpintis mūsų krašto žmonėmis, kurie dabar tarnauja už mūsų Respublikos ribų“³⁸³ [paryškinta mano, *aut. p.*].

Tokio pobūdžio sąvokų vartojimas lemia dvi radikaliai išsiskiriančias valstybės sampratas. Brazauskui politija yra valstybė-respublika – realiai veikianti Lietuvos politinė sistema, t.y., taikoma organizacinė valstybės samprata; viskas, kas formaliai organizuota kaip valstybė ir yra valstybe. Landsbergio žodyne valstybė taip pat pirmiausiai reiškiasi kaip organizacinis darinys, tačiau turintis vieną esminį Brazausko koncepcijoje praleidžiamą dėmenį – nepriklausomybę³⁸⁴, gebėjimą pačiai spręsti savo reikalus. Tokiu būdu Lietuvos valstybė yra buvęs ir galbūt būsimas politinis subjektas, tačiau kol kas toks nesantis. Jis tik administracinis vienetas – Respublika. Būtent ši paradigmė nuostata kaip aktualią problemą vertė spręsti Lietuvos valstybės teisinio atkūrimo problemą – koku pagrindu ir kuo remiantis tai turėtų būti daroma. LKP, traktuojančiai sovietinę Lietuvą kaip Lietuvos valstybingumo tąsą, tokie teoriniai klausimai paprasčiausiai būtų nesuprantami. Pastarajai

³⁸¹ Pz., Sutelkti jėgas už viešumą, demokratiją, suverenitetą. „Algirdo Mykolo Brazausko kalba.“ *Tiesa*, 1988 spalio 23, Nr. 245.

³⁸² Vytautas Landsbergis, „Nepriklausomybės dvelksmas.“ *Atgimimas*, Gruodžio 8, 1989.

³⁸³ Vytautas Landsbergis, „Rinkimai – dvi nuomonės.“ *Atgimimas*, Rugsėjo 29, 1989.

³⁸⁴ Būtina pabrėžti, kad nepriklausomybę kurį laiką skyrėsi nuo suvereniteto, kuris buvo galimas ir esant priklausymui nuo Maskvos, ir savarankiškumo, labiau ekonomistinės paradigmos išradimo, sampratų. Bet tai jau būtų atskiros analizės tema.

Lietuva yra Respublika, tačiau būti administruojančiu subjektu jau pakankama valstybingumo forma, t.y., Lietuva yra valstybė.

Būtent šios dvi paradigminės nuostatos, kalbant apie valstybę, sudarė dviejų „lietuvių“ ašis. Jų sutikroviniamą skirtingomis formomis ir intensyvumu galima išvelgti ne tik praktinėje veikloje, bet ir vėlesniuose Sąjūdžio ir LKP tekstuose. Gana tipiškas tokios nuostatos pavyzdys – „Atgimime“ pateikti pasiūlymai dėl LTSR konstitucijos projekto pakeitimų, sugretinant oficialų LKP pasiūlymą su Sąjūdžio formuluotėmis:

Lentelė. **Konstitucinių straipsnių pasiūlymų variantai**³⁸⁵.

Oficialus pasiūlymas	Sąjūdžio pasiūlymas
1 straipsnis. Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra suvereni socialistinė valstybė, išreiškianti visų respublikos piliečių valią bei interesus. 2 str. Visa valdžia Lietuvos TSR kyla iš liaudies ir priklauso liaudžiai.	1 str. LTSR yra suvereni valstybė, išreiškianti Lietuvos tautos bendrą valią ir interesus. 2 str. Suvereni Valstybės valdžia priklauso Lietuvos tautai.

Šis pavyzdys yra gana iliustratyvus dėl dviejų priežasčių. Pirma, jis aiškiai nurodo valstybingumo sampratos skirtumus, nes remiasi skirtingais valstybės suverenitetą išreiškiančiais subjektais – komunistinėje versijoje toliau vartojama abstrakti *liaudies* samprata, tuo tarpu Sąjūdžio projekte kaip pagrindinis subjektas pradeda veikti tauta – sąvoka, kuri sovietiniame diskurse reiškė tik kultūrinę žmonių apibrėžtį, pradėtas teikti politinis vaidmuo (kaip iliustracija gali būti kad ir toks Landsbergio pasakymas: „tauta – etinė sąvoka, bet valstybėje ji gali virsti ir virsta pilietine sąvoka. Tašyk tai jau žmonės, kurie pripažįsta ir jaučia Lietuvą kaip savo tėvynę.“³⁸⁶). Toks sąvokos vartojimas

³⁸⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos pirmoji sesija: stenogramos. vol. 1., Vilnius: Seimo leidykla, 1990, 34-53.

³⁸⁶ Vytautas Landsbergis, „Tauta be suvereniteto – tauta be ateities.“ *Atgimimas*, 1989 vasario 17.

ženklino savotišką dviprasmybę, įgalinančią tautą, kartu ir valstybę, interpretuoti remiantis ir legalistine, ir „tautininkiška“ tradicija.

Kita vertus, tokio skirtumo nereikėtų pervertinti, pirmiausia todėl, kad vartojama kita svarbi gretutinė sąvoka – suverenitetas. Tai nėra paprastas atsitiktinumas, o gana dėsningas panašumas – kalbėti apie suverenitetą reiškė tiek kalbėti apie TSRS demokratizaciją, tiek apie Lietuvos pertvarką. Nenuostabu, kad tiek Sąjūdis, tiek LKP į programinį savo šūkį buvo įtraukę suvereniteto sampratą. Dar 1989 vasario 16 d., Sąjūdžio Seimui paskelbus deklaraciją dėl būtinybės atkurti Lietuvos politinį suverenumą, Landsbergis paskelbė: „Tauta be suvereniteto – tauta be ateities“. Neilgai trukus, rinkimuose į Aukščiausią tarybą LKP paskelbė lozungą „Lietuva be suvereniteto, Lietuva be ateities“. Net Brazauskas pareiškė, kad „mes laikomės ir tvirtai laikysimės tos nuomonės, tų suvereniteto principų, kuriuos mes paskelbėme savo dokumentuose [...] kad Lietuva, kaip Respublika Tarybų Sąjungos sudėtyje, federaliniais principais turi kurti savo ateitį, stiprinti savo suverenitetą“³⁸⁷. Nors tokį sutapimą galima vertinti kaip LKP strateginį žaidimą ir, kaip jau buvo minėta, suvereniteto sampratą komunistinėje ir sąjūdinėje interpretacijose smarkiai skyrėsi, tačiau legalistinės paradigmos dominavimas šiuo atveju yra akivaizdus.

Šio laikotarpio legalistinio diskurso nereikėtų tapatinti tik su formalios Lietuvos konstitucionalizmo problemos sprendimu. Jis kartu išreiškė paradigmą slinktį nuo sovietinio anti-valstybinio ar tautininkiško, kaip jam priešingo, kalbėjimo apie valstybę link „nuosaikesnio“ legalistinio. Tokio kalbėjimo paveikumą ir sklaidą bene geriausiai iliustruoja kardinali Arvydo Juozaičio valstybinių idėjų transformacija, kurioje galima išvelgti skirtingų politinio mąstymo elementų. Jau pirmuosiuose savo rašiniuose ir garsiajame pranešime „Politinė kultūra ir Lietuva“³⁸⁸ jis gvildena teisinės valstybės problemas, tačiau tuometinis semantinis laukas dar yra gana nuosaikus ir kiek primena, viena vertus, tautininkišką valstybės sampratą (kalbama apie mistišką

³⁸⁷ Savarankiškumą įrodykime darbais. „Interviu su A. M. Brazausku.“ *Tiesa*, 1989 vasario 18; taip pat „Rinkiminė LKP platforma – respublikos suverenitetas.“ *Tiesa*, 1989 kovo 2.

³⁸⁸ Arvydas Juozaitis, „Politinė kultūra ir Lietuva.“ Kn. *Sąjūdis ateina iš toli*, 9 – 33.

tautos dvasią: valstybė tai yra „dvasinė ją sukūrusios tautos jėga“) ir, kita vertus, – „dematerializuotą“ marksistinę (vis dar gana ryškūs hėgeliški pasažai). Vėlesni rašiniai (ypatingai simptomiški darbai yra „Laisvė, arba ideologijos mirtis“, „Valdžia ir laisvė“) jau praktiškai nebemini tautos (pavyko surasti tik tokį, iš esmės priešingą organiškai koncepcijai tautos paminėjimą: „mes visi tapsime valstybės tauta“), o jos vietą užima visuomenė.

Valstybės sampratos interpretavimas pirmiausia legalistinės tradicijos sąvokomis galiausiai buvo išreikštas 1990 m., rinkiminėse programose į AT. Buvo atvirai teigta, kad „laisva valstybė yra tokia valstybė, kurios gyvenimas yra tvarkomas remiantis piliečių įstatymais“. Vienintelė dalis, kuri atvirai kalbėjo apie valstybę, taip ir buvo pavadinta: „Valstybė ir teisė“. Tendencija buvo gana aiški – vienintelis dalykas, kurio reikia valstybei atkurti, yra juridinės normos, kurios atkurtą Lietuvą kaip teisinę, istorinę ir (geo)politinę tikrovę. Visi kiti būdai konceptualizuoti valstybę – pradedant organiškumu ir baigiant marksistiniu – buvo nustumti į šalį. Tikėtina, kad to priežastys buvo labai įvairios. Taip tautininkiškas diskursas galėjo būti laikomas pernelyg radikaliu, marksistinis – represyviu ir atgyvenusiu, organiškas-katalikiškas buvo tiesiog užmirštas. Kai kurie jų elementai buvo įtraukiami valstybę apibrėžiant legalistiškai, tačiau šie pokyčiai legalistinė paradigmos esmingai nepakeitė.

Taigi kalbant apie Sąjūdžio politinės minties struktūrą tenka konstatuoti, kad ji tapo legalistine, nors greta jos buvo ir kitos, silpniau išsakomos politinės minties struktūros. Legalizmas čia padėjo sintetinti mažiausiai dvi modernias žiūras. Viena vertus, ji atitiko transformuotą marksistinį valstybės supratimą, kad valstybė yra juridinė-administracinė institucija. Nebuvo puoselėjama ambicija atsisakyti valstybės, o pagrindinis keliamas klausimas buvo tik toks, kokiais juridiniais pagrindais respublika bus tvarkoma. Šia prasme suvereniteto sąvokos įvedimas ženklino tik formalų retorinį pokytį, kuris nedarė esminio poveikio administraciniam valstybės funkcijų supratimui. Kita vertus, legalistinė samprata padėjo realizuoti demokratinę-liaudininkišką tarpukario valstybės sampratą, nes pripažino abstrakčią juridinę valstybės prasmę kaip

vienintelę tinkamą paradigmą. Suverenitetas tapo vieninteliu visų pripažįstamu valstybės buvimo elementu. Galima tik įtarti, kad tai sukūrė situaciją, kurioje politinis procesas redukuojamas į apibrėžtas teisine normas, o pačios politinės teorijos diskusijos nebetenka prasmės. Teorinis mąstymas apie valstybės būklę tampa arba individualios istorinės atminties įkaitu (režimas vertinimas atsižvelgiant į santykį su sovietine patirtimi), arba iki galo nesuvoktų dogmų kartojimu. Nenuostabu, kad dar 1993 m. išeivijos politologas Vytautas Vardys pastebėjo, kad „politinė diferenciacija Lietuvoje nebėra tikra prasme pasaulėžiūrinė, paremta religiniais ir mesianiškos ideologijos principais, kaip tai buvo nepriklausomybės laikotarpiu. Ji yra paremta sovietinio galvojimo tradicija iš vienos pusės ir posovietinio jos atsakymo bei revanšizmo iš kitos.“³⁸⁹

³⁸⁹Vardys, 7.

Išvados

1. Disertacijoje buvo siekiama atskleisti teorines ir istorines modernios valstybės sampratos Lietuvoje atsiradimo prielaidas, formavimosi ypatumus bei svarbiausius jos raidos bruožus nuo XVI a. iki dabartinės nepriklausomos valstybės atkūrimo. Nagrinėjant modernios valstybės sampratos sklaidą ir kaitą remtasi politinės minties analizės mokyklomis, kurios sutelkia dėmesį į kalbą (išsakomas idėjas, sąvokas, kalbines praktikas) kaip į svarbią politinės veiklos dalį. Atlikta analizė grindžiama prielaida, kad naujų politinių sąvokų atsiradimas laikytinas ir naujų politinio mąstymo paradigmu formavimosi ir įsitvirtinimo požymiu. Kitaip sakant, pats modernios valstybės sąvokos atsiradimas ir jos prasmės pokyčiai liudija reikšmingas bet kurios šalies kultūrinio, socialinio ir politinio gyvenimo transformacijas. Tai reiškia, kad bet kurių politinių veiksmų ir pokyčių analizė yra neatsiejama nuo mąstymo ir kalbėjimo apie valstybę būdu – tai, kaip yra mąstoma apie valstybę ar politiką, lemia, kokios praktikos yra įgyvendinamos ir kokios institucijos kuriamos. Tokiu būdu diskusijos dėl modernios valstybės transformacijų Lietuvoje papildomos politinės minties istorijos perspektyva. Pirmiausia ji padeda rekonstruoti ir geriau suprasti Lietuvos politinės minties tradiciją. Tik jos supratimas leidžia susiformuoti savikritišką politikos mokslų santykį su išsakomomis ir plėtojamomis idėjomis. Antra, disertacijoje pateikiama filosofinio-istorinio lygmens valstybės idėjos raidos analizė. Būtent valstybės sąvokos analizė padeda geriau paaiškinti problemas bandant nusakyti visuomenės ar asmens santykį su modernia valstybe, kuri ypač ryški ir Lietuvos viešojoje erdvėje. Trečia, būtent hermeneutinė Lietuvos politinės minties interpretacija leidžia geriau suprasti politinį veiksma kaip konkretaus politinio mąstymo padarinį, t.y. interpretuoti politinę mintį kaip svarbų politinės istorijos dėmenį.
2. Vienas svarbiausių politinės minties pokyčių modernybėje yra nauji politijos konceptualizavimo būdai. Ankstyvojoje Lietuvos politinėje raštijoje

užčiuopiama savita politijos konceptualizavimo forma, kuri sietina su lenkiškąja tradicija ir turėjo ryškius viduramžiško mąstymo apie politiką bruožus. Idėjine prasme ji aiškiai siejama su sakralios prigimties viešpatyste ir/ar karalyste, o sąvokų semantika nurodė sąsajas su valdančiuoju subjektu. Nuo XVIII a. pab. – XIX a. pr. galima kalbėti apie modernios valstybės sampratos išgalėjimą apibrėžiant politiką. Akivaizdu, kad kaip ir Europos politinės minties tradicijoje, Lietuvoje valstybės sąvoka tapo išreiškiamas abstraktus, pasaulietinis, suverenus ir autonomiškas darinys, kurio vienas didžiausių iššūkių tampa efektyvus valdymo organizavimas. Šis politijos kaip valdymo principo supratimas ypatingai aiškiai reprezentuoja politijos konceptualizavimo būdai Rytų ir Vidurio Europoje – *panstwo*, *gosudarstvo* arba lietuviškai valstybė semantiškai nurodė ne būklę, statusą, bet valdymo ir pavaldumo santykius. Valstybės sąvoka modernybėje tampa ašine ir sintetinančia – joje glūdi daugelis aktualių politinės tikrovės sampratos aspektų.

3. Lietuviškos raštijos analizė parodė, kad tik XIX a. pradžioje S. Daukantas, pasitelkdamas skolinį iš latvių kalbos, įveda valstybės terminą, kuris tuo metu buvo suprantamas kaip atitinkantis lenkišką *panstwo* terminą. Valstybės sąvokos, kaip svarbiausios įprasminant politiką, išgalėjimas lietuvių kalboje ženklino modernaus politinio mąstymo atsiradimą. Iki pat XVIII a. vartojami terminai politikai išreikšti buvo kunigaikštystė, karalystė, ponystė, viešpatystė ar bindrystė, visatinė (pastarosios dvi sąvokos yra atitinka lenkišką sąvoką *rzeczpospolita*). Šie terminai vienaip ar kitaip nurodė konkretų valdantį bei tam tikrą politinę būklę kuriantį subjektą ir skyrėsi nuo abstraktaus modernios valstybės supratimo, kurio šerdyje glūdi anonimiškas valdymas. Daukantas, įvesdamas valstybės sąvoka, ženklino naujos lietuviškos kalbinės ir interpretacinės tikrovės kūrimą ir turėtų būti vertinamas kaip intelektualas padėjęs pamatus modernios lietuviškos politinės minties sklaidai. Sąvokų istorijos požiūriu tai reiškia, kad būtent jis pasiūlė valstybės terminą, kuris nurodė konkretų valdantį subjektą, suvereną ar *valdymierą*. Visgi kur kas svarbesnė sąvoką politikai išreikšti jam buvo *ūkė*. Idėjų istorijos prasme

atkreiptinas dėmesys į tai, kad pasaulietinio suvereno kuriama valstybė ne tik nėra tapati socialinei tvarkai, ūkei, bet ir yra ne tokia gera kaip ūkė. Šia prasme Daukantas aiškiai atstovauja apšvietos visuomeninės sutarties doktrinai, kurioje valstybė yra individų sutarimo padarinys. Daukanto pasiūlyta konceptualinė inovacija ir moderni politinė mintis netapo dominuojančia iki pat XIX a. pab.–XX a. pradžios. Pirmiausia tai rodo Valančiaus politinė publicistika. Reaguojant į modernios politinės minties iššūkius ir carinės Rusijos valdymo specifiką apie politinę tvarką kalbama pasitelkiant katalikiškos doktrinos principus. Teigiama, kad pirminis pasaulietinės valdžios uždavinys yra sukurti palankias sąlygas išganymui, o ji pati atspindi ir turi orientotis į Dievo nustatytą transcendentinę tvarką, kurioje yra aiškus aukščiausias viešpats. Svarbu ir tai, kad čia atsiskleidžia tradicinis, su aiškiai apibrėžtu suverenu susietas, politikos supratimas – būtent per valdantįjį asmenį nusakoma pati politija, pvz., ciecorystė.

4. XIX a. pab. - XX a. pr. politikos sampratos modernėjimo istoriją galima apibūdinti iš kelių skirtingų perspektyvų. Žvelgiant iš sąvokų istorijos perspektyvos yra akivaizdu, kad siekiant modernizuoti lietuvių kalbą buvo ieškoma tinkamos sąvokos politikai išreikšti. Kurį laiką, ypač kalbant apie siekį įprasminti Lietuvą kaip asmeniui aktualų darinį, „Aušroje“ pirmumas teiktas tėvynės sąvokai. Tačiau vėliau įsitvirtino viešpatystės, kaip pasaulietinio viešpaties valdomo darinio, ar valstijos, kaip valsčių daugybės, sąvokos. Tik 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo išvakarėse viešumoje aktyviai pradėta vartoti valstybės sąvoka, kuri neturėjo tokio religinio ir suvereną išreiškiančio krūvio kaip viešpatystė ir nenurodė tik teritorijų visumos kaip valstija. Žiūrint iš idėjų istorijos perspektyvos akivaizdu, kad XIX a. pab. pradėjo ryškėti esminės paradigminės skirtys tarp politikos supratimo. Identifikuotini trys šio supratimo modeliai: poetinis-kultūrinis, politiką matantis kaip tėvynę, konkrečiai neapibrėžtą asmeninės veiklos erdvę ir tikslą; tradicinis-katalikiškas, politiką vertinantis atsižvelgiant į skirtį tarp dangiškos ir žemiškos viešpatysčių, t.y. teigiantis, kad politinė tvarka yra priklausoma nuo transcendentinės, Dievo

nustatytos, tvarkos; ir modernus-pozityvistinis supratimas, aktyviai plėtojantis individo valdymo(si) efektyvumą pabrėžiančią valstybės sampratą.

5. Disertacijoje teigiama, kad XX a. pradžioje Lietuvoje jau atpažįstamos keturios dominuojančios ideologijos, kurios skirtingai vertina valstybės prigimtį. Pirmoji iš jų, **organiškoji**, laikytina bandymu modernizuoti katalikišką politinę mintį. Jos pagrindinis išeities taškas yra dualios asmens prigimties supratimas. Viena vertus, jame yra gamtiškas, kūniškiems poreikiams paklūstantis pradas – individas; kita vertus, jis yra dvasinė ir laisva būtybė – asmuo. Valstybė turėtų besąlygiškai tarnauti žmogaus-asmens prigimčiai, padėti realizuoti jo tobulėjimo tikslus, tačiau tuo pat metu ji galima tik esant racionaliam žmogui-individui, kuris siekia žemiškosios gerovės ir interesų. Atsispiriant nuo prigimtinio žmogaus dualumo, skiriant žmogų-individą ir žmogų-asmenį, teigiama, jog valstybės užduotis yra rūpintis žmogumi-individu, taip užtikrinant galimybes tobulėti žmogui-asmeniui. Tokiu būdu individas gali būti palenktas valstybei, bet pati valstybė palenkta asmeniui. Atkreiptinas dėmesys ir į subtilius skirtumus, kuriuos galima išvelgti pačioje organiškoje doktrinoje: jei šalkauskiškas asmuo reprezentuoja transcendentinį, su dieviška tvarka susijusį, žmogaus pradą, tai maceiniška asmenybė „pranoksta“ valstybę ne ontologiškai, bet egzistenciškai, kaip niekada iki galo nepažįstamas laisvas subjektas, sudarantis tautos pamatą. Tad pati moderni valstybė, suprantama kaip valdymas(is), šioje koncepcijoje yra reikalingas, tačiau ne būtinas darinys siekiant pagrindinio tikslo – žmogaus-asmens tobulėjimo.

6. Antroji ideologinė nuostata valstybės atžvilgiu yra **tautininkiška**. Nors ji dažnai sutapatinama su organiškąja, tačiau skiriasi jau pamatinės jų politinės minties nuostata – tautininkai nepripažįsta asmens dualumo ir kalba tik apie socialinėje sąveikoje dalyvaujantį individą. Nors esminė socialinė organizacija įvardijama taip pat (tauta), tačiau tautininkai iš jos „pašalina“ laisvą asmenį, o su juo ir transcendentinį žmogaus buvimo matmenį. Nedalomu visetu tampanti tauta suvokiama kaip dvasinis vienis, kuriame, kaip aukštesnės prigimties darinyje, tarpsta visos kitos socialinės organizacijos. Tad keičiasi pati

organiškumo samprata – jis praranda filosofinį-ontologinį aspektą ir pradedamas traktuoti sociologistiškai – individas (jokiu būdu ne žmogus-asmuo) sąveikauja su socialiniu organizmu atlikdamas tam tikrą apibrėžtą funkciją. Kaip ir organiškoje mokykloje, tautai pripažįstama savarankiška egzistencija, tačiau, skirtingai nei pirmojoje, ji pranoksta ir užgožia asmenį, todėl šis gali save įprasinti tik subordinuodamas save tautai. Kitaip nei Maceinos atveju, čia ne valstybė yra tautos objektyvacija, bet priešingai – pati valstybė objektyvuoja asmenį ir tautą, suteikia jiems istorinę prasmę ir reikšmę. Teigdami, kad valstybė įkūnija tautą jie kartu ją pripažino savarankišku socialiniu organizmu, turinčiu dvasią ir savo autonomiškus tikslus, kurie vertinami kaip aukštesni nei žmogaus tikslai.

7. Trečioji ideologinė nuostata – **liaudininkiška-demokratinė** – taip pat eliminuoja vieną dualistinės žmogaus prigimties paradigmos elementą – žmogų-asmenį – ir pripažįsta tik žmogų-individą. Individas šioje teorijoje yra racionali ir sąmoninga būtybė, kuri siekia maksimizuoti savo gerovę. Buvimas visuomenėje yra natūralus tiek, kiek natūralu bendradarbiauti siekiant savo interesų. Taigi bet koks socialumas yra tik natūralios sąmoningų individų sąveikos padarinys. Jo tikslas – padėti realizuoti individo gerovės siekius. Pašalinus žmogaus-asmens dimensiją žmogus yra „išlaisvinamas“ iš bet kokios antgamtinės dvasinės tvarkos, kurią pripažįsta krikščioniškos organistinės valstybės teorijos; pašalinus valstybę kaip specifinės dvasinės tvarkos dimensiją, kurią pripažįsta tautininkiška valstybės doktrina, individas tampa vieninteliu galimu tvarkos šaltiniu. Pagrindinis individualaus (nebe asmeninio-kultūrinio) gyvenimo elementas čia yra visuomenė kaip socialinių sąveikų ir santykių visuma. Ji dažniausiai suprantama kaip racionali juridinės ir ekonominės sąveikos, kurios peržengia bet kokį kultūrinį skirtingumą, t.y., savivaldi ir suvereni visuomenė potencialiai neturi jokių ribų ir gali apimti visą žmoniją. Valstybė šiuo atveju yra tik dirbtinis susitarimas, sudarytas individualiems poreikiams tenkinti ir visuomeninei tvarkai palaikyti. Valstybė reiškiasi tik kaip anonimiškas darinys, turintis absoliučią galią, t.y., aiškaus galio subjekto neturintis suverenas.

8. Kairioji, **socialdemokratinė ir komunistinė** politinė mintis, kaip ir liaudininkai-demokratai pripažįsta valstybę kaip absoliučiai suvereni socialinį darinį, kuris padeda realizuoti tam tikrų individų interesus. Tačiau žmogaus-asmenybės čia negali būti, nes atmetamos bet kokios prielaidos apie jį kaip savarankišką kūrėją (jis gali išreikšti tik objektyvų istorinį vyksmą); žmogus-individas čia nėra svarbus, nes jis tėra dalis klasės ir apibrėžtas klasinės ideologijos (jis gali išreikšti tik objektyvius istorinės raidos dėsnius). Radikalus ekonomizmas, neišvengiamas individo priklausymas tam tikrai klasei, kuri lemia jo veiksmus, ir valstybės kaip valdančiųjų įrankio supratimas leido atmesti laisvo, savarankiškai sprendžiančio asmens sampratą, o pati valstybė įsivaizduota kaip nesavarankiška ir iš esmės nereikalinga. Valstybė tapo neigiamu, „pertekliniu“ ir ateityje išnyksiančiu dariniu, kuris kol kas gali būti toleruojamas kaip priemonė kurti pageidaujamą tikrovę. Šia prasme kairioji politinė mintis traktuotina kaip iš esmės anti-valstybinė.

9. Po II-ojo Pasaulinio karo sąlygos savarankiškos politinės minties plėtotei buvo nepalankios. Išeivija daugiau sprendė praktinės politikos, bet ne teorijos problemas, o sovietų Lietuvoje politinė mintis veikiau atspindėjo Maskvoje vyravusias ir aprobuotas paradigmas, todėl ji negalėjo plėtotis laisvai ir savarankiškai. Išeivijoje kaip ypatingai ryškios vertintinos dvi mąstymo kryptys – katalikiškoji bei santykinai nauja liberalioji. Pirmoji, atsižvelgiant į liberalaus-demokratinio diskurso dominavimą Vakaruose, kiek modifikavo tarpukario Lietuvos organiškąsios minties tradiciją dar labiau pabrėždama laisvo, tautinę-kultūrinę tvarką kuriančio asmens svarbą. Antroji išreiškė bandymus įdiegti tariamai naują liberalią mąstymo kryptį, kuri, reikia pripažinti, idėjine prasme buvo gana artimai susijusi su jau nuo varpininkų prasadėjusia liaudininkiška-demokratine tradicija, pabrėžusia individo laisvę ir demokratiškos (santariečių koncepcijoje – liberalios) valstybės idėją.

10. Sovietinėje Lietuvoje oficialusis diskursas išplėtojo kairiąsias anti-valstybines valstybės teorijas. Toliau traktuojant valstybę kaip vienos klasės priespaudos įrankį, naudojamą prieš kitas klases, buvo teigiama, kad SSRS įkūnija pusiau-valstybę ir ilgainiui kaip valstybė turės sunykti. Tuo pat metu

išliko ir vėliau buvo aktualizuotas teisinis-pozityvistinis valstybės kaip suverenaus tam tikro teritorinio darinio supratimas. Galima teigti, kad tai buvo susiję tiek su kintančia visasąjungine politine praktika, kuomet buvo stengiamasi išryškinti administracines valstybės funkcijas, tiek su išlikusia sąsaja su tarpukario teisine tradicija, kurią reprezentavo tarpukariu mokslus baigę Lietuvos teisininkai. Šių dviejų tradicijų samplaika, kartais pasitelkiant organišką bei liberalų žodyną, atsispindėjo ir Sąjūdžio debatuose. Nors valstybės idėjos nebuvo kritiškai apmąstomos, bet vis dėlto ir šiuo atveju Lietuvos viešojoje erdvėje pasireiškė „tradiciniai“ politinės minties ir mąstymo apie valstybę elementai. Atlikta analizė leidžia teigti, kad nuo sovietmečio Lietuvoje buvo perimtas legalistinis-administracinis valstybės supratimas, kuris akcentuoja juridinę ir abstrakčią valstybės pusę bei priešpriešina pilietinę visuomenę/liaudį ir valstybę įkūnijančią valdžią.

Literatūros sąrašas:

1. Adomėnas, Mantas (sud.), *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
2. Aleksandravičius, Egidijus et al. (sud.), *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 4: Liaudis virsta tauta*. Vilnius: Baltoji varnelė, 1993.
3. Aleksandravičius, Egidijus et al. (sud.), *Lietuvos valstybės idėja (XIX-XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991.
4. Aleksandravičius, Egidijus, Antanas Kulikauskas, *Carų valdžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
5. Aleksandravičius, Egidijus, *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Vilnius: Sietynas, 1990.
6. Arendt, Hannah *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001.
7. Arendt, Hannah, *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai, 2005.
8. Bagdonas, Albinas, Česlovas Bauža (sud.), *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. Vilnius: VU leidykla, 1996.
9. Balčius, Jonas, *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*. Vilnius: KFM institutas, 2005.
10. Ball, Terence, James Farr and Russell L. Hanson (sud.), *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
11. Baltušytė Violeta (sud.), *Lietuvos valstybės konstitucijos 1920 – 1938 metais*. Vilnius: Mokslas, 1989.
12. Bauman, Zygmunt, *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa, 2007
13. Beck Ulrich, *Risk society– towards a new modernity*. London: Sage Publications, 1992.
14. Beck, Ulrich, Anthony Giddens, Steve Lash, *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press, 1994.
15. Beck, Ulrich, *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press, 2000.

16. Beor, Pim, „Toward comparative history of concepts: Civilisation and beschaving.“ *Contributions to the History of Concepts*, 3, 2007.
17. Beresnevičiūtė-Nosalova, Halina, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795-1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001.
18. Bevir, Mark, *The Logic of History of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
19. Bourdieu, Pierre, *Įvadas į refleksyviają sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
20. Brunner, Otto, Werner Conze, Reinhart Koselleck (sud.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1994.
21. Butterwick, Richard, „Catholicism and Enlightenment in Poland-Lithuania.“ *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, Boston, 2010.
22. Castells, Manule, *Tinklaveikos visuomenės raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
23. Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genėzė*. Vilnius: Vaga, 2002.
24. Donskis, Leonidas, „Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje.“ *Akiračiai*, 3, 1997.
25. Donskis, Leonidas, *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
26. Donskis, Leonidas, *Tarp Karlailio ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etiudai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
27. Dowdall, Harold Chaloner, „The word „State.“ *Law Quarterly Review*, 39, 1923.
28. Dunleavy, Patrick, Brian O’Leary, *Valstybės teorijos*. Vilnius: Eugrimas, 1999.

29. Elster, Jon, *Making sense of Marx*. NY: Cambridge University Press, 1998.
30. Fain, Haskel, „The Idea of the State.“ *Nous*, 6, 1972.
31. Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*. NY: Pantheon Books, 1972.
32. Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: lectures at the College de France, 1978-79*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
33. Freeden, Michael, *Ideologies and political theory: a conceptual approach*. Oxford: Clarendon Press, 2008.
34. Genzelis, Bronislavas, *Kultūrų sąveika*. Vilnius: Mintis, 1989.
35. Genzelis, Bronislavas, *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2001.
36. Genzelis, Bronislavas, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje: būti ar nebūti Lietuvai*. Vilnius: Margi raštai, 2005.
37. Giddens, Anthony, *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000.
38. Grafon, Anthony, „The History of Ideas: Precept and Practice“ *Journal of the History of Ideas*, 67, 2006.
39. Guéhenno, Jean-Marie, *The end of the nation-state*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
40. Held, David et al., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002.
41. Held, David, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
42. Horowitz, Maryanne Cline (sud.), *New dictionary of the History of Ideas*. Charles Scribner's Sons, 2004.
43. „In Honor of Reinhard Kosseleck.“ *Contributions to History of Concepts*, 2 (1), 2006.
44. Ivanovas, Bernaras, *Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus Aureus, 2005.
45. Ivinskis, Zenonas, „Lietuvių tautos valstybinės sąmonės etapai.“ *Aidai*, 1, 1947.

46. Jankauskas, Algimantas et al. (sud.), *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: VU leidykla, 2007.
47. Jankauskas, Algimantas, *Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje tarpukario ir pokario laikotarpis*. Vilnius: VU, 1994.
48. Jasaitis, Juozas (sud.), *Motiejus Valančius iš arti ir iš toli*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001.
49. Javiér Fernández Sebastián, Juan Francisco Fuentes, „Conceptual History, Memory, and Identity: an Interview with Reinhard Kosseleck.“ *Contributions to History of Concepts*, 2 (1), 2006.
50. Jokubaitis, Alvydas, „Tauta ir valstybė: Antano Maceinos šimtmečiui.“ Vilnius, 2008 <<http://maceina.lt/index.php/getting-started/94-straipsniai-internete/apie-maceinos-kuryba/79>> [Žiūrėta 2012 01 08].
51. Jokubaitis, Alvydas, „Tautinė valstybė, o ne kunigaikštystė“. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
52. Jouannet, Emmanuelle, “The disappearance of the Concept of Empire. Or, The Beginning of the End of Empires in Europe from the 18th Century.” Pranešimas konferencijoje, „A Just Empire? Rome’s Legal Legacy and the Justification of War and Empire in International Law, Commemorative Conference on Alberico Gentili (1552-1608)“, New York University School of Law, March 13-15, 2008 <http://cerdin.univ-paris1.fr/IMG/pdf/The_Disappearance_of_the_Concept_of_Empire_E._Jouannet-2.pdf>.
53. Feres, Joao Junior, , „For a Critical Conceptual History of Brazil: Receiving Begriffsgeschichte.” *Contributions to the History of Concepts*, 1, 2005.
54. Kamuntavičienė, Vaida, „Lietuvos samprata K. Z. Paco laiškuose“, *Darbai ir dienos*, 2006, Nr.44 .

55. Kašauskas, Stasys, Birutė Valionytė (sud.), *1990 kovo 11-oji Lietuvos valstybingumo raidoje*. Vilnius: Artlora, 2006.
56. Kelely, Donald R., (sud.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, University of Rochester Press, 1994.
57. Kettunen, Pauli, „Ihteiskunta: „Society“ in Finish.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 4, 2000.
58. Kharkhordin, Oleg, „What is the state? The Russian concept of gosudarsto in the European context.“ *History and Theory*, 40, 2001.
59. Koikkalainen, Petri, Sami Syrjamaki, „Encountering the Past: An Interview with Quentin Skinner.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 6, 2003.
60. Koselleck, Reinhart, „Social history and Conceptual History.“ *International Journal of Politics, Culture and Society*, 2(3), 1989.
61. Koselleck, Reinhart, „The Temporalization of Concepts.“ <http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201997/Koselleck%201997.pdf> [Žiūrėta 2009 10 19].
62. Koselleck, Reinhart, *Futures past: on the Semantics of Historical Time*. Mitt Press, 1985.
63. Koselleck, Reinhart, *The Practise of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press, 2002.
64. Koselleck, Reinhart, *The Practise of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press, 2002.
65. Kruopas, Jonas et al. (sud.), *Lietuvių terminologija*. Vilnius: Mokslas, 1975.
66. Kruopas, Jonas et al. (sud.), *Lietuvių terminologija*. Vilnius: Mokslas, 1975.
67. „Kunigaikštija ar kunigaikštystė? Senosios Lietuvos realijų pavadinimų, asmanvardžių ir vietovardžių problemos“, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: VU leidykla, 23 knyga, 2007.

68. Kuolys, Darius, „Kovos dėl respublikos:Lietuvos didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis.“ *Senoji Lietuvos literatūra*, 24 knyga, 2007.
69. Kuolys, Darius, *Asmuo tauta, valstybė LDK istorinėje literatūroje*. Vilnius, 1992.
70. Kuolys, Darius, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija*. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
71. Laborde Cecile, „The Concepts of the state in British and French Political Thought.“ *Political Studies*, 48, 2000.
72. Laučius, Vladimiras (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*. Vilnius: Aidai, 2001.
73. Laučius, Vladimiras (sud.), *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*. Vilnius: Aidai, 2001.
74. Laurinavičius, Česlovas, Vladas Sirutavičius, *Sąjūdis” nuo “persitvarkymo” iki Kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
75. Leibfried, Stephan, Michael Zürn, *Transformations of the state?* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
76. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas*. Vilnius: Mintis, 1990.
77. Lyotard, Jean-François, *Postmodernus būvis*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
78. Lopata, Raimundas, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.
79. Lopata, Raimundas, *Politikai ir istorija: Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
80. Lovejoy, Arthur, „The Reflections on the History of Ideas.“ *Journal of History of Ideas*, 1, 1940.
81. Lovejoy, Arthur, *The Great Chain of Being: a Study of the History of an Idea*. Harvard: Harvard University Press, 1970.

82. Ludwikowski, Rett, *Continuity and change in Poland: conservatism in Polish political thought*. Washington: Catholic University of America Press, 1991.
83. Ludwikowski, Rett, *Główne nurt polskiej myśli politycznej*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo, 1982.
84. Lukoševičius, Vincentas, *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
85. Lukoševičius, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab-1940*. Vilnius: Valst. Leidybos centras, 1995.
86. Mačiulytė, Kristina, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės LDK proginiai pamokslai*. Vilnius: LLTI, 2005.
87. Maksimaitis, Mindaugas (sud.), *Mykolas Riomeris ir šiandiena*. Vilnius: LTU, 2000.
88. Maksimaitis, Mindaugas, *Mykolas Riomeris – Lietuvos sūnus*, Vilnius: MRU leidybos centras, 2006.
89. Maldeikis, Petras, *Mykolas Krupavičius*. Chicago: LKDS, 1975;
90. Manent, Pierre, *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vilnius: Versus aureus, 2008.
91. Manent, Pierre, „Krikščionybė ir demokratija“, kn. V. Laučius (sud.) *Tradicijos likimas*, Vilnius: Aidai, 2001.
92. Mandelbaum, Maurice, „Arthur O. Lovejoy and the Theory of Historiography.“ *Journal of History of Ideas*, 9, 1948.
93. Mannheim, Karl, *Ideology and utopia: an introduction to the sociology of knowledge*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1985.
94. Marksas, Karlas, *Dėl Hėgelio teisės filosofijos kritikos*. Vilnius: Mintis, 1985.
95. Mažeikis, Gintautas, „Lietuvos tautinis polimorfizmas ir politinė evoliucija“. *Darbai ir dienos*, 53, 2010
96. McIntyre, Kenneth B., „Historicity as Methodology or Hermeneutics: Collingwood's Influence on Skinner and Gadamer.“, *Journal of the Philosophy of History*, 2 (2), 2008.

97. Merkys, Vytautas, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999.
98. Merkys, Vytautas, *Motiejus Valančius: tarp katalikiško universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999.
99. Merkys, Vytautas, *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991.
100. Modrzewski, Andrzej Frycz, „O poprawie rzeczypospolitej.“ *700 lat Mysli Polskiej*, 2.
101. Moyn, Samuel, „Intellectual History and Democracy: an Interview with Pierre Rosanvallon.“ *Journal of the History of Ideas*, 68, 2007.
102. Motieka, Egidijus (sud.), *Mykolas Riomeris: Mykolo Riomerio 120-osios metinės*. Vilnius: Saulabrolis, 1996.
103. Motieka, Egidijus, *Didysis Vilniaus seimas*. Vilnius: Saulabrolis, 1996.
104. Nastopka, Kęstutis, „Gedimino laiškai.“ *Baltos lankos*, 12, 2000.
105. Norkus, Zenonas, „Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose ir kultūros moksluose: minimalūs ir maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai ir neraiškiosios aibės.“ *Problemos*, 2009.
106. Norkus, Zenonas, *Istorika*. Vilnius: Tauras, 1996.
107. Norkus, Zenonas, *Nepasiskelbusi imperija*. Vilnius: Aidai, 2009.
108. O’Leary, Brendan, Patric Dunleavy, *Valstybės teorijos: liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
109. Palionis, Jonas, *XVI-XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius: Enciklopedijos leidykla, 2004.
110. Palonen, Kari, „Rhetorical and Temporal Perspective on Conceptual Change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999.
111. Palonen, Kari, *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetorics*. Cambridge: Polity, 2003.
112. Parsons, Jotham, „Defining the History of Ideas.“ *Journal of the History of Ideas*, 68, 2007.

113. Petkus, Viktoras, *Krikščionys demokratai pasaulyje ir Lietuvoje*. Vilnius: 1991.
114. Pierre Rosanvallon, *Counter Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
115. Pietrzyk-Reeves, Dorota, „O pojęciu „rzeczpospolita“ (res publica) w polskiej myśli politycznej XVI wieku.“ *Czasopismo Prawno-Historyczne*, LXII (1), 2010.
116. Pijoras, Saulius, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*. Kaunas: Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2000.
117. Plumpa, Petras, „Pilietiškumo sala: Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika (1972-1989).“ Vilnius, VU TSPMI, 2012 kovo 28 diena.
118. Pocock, John, *Political Thought and History: essays on theory and method*. New York: Cambridge University Press, 2009.
119. Pocock, John, *Politics, Language and Time: essays on political thought and history*. Chicago: Chicago University Press, 1989.
120. Pocock, John, *The Machiavellian moment: Florentine political thought and the Atlantic republican tradition*. Princeton: Princeton University Press, 2003.
121. Pulkkinen, Tuija, „Valtio: on the Conceptual History of Finish „state.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 1989, 4, 129-158.
122. Putinaitė, Nerija, *Nenutrūkusi styga: pasipriešinimas ir prisitaikymas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.
123. Putinaitė, Nerija, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.
124. Radžvilas, Vytautas, „A. Maceinos kūrybos vertinimo klausimu: kada grius tylos siena?“ *Ateitis*, 4, 2008.
125. Ramonaitė, Ainė, Jūratė Kavaliauskaitė et al., *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveiko galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
126. Ramonaitė, Ainė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus Aureus, 2007.

127. Richter, Melvin (sud.), *The History of Political and Social Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
128. Richter, Melvin, *The History of Conceptual and Social Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
129. Richter, Melvin, *The History of Conceptual and Social Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
130. Gudaitis, Romas (sud.), *Sąjūdis ateina iš toli: Sąjūdžio iniciatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*. Vilnius: Margi raštai, 2008.
131. Rosanvallon, Pierre, *Counter Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
132. Rosanvallon, Pierre, *Democracy past and future*. Columbia University Press, 2007.
133. Rosanvallon, Pierre, *Democracy past and future*. Columbia: Columbia University Press, 2007.
134. Rosanvallon, Pierre, *The Demands of Liberty*. Harvard: Harvard University Press, 2007.
135. Rosanvallon, Pierre, *The Demands of Liberty*. Harvard: Harvard University Press, 2007.
136. Rosanvallon, Pierre, *The Demands of Liberty: Civil Society since the Revolution*. Cambridge, Mass: Harvard U.P., 2007.
137. Rosanvallon, Pierre, *The new social Question: Rethinking welfare state*, Princeton: Princeton University Press, 2000.
138. Rosanvallon, Pierre, *The new social Question: Rethinking welfare state*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
139. Rzegocki, Arkady (sud.), *Państwo jak wyzwanie*. Krakow: OMP, 2000.
140. Sakalauskienė, Vilija, „Valdžios semantika ir jos reikšmė lietuvių kalboje.“ *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XL, 1998.
141. Schapiro, Leonard, *Rationalism and nationalism in Russian 19th century political thought*. New Haven: Yale University Press, 1963.

142. Sebastián, Javier Fernández Gonzalo Capellán De Miguel „The Notion of Modernity in Nineteenth-Century Spain: An Example of Conceptual History.“ *Contributions to the History of Concepts*, 1, 2005.
143. Senn, Alfred Erich, „Apie žodį „valstybingumas.“ *Lietuvos istorijos studijos*, 3, 1996.
144. Pakalka, Kazys (sud.), *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
145. Skardžius, Pranas, *Rinktiniai raštai. I tomas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
146. Skardžius, Pranas, *Rinktiniai raštai. II tomas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
147. Skardžius, Pranas, *Rinktiniai raštai. IV tomas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
148. Skinner, Quentin, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, *History and Theory*, 8 (1), 1969.
149. Skinner, Quentin, „Rethoric and conceptual change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999.
<<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>> [Žiūrėta 2009 03 04].
150. Skinner, Quentin, „Rhetoric and conceptual change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999.
<<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>> [Žiūrėta 2009 10 29].
151. Skinner, Quentin, Javier Fernández Sebastian, „Intellectual History, Liberty and Republicanism: An Interview with Quentin Skinner.“ *Contributions to the History of Concepts*, 3, 2007.
152. Skinner, Quentin, *Liberty before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
153. Skinner, Quentin, *Vision of Politics*. Cambridge: Cambridge University press, 2003.

154. „Socialdemokratų ir liaudininkų veikla bei idėjos tarpukario Lietuvoje (1919-1940) ir jų aktualumas šiandien“
<knyga.kvb.lt/uploads/files/studija.doc> [Žiūrėta 2010.04.04].
155. Strakšaitė, Justė, „Lietuvos politikos mokslų lauko analizė: aiškinant skirtingas politikos mokslo sampratas.“ *Politologija*, 3 (63). 2011.
156. Strauss, Leo, „Political Philosophy and History.“ *Journal of History of Ideas*, 10, 1949.
157. Strauss, Leo, *What is Political Philosophy and Other Studies*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
158. Subačius, Giedrius (sud.), *Simono Daukanto raštai, Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
159. Subačius, Giedrius et al. (sud.), *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993.
160. Subačius, Giedrius, „K. Sirvydo „Dictionarium trium linguarum.“
Mūsų kalba 2, Vilnius, 1987.
161. Subačius, Giedrius, „Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas.“ *Archivum Lithuanicum* 1, Vilnius: Petro ofsetas, 1999.
162. Subačius, Paulius (sud.), *Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993.
163. Subačius, Paulius, *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai, 1999.
164. Sverdiolas, Arūnas, *Lėkštutėlė lėkštelė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
165. Szlachta, Bogdan (sud.), *Słownik społeczny*. Kraków, 2004.
166. Šiliauskas, Saulius, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918-1940)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002.
167. Štromas, Aleksandras, *Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos*. Londonas: Nida, 1980.
168. Tamošaitis, Regimantas, „Tautos samprata Vydūno teosofinėje sistemoje.“ *Metmenys*, 63, 1992, 56-72.
169. Teggart, Frederick John, „A Problem in the History of Ideas.“ *Journal of the History of Ideas*, 1, 1940.

170. Tilmans, Karin, Wyger Velema, „Applying Begriffsgeschichte to Dutch History: some remarks on a practice and future of the Project.“ *Contributions to the History of Concepts*, 2, 2006.
171. Tricoire, Emmanuelle, Jacques Lévy interviu su Skinneriu, „Concepts only have histories.“ Berlynas, 2007.
<<http://www.espacestemp.net/document3692.html>> [Žiūrėta 2009 10 29].
172. Tumas, Juozas, *Motiejus Valančius: Pastabos pačiam sau*. Rytas: Klaipėda, 1929.
173. Tunaitis, Steponas, *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2004.
174. Umbrasas, Alvydas, „Teisės terminijos padėtis Lietuvoje 1918–1940 metais.“ *Terminologija*, 8, 2001.
175. Vardys, Vytautas, *Lietuvos politinė kultūra ir laiko reikalavimai. Į laisvę leidykla*, 1993.
176. Vaškėlis, Gytis, *Liaudis virsta tauta*. Baltoji varnelė, 1993.
177. Vientautas, „Organiškoji ar klasikinė demokratijos valstybė?“ *Kultūra*, 6-7, 1936.
178. Vincent, Andrew, *Theories of the state*. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1994.
179. Walicki, Andrzej, *A history of Russian thought: from enlightenment to marxism*. Stanford: Stanford University Press, 1979.
180. Wendt, Alexander, *Tarptautinės politikos socialinė tikrovė*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
181. Wiener, Philip (sud.), *Dictionary of the History of Ideas*. Charles Scribner's Sons, 1974.
182. „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“. *Kultūros barai*, 2-4, 2012

183. Wojdyło, Witold, Grzegorz Radomski (sud.), *Antologia polskiej myśli politycznej okresu przedrozbiorowego*. Torun: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005.
184. Wolin, Sheldon, *Vision and Politics: continuity and innovation in Western political thought*. Princeton: Princeton University Press, 2004.
185. Zabarskaitė, Jolanta, „Politinis pasaulėvaizdis didžiajame Lietuvių kalbos žodyne (valstybė, įstatymas, valdžia).“ *Parlamento studijos*, Vilnius <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm>; Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
186. Zinkevičius, Zigmantas, *Lietuvių kalbos istorija iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslo, II dalis, 1987.
187. Žilinskienė, Vida, *Lietuvių kalbos dažninis žodynas: publicistika*. Vilnius: Mokslo, 1990.
188. Žiliukaitė Rūta et al., *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
189. *Žvilgsnis į politinę kairę*. Vilnius: Socialdemokratinės minties institutas, 2005.
190. Розанваллон, Пьер, *Утопический капитализм. История идеи рынка*. Новое литературное обозрение, 2007.

Tyrimui panaudoti šaltiniai:

1. Alantas, Vytautas, „Politinė tautos vienybė.“ *Vairas*, 48, 1939.
2. Alantas, Vytautas, „Tautinės kultūros problemos.“ *Vairas*, 1, 1940.
3. Aleksandrovas N., Ganusauskienė N., *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Mintis, 1972.
4. „Algirdo Mykolo Brazausko kalba.“ *Tiesa*, 1988 spalio 23, Nr. 245.
5. Ambrazevičius – Brazaitis, Juozas, „Dvi karalystės.“ *Aidai*, 10, 1952.

6. Angarietis, Zigmas, „Ne socialdemokratai, ne anarchistai, bet komunistai.“ *Komunistas*, 1, 1918.
7. Angarietis, Zigmas, *Filozofiniai istorinių pažiūrų keliai ir K. Marksas*. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato kultūros ir švietimo skyrius, 1918.
8. „Ar mums reikia prezidento?“ *Socialdemokratas*, 1921 kovo 10.
9. Aržanovas, Michailas et al., *Valstybės ir teisės teorija vadovėlis aukštosioms mokymo įstaigoms*. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. I-kla, 1950.
10. Audėnas, Juozas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*. Brooklun: Olga Audėnienė, 1986.
11. Bagdanavičius, Jonas, *Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė*. Čikaga: Bagdonavičius, 1977.
12. Bauer, Otto, „Socializmas ir demokratija.“ *Darbo visuomenė*, 4, 1934.
13. Bitneris, Samuelis, *Naujasis testamentas*, 1701.
<<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=26&page=15>> [Žiūrėta: 2012 01 08].
14. Bytautas, Ramūnas, *Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos*. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1908.
15. Bončkutė, Roma (sud.), *Istorija Justinaus*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
16. Bucharinas, Nikolajus, „Anarchizmas ir mokslo komunizmas.“ *Komunistas*, 12, 1918.
17. Bulavas, Juozas, *Buržuazinių valstybių formos ir režimai*. Vilnius: Mintis, 1966.
18. Bulavas, Juozas, *Buržuazinių valstybių konstituciniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1968.
19. Bulota, Andrius et al., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*. Kaunas: Šviesa, 1975.
20. Būtėnas, Petras, „Kalba ir tauta.“ *Židinys*, 2, 1925.

21. Cesevičius, Domas, „Romuviečių organinė valstybė.“ *Vairas*, 5, 1936.
22. Cesevičius, Domas, „Tautiškumo perspektyvos.“ *Vairas*, 46, 1939.
23. Chižniakas, V. V., *Politikos mokslo pradžia*. Vilnius: Vilniaus žinių spaustuvė, 1906.
24. Čeginskas, Kajetonas, „Valstybė.“ Kn. Antanas Bendorius, Pranas Čapėnas (sud.), *Lietuvių Enciklopedija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965.
25. D. D. (Bikinas Juozas), „Apie svietišką ir dvasišką valdžią.“ *Tėvynės sargas*, 2, 1896.
26. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
27. Daukantas, Simonas, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Vilnius : Ethnos'91, 1993.
28. Daukantas, Simonas, *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1976.
29. Didžiulis, Izidorius, „Tauta, valstybė, asmuo.“ *Vairas*, 10, 1931.
30. Dievmedis (?), „Ir vėl – tėvynės meilė.“ *Tėvynės sargas*, 10, 1896.
31. Domaševičius, Kęstutis et al., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1967.
32. „Einamojo momento taktikos klausimais.“ *Varpas*, 2, 1931.
33. Frankas, S., „Demokratijos krizė.“ *Vairas*, 1, 1931.
34. Gabrys, Juozas, *Mūsų valsčius ir jo ydos*. Vilnius: Vilniaus žinių spaustuvė, 1905.
35. Galinis, K., „Valstybė ir bažnyčia.“ *Vairas*, 8, 1939.
36. Gasiūnas, Adolfas, „Kai kurie metodologiniai valstybės nunykimu teorijos klausimai.“ *Problemos*, 23, 1979.
37. Giedra, Balys, *Valstybė ir pilietis: visuomenės mokslo vadovėlis*. Raseiniai: Š. Kadušinas, 1930.
38. Girnius, Juozas, „Dėl „tautininkų“ ir „valstybininkų.“ *Aidai*, 8, 1968.
39. Girnius, Juozas, *Idealas ir laikas: žvilgsnis į dabarties ateitininkiją ir lietuviškąją išeiviją*. Chicago: Ateitis, 1969.

40. Girnius, Juozas, *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1961.
41. Girnius, Juozas, *Tauta kaip žmogiškoji tikrovė*, atspausdinta iš LKMA suvažiavimo darbai, 1974.
42. Gureckas, Algimantas, „Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja.“ Kn. Vytautas Kavolis (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
43. „Interviu su A. M. Brazausku.“ *Tiesa*, 1989 vasario 18.
44. „Į organiškiosios valstybės kūrybą.“ *Naujoji Romuva*, 8, 1936.
45. *Į pilnutinę demokratiją: svastymai apie valstybės pagrindus*. Detroitas: LFB sambūris.
46. Yla, Stasys, „Lietuvos nacionalizmas liberalizmo ženkle.“ *Aidai*, 7, 1955.
47. Jakas, Povilas, „Valstybė ir masės.“ *Vairas*, 6, 1939.
48. Jakštas-Dambrauskas, Adomas, „Kas yra politika?“ *Mokslas ir tikėjimas*, Kaunas, 1930.
49. Jakštas, Adomas, *Raštai I tomas*. Vilnius: Mintis, 1995.
50. Jasinevičius, J., „Demokratija ir diktatūra.“ *Kultūra*, 1931.
51. Juodaitis, P., „Valstybė ir privatinė iniciatyva ūkyje.“ *Aidai*, 17, 1948.
52. Juodeika, Vladas, „Vadų atranka ir demokratija.“ *Naujoji Romuva*, 1933.
53. Juozaitis, Arvydas, *Sąjūdis ir demokratija*. Vilnius: Periodika, 1990.
54. Kalenda, Česlovas, „Tobulinant valstybės esmės nušvietimą.“ *Problemos*, 4, 1969.
55. Karsavinas, Levas et al., *Politika ir kultūra Politinė mintis Lietuvos Respublikoje (1918-1940 m.)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1992.
56. Kaslas, Bronis, „Modernios valstybės sąvokos raida.“ Kn. Antanas Liuima et al., *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Roma:LKMA leidinys, 1969.

57. Kavolis Vytautas (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*. Čikaga: Santaros-šviesos federacija, 1959.
58. Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius: Versus Aureaus, 2006.
59. Kavolis, Vytautas, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1986.
60. Kažukaiskaitė, Ona (sud.), *Lauryno Ivinskio lenkų-lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
61. Kemežys, Vincas, „Naujoji konstitucija – stiprus ir teisingas tautiškosios Lietuvos pagrindas.“ 10, 1938.
62. „Kova dėl mokyklos reformos ar dėl tikybos mokslo?“ *Varpas*, 4-6, 1921.
63. Klimas, Antanas, „Tauta ir nacija.“ *Aidai*, 2, 1976.
64. Krupavičius, Mykolas, „Kunigai ir politika.“ *Ganytojas*, 4-5, 1920.
65. Krupavičius, Mykolas, *Kunigas dvidešimtojo amžiaus visuomenėje*. Kaunas: Šviesa, 1920.
66. Kudirka, Vincas, „Tėvyniški varpai.“ *Varpas*, 11, 1892.
67. Kuzminskas, Stasys, „Proletariato sielos bruožai.“ *Socialdemokratas*, 55-56, 1923.
68. Landsbergis, Vytautas, „Nepriklausomybės dvelksmas.“ *Atgimimas*, Gruodžio 8, 1989.
69. Landsbergis, Vytautas, „Rinkimai – dvi nuomonės.“ *Atgimimas*, Rugsėjo 29, 1989.
70. Landsbergis, Vytautas, „Tauta be suvereniteto – tauta be ateities.“ *Atgimimas*, 1989 vasario 17.
71. Lapinskas, Kęstutis et al., *Tarybinė valstybinė teisė*. Vilnius: Mintis, 1987.
72. Lazauskas, Juozas, „Žvilgsnis į mūsų valstybę.“ *Kultūra*, 2, 1940.
73. Leninas, Vladimiras, *Raštai*. Vilnius: Mintis, T. XXIX, 1974.

74. Leninas, Vladimiras, *Valstybė ir revoliucija*. Petrogradas: Lietuvių socialistų sąjungos leidinys, 1917.
75. Leonas, Petras, „Valstija, jos siekis ir užduotis“, *Lietuviškasis balsas*, 1, 1889
76. Leonas, Petras, „Valstybė.“ *Lietuvos žinios*, 52 – 59, 1930.
77. Leonas, Petras, *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Kaunas: VDU, 1931.
78. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija XII tomas*. Vilnius: Mokslas, 1984.
79. *Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos pirmoji sesija: stenogramos*. vol. 1., Vilnius: seimo l-kla, 1990.
80. *Lietuvos Žinios*, 1, 1922.
81. Liūtas (Petras Leonas), „Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.“ *Varpas*, 10, 1890.
82. Lozuraitis, Albinas, *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1986.
83. Maceina, Antanas, *Raštai VIII tomas*. Vilnius: Mintis, 2002.
84. Maceina, Antanas, *Raštai XII tomas*. Vilnius: Mintis, 2002.
85. Milkus, G. Kristijonas, *Deutch-littausches worter buch*, Konengsberg, 1800.
86. Molotovas, Viačeslvas, „Apie valstibę.“ *Komunistas*, 2, 1932.
87. „Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdo ir gyvenimo sąvybes.“ *Kultūra*, 4, 1936.
88. Namavičius Zenonas, (sud.), *Valstybės ir teisės teorija: Mokymo priemonė*. Vilnius: Mintis, 1989.
89. Ozolas, Romualdas, „Pasaulis yra čia.“ *Literatūra ir menas*, 3, 1983.
90. Ozolas, Romualdas, *Atgimimas*, 1, 1988 rugsėjo 16.
91. Pagrandis (Rapolas Skipitis), „Luomų antagonizmas.“ *Varpas*, 10, 1900.
92. „Pas mus teoretiniam fronte didelis šlubavimas.“ *Komunistas*, 2, 1932.

93. Penkutis, Algimantas, „Kas yra valstybė?“ *Kultūra*, 7-8, 1925.
94. Raila, Bronys, „Politikos idealai ir tautos vienybė.“ *Vairas*, 23, 1938.
95. Rastenis, Vincas, „Lietuvių nacionalizmas.“ *Akiračiai*, 8, 1978.
96. Rastenis, Vincas, „Ryšys tarp tautos ir valstybės.“ *Vairas*, 2, 1939.
97. Rimka, Albinas, „Kelios pastabos dėl liaudininkų ekonominės ideologijos.“ *Varpas*, 2, 1932.
98. „Rinkiminė LKP platforma – respublikos suverenitetas.“ *Tiesa*, 1989 kovo 2.
99. Riomeris, Mykolas, „Lietuvos suvereninė valdžia konstitucijos projektu.“ *Teisė*, 1, 3-13, 1922.
100. Riomeris, Mykolas, „Nacionalizmas ir valstybė.“ *Kultūra*, 5, 1932.
101. Riomeris, Mykolas, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis, 1990.
102. Riomeris, Mykolas, *Unitarinė valstybė ir valstybės junginiai*. Vilnius: MRU, 2008.
103. Riomeris, Mykolas, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. Kaunas: VDU teisių fakultetas, 1995.
104. Riomeris, Mykolas, *Valstybė. I tomas*. Vilnius: Pradai, 1995.
105. Ruigys, Pilypas, *Littauisch- Deutsches und Deutsch- Littauisches Lexicon*. Königsberg, 1747.
106. Šamajauskas, Kazys, „Lietuviškasis teismas.Terminologija.“ *Teisė*, 25, 1934.
107. Sirvydas, Konstantinas, *Dictionarium trium linguarum*, 1620. iš senosios lietuvių raštijos duomenų bazės <<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=20>> [Žiūrėta: 2012 01 08].
108. Smetona, Antanas, *Rinktiniai raštai*. Kaunas: Menta, 1990.
109. Šalkauskis, Stasys, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Kaunas: Sakalas, 1933.
110. Šalkauskis, Stasys, *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995.

111. Šalkauskis, Stasys, *Raštai. V tomas*. Vilnius: Mintis, 1996.
112. Šidlauskas, Kazys, *Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais*. St. Petersburg: Leono XIII fondas, 1987.
113. Šlapelis, Jurgis, *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*. Tilžė: Šviesa, 1907.
114. Šliūpas, Jonas, „Debesu išsklaidymas.“ *Auszra*, 4, 1882.
115. Šliūpas, Jonas, „Tikrasis jėszkinis teviniszkumo.“ *Auszra*, 1-3, 1884.
116. Šliūpas, Jonas, *Valstybė ir jos uždaviniai. Politiškasis testamentas daktaro. Jono Šliūpo*. Šiauliai: [n.d.], 1929.
117. Tamošaitis, Izidorius, „Smetona – autoritetas.“ *Vairas*, 10, 1931.
118. Tamošaitis, Izidorius, „Tautininkų ideologijos gairės.“ 5, 6, 1937.
119. Tamošaitis, Izidorius, „Tautininkų ideologijos gairės.“ *Vairas*, 6, 1937.
120. Tamošaitis, Izidorius, *Rinktiniai filosofiniai raštai*. Vilnius: 2010.
121. „Tobulinant valstybės esmės nušvietimą.“ *Problemos*, 4, 1969.
122. Tomkus, Juozas „Kas yra valstybė tautai?“ *Vairas*, 11, 1933.
123. Tomkus, Juozas „Kas yra valstybė tautai?“ *Vairas*, 12, 1933.
124. Tomkus, Juozas „Tautos saviteiga.“ *Vairas*, 14, 1939.
125. Tomkus, Juozas „Valstybė ir pasaulėžiūra.“ *Vairas*, 27, 1939.
126. Tomkus, Juozas „Valstybė ir žmogus.“ *Vairas*, 3, 1939.
127. Valančius, Motiejus, *Ganytojiški laiškai*. Vilnius: Žara, 2000.
128. Valančius, Motiejus, *Gromata apskrita Szwento Tewo musu popežiaus Piusa IX, pas sawo aweles*. Tilžė: C. Albregs ir ko. Sp., 1868.
129. Valančius, Motiejus, *Szniakiesis Katalika su nekataliku*. Tilžė, 1868.
130. Valančius, Motiejus, *Žemajtiu wiskupiste*. Vilnius: Juozapo Zavadskio spaustuvė, 1948.
131. Vydūnas, *Raštai I tomas*. Vilnius: Mintis, 1990.
132. Zaurveinas, Jurgis, „Kalbos dalykuose“, *Auszra*, 2, 1883.

Internetinės nuorodos ir pranešimai:

1. Jankauskas, Algimantas, „Kokia demokratija, kokia visuomenė? Pilietiškumo idėjos tarpukario Lietuvos ir išeivijos politinės minties dokumentuose.“ Vilnius: VU TSPMI, „Metinė Lietuvos politologų konferencija,“ 2010, lapkričio 19.
2. Jankauskas, Algimantas, *Pilnutinė demokratija: Stasio Šalkausko politinės filosofijos palikimas*,
<<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-29-algimantas-jankauskas-pilnutine-demokratija-stasio-salkausko-politines-filosofijos-palikimas/55245>> [žiūrėta 2012 06 15]
3. Labanauskas, Ramūnas, „A. Maceinos tautinės valstybės idėja ir globalizacijos iššūkiai.“ Vilnius, 2008. < <http://ramunas1970.blogas.lt/a-maceinos-tautines-valstybes-ideja-ir-globalizacijos-issukiai-179.html>> [Žiūrėta 2012 01 08].
4. Patackas, Algirdas, „Politinės idėjos pagrindžio spaudoje: pastogė ir jos aplinka.“ Vilnius, VU TSPMI, 2012 balandžio 25.
5. Patackas, Algirdas, „Lietuva, Lieta, Leitis, arba ką reiškia žodis „Lietuva.“ *Naujasis židinys-Aidai*, 7, 2009. <<http://www.lrytas.lt/12499654771249731456-p3-lietuva-lieta-leitis-arba-ka-reiskia-zodis-lietuva.htm>> [Žiūrėta 2010 01 20].
6. Skinner, Quentin, „How many concepts of liberty?“ Sydney, 2006. <<http://www.philosophyblog.com.au/quentin-skinner-on-concepts-of-liberty/>> [Žiūrėta 2009 10 19].
7. Skinner, Quentin, „Three kinds of liberty. “ Potsdam. <<http://www.berlinpicturecompany.com/ctv/history/skinner.html>> [Žiūrėta 2009 03 20].
8. Skinner, Quentin, „What is state? The question that will not go away.“ Cambridge, 2007. <<http://sms.cam.ac.uk/media/508596?format=mov&quality=high>> [Žiūrėta 2009 03 20].

9. Skinner, Quentin, „What is the state.“ Cambridge.
<<http://vimeo.com/14979551>> [Žiūrėta 2011 03 01].
10. Skinner, Quentin, interviu, 2008.
<<http://www.youtube.com/watch?v=-0rY78EQ2B4>> [Žiūrėta: 2012 01 08].
11. Utkas, Andrius „Dažniniškas rašytinis lietuvių kalbos žodynas“, Vilnius, 2009. <<http://donelaitis.vdu.lt/main.php?id=4&nr=2>>, [Žiūrėta 2010 10 25].